

T.C.
İSTABUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

HERAKLEİTOS'UN LOGOS ANLAYIŞI

İSMAİL HAKKI KUMBASAR

2501120207

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Cengiz Çakmak

İstanbul, 2015

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Hakkı KUMBASAR

Numarası : 2501120207

Anabilim/Bilim Dalı : Felsefe Anabilim Dalı

Danışman Öğretim Üyesi : Prof. Dr. Cengiz
ÇAKMAK

Tez Savunma Tarihi : 22.06.2015

Tez Savunma Saati : 14.00'de

Tez Başlığı : "Herakleitos'un Logos Anlayışı"

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof. Dr. Cengiz ÇAKMAK		Kabul
2-Doç. Dr. Uğur ERKEN		KABUL
3-Doç. Dr. Ahu TUNCEL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Doç. Dr. Mehmet GÖNENÇ		
2-Doç. Dr. Güncel ÖNKAL		

HERAKLEİTOS'UN LOGOS ANLAYIŞI

İSMAİL HAKKI KUMBASAR

ÖZ

Bu çalışmada, Herakleitos'un fragmanlarından hareketle, düşüncesinin temel taşları ortaya konmaya çalışılmıştır. Kesin olarak, bir felsefi okul ya da alan içinde değerlendirme imkanımız olmayan düşünür ile ilgili olarak bugüne değin, birbiriyle ilişkili veya birbiriyle alakasız birçok yorum yapılmıştır. Bu yorum farklılıklarının temel sebebi olarak, Herakleitos'a ait metinlerin elimize eksik ulaşması; yeni tarihi bulguların keşfi ve kültürel farklılıklar gösterilebilir. Bu çalışmada ise Herakleitos, metinlerinin imkan verdiği ölçüde, mistik bir yorumlama tarzı ile ele alınmıştır. Felsefi çerçevede, Herakleitos mistik bir filozof olarak değerlendirilmiş ve düşünceleri bu ekseninde yeniden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler : Herakleitos, Antik Felsefe, Logos, Ateş, Tanrı, İnanç

HERAKLEITOS UNDERSTANDING OF LOGOS

İSMAİL HAKKI KUMBASAR

ABSTRACT

In this study, keystones of thought of Herakleitos are presented, based on his fragments. There have been several -relevant or irrelevant- remarks and observations about the philosopher up to this day whom we cannot consider in any philosophic school or movement categorically. Discovery of new historical findings, cultural diversities and lack of sources belonging to Herakleitos may be regarded as main reasons behind disagreements about himself and his thought. In this study, Herakleitos is considered as a mystical philosopher insofar as his works permit and thus his thoughts are reconsidered in a mystical perspective.

Keywords : Herakleitos, Ancient Philosophy, Logos, Fire, God, Believe

ÖNSÖZ

Bugün, bizim de içinde bulunduğumuz Batı dünyasının düşünce ve kültür ortamını anlamak için, felsefenin çıkış dönemini anlamak önem arz etmektedir. İlkçağ felsefesi olarak anılan bu dönem, kendinden önceki dönemlere ilişkin keskin düşünce farklılıklarına sahip olarak kabul edilir. Bu çağın başlangıcından günümüze kadar gelinen süre içinde düşünce farklılıkları meydana gelmişse de, bunlar bir bütünün parçaları olarak kabul edilmiştir. İlkçağ filozofları, doğal olarak, kendilerinden sonra gelen filozofların düşüncelerini destekledikleri ya da düşüncelerine kaynak olarak gösterildikleri zaman aralığını oluşturmuştur. Felsefenin, ve buna bağlı olarak kültürün değişim evrelerinde, değişik vesilelerle tekrar tekrar bu çağa dönmüştür.

İlk filozofların, bir düşünce devrimi gerçekleştirdikleri yadsınamaz bir gerçektir. Bu devrim kendisinden sonra gelen birçok farklı düşüncenin öncülüğünü yapmış olduğundan ilgi çekicidir. Bu filozoflar gerek Batı'da, gerekse Doğu'da azımsanmayacak bir etki alanı oluşturmuştur. İster ortaçağ Hıristiyan felsefesi olsun, ister İslam felsefesi olsun bu düşüncenin etkisinde kalmış, bazen etkileri fark edilemeyecek kadar örtülmüş dahi olsa, bu düşüncelere zemin olmuştur. Bunlar gibi, dinleri temel olarak almamış felsefeler için de aynı şey söz konusudur.

Etkisi bu kadar geniş olan ve neredeyse kutsallaşmış bu dönemin felsefesi, günümüz için yeniden yorumlanmaya, günümüz felsefî sorunlarına ışık tutmaya devam edebilecek güçtedir. Eski felsefelere nispetle, Aydınlanma sonrası gelişen felsefeler, özellikle metafizik düşüncenin daralmasına sebep olmuştur. Kant ve pozitif felsefelerin düşünürleri, ağırlıklı olarak Platon ve Aristoteles etkisiyle anlaşılmaya çalışılan felsefeleri eleştirmiş, bir çıkmaz haline gelen bazı sorun ve düşünceleri, özellikle metafiziğe ilişkin olanları elemiş ve bağlamlarının onlara verdiği zorunluluk ile bu alanın önünü büyük ölçüde kapatmıştır. Bu tür bir metafiziğin eleştirilmesi, boş bir çaba olarak algılanması, felsefenin ve metafiziğin sorunlarına çözüm getirmemiştir, bir açıdan sadece üstünü örtmüştür. Aydınlanma sonrası bir çok felsefeci, doğal olarak bu tür bir metafizik yapma imkanını

bulabilmek için, Platon ve Aristoteles öncesi filozoflara yönelmiştir.

Bu tezde yapmaya çalıştığımız, Herakleitos'un düşüncesini anlamaya çalışarak, Aydınlanma döneminde eleştirilen ve etkisiz hale getirilen metafiziğe, İlkçağ filozofları arasında, Platon ve Aristoteles dışında başka bir zemin arama çabasıdır. Bu çalışma, ileride yapılması düşünülen çalışmaların bir tür giriş denemesidir.

Böyle bir çalışma yapma imkanı sağladığı için, ve desteğini esirgemediği için öncelikle hocam, Prof. Dr. Cengiz Çakmak'a teşekkür ederim. Lisans hayatımda derslerine girme imkanım olan, sonrasında da başım sıkıştığında yardımını esirgemeyen hocam Doç. Dr. Ahmet Ayhan Çitil'e ayrıca teşekkür ederim. Tezi yazma sürecimde yardımlarını esirgemeyen, değerli arkadaşlarım, Arş. Gör. Ömer Osman Sarı ve İstanbul Üniversitesi Doktora öğrencisi Ahmet Emre Polat'a da teşekkürü borç bilirim. Adını anmadığım lakin yardımlarını esirgemeyen bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma ayrıca teşekkür etmek isterim. Tezimde doğru ve güzel olan ne varsa onlar sayesinde, eksikler ise benim yüzümdendir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ - ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VIII
1. YAŞADIĞI DEVİR, KİŞİLİĞİ VE DÖNEMİN FELSEFİ SORUNLARI.....	7
1.1 Yaşadığı Devir.....	7
1.2. Herakleitos'un Kişiliği	12
1.3. Dönemin Felsefi Sorunları	16
2. HERAKLEİTOS'UN FELSEFESİNDE ÖNEMLİ KAVRAMLAR.....	20
2.1 İnsan - Ruh - Terbiye.....	24
2.2 Tanrı - İnanç	32
2.3 Birlik / Uyum - Savaş/ Çatışma.....	38
2.4 Ateş ve Hareket	42
2.5 Bilgi ve Kavrayış.....	49
3. HERAKLEİTOS FELSEFESİNDE LOGOS	55
3.1 Sözlük Anlamıyla Logos	57
3.2 Herakleitos Araştırmacıları Açısından Logos	61
3.3 Bu Çalışma Kapsamında Logos	67
SONUÇ	73
KAYNAKÇA.....	75

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
ev.	Çeviren
Ed.	Editör
Fr.	Fragman
hızl.	Yayına hazırlayan
s.	Sayfa
Sy.	Sayı
ss.	Sayfa aralığı
Üni.	Üniversite
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

Ephesoslular Herakleitos, gizemli ve karanlık adam. En meşhur ünvanı bu. Çağdaşları ve ondan önce gelen filozoflar arasında her ne kadar hakkında daha çok bilgi kalmış, yazdıklarından elimize daha çok veri ulaşmışsa da bu, uzun süre böyle anılmasına mani olmamıştır. Önemli Herakleitos araştırmacılarından Hermann Diels, Herakleitos hakkında kitabına bunu vurgulayarak ve bu algıyı eleştirerek söze başlar.¹

Herakleitos, kendi zamanında, ve sonrasında uzunca bir zaman, belli ki mitolojik düşünce sisteminden, Akılcı, felsefi düşünce sistemine, yaygın bir ifade ile mitostan *logosa* geçişte bir dayanak olarak kullanılmak istenmiştir. Bu niyet ile kendisine yaklaşılmış ve genelde bu çerçevede doğa felsefesinin sınırları içinde yorumlanmaya, anlaşılmaya çalışılmıştır. Herakleitos'u sadece mitolojik bir düşünce içinde değerlendirmek tabii ki doğru olmayacaktır. Fakat, özellikle Batı Medeniyetinin kültür ve düşünce kökenlerini oluşturmak için yapılan, “Yunan Mucizesi”² adı altında bu çağı belirgin olarak farklılaştırma çabaları içinde Herakleitos'u ele almak da doğru olmayacaktır. Bir bütün olarak belki bu çağın felsefesi yeniden yorumlanmalıdır. Mevcut yaklaşımın doğurduğu sıkıntılardan olsa gerek, son yüzyıl içinde yapılmış araştırmalar, onu öncekilerden farklı olarak ele almaya çalışmış ve farklı yorumlar getirmiştir.

Günümüze kalan fragmanlarına bakarak birbirinden çok farklı yorumların yapılması mümkündür. Belli bir okuma içinde, belli bir niyet gözeterek istenilen şekil verilip buna uygun sonuçlar elde edilebilir. Doğa üzerine düşünme ile başlatılan felsefenin, ilk dönemlerine denk gelen Herakleitos da bu şekilde ele alınmıştır.

Yaşadığı zaman diliminden ve coğrafyadan farklı bir zamanda ve yerde yaşasaydı, ve yine aynı şeyleri söyleseydi, muhtemelen çok daha farklı

¹Hermann Diels, **Herakleitos von Ephesos**, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1901, s.IV.

²Karl Vorländer, **Felsefe Tarihi**, çev. Mehmet İzzet ve Orhan Saadeddin, İz Yay. İstanbul, 2004, s. 30.

yorumlanacaktı. Çin'de bir Lao Tzu³ Hint'te bir Gothama Siddartha⁴ olması gayet muhtemeldi. Onların yazdıklarına, kullandıkları dil ve sembollere bakarak bu çıkarımda bulunmak mümkündür. Bir düşünürü tamamen kendi çağından bağımsız olarak ele almak yanlış olacaktır. Ama Herakleitos gibi bir düşünürü, söylediklerinden hareketle, aynı şekilde sadece kendi çağıyla, o çağda söylenenlerle ele almak da yanlış olacaktır. Onun hakkında yapılmış araştırmalara bakılarak bunu görmek mümkündür.

Eserinin bir bütün halinde sonraki zamanlara ulaşamamış olması, fragmanlarda ki kopukluklar bazen zıt şeyler söylediğini düşündürebiliyor. Aynı şekilde bu eksiklik, hem kendi devrinde yapılan türde bir felsefe yaptığı, hem de kendi devriyle hiç alakası olmayan bir türde felsefe yaptığı düşüncesine de zemin sağlıyor. Eksik parçalar elimize ulaşıyorsa belki bu zıtlık ortadan kalkabilirdi. Belki de eser, elimizdeki haliyle bütünü yansıtmaktadır ve bu zıtlık, tam olarak anlatmak istediği şeyin anlatma biçimidir.

Herakleitos, peygambervari bir dil kullanır.⁵ İhtimallerden bahsetmez, doğrudan bir gerçeği, dahası hakikati tebliğ eder gibi konuşur. Kullandığı dil, gerçeği doğrudan belirtmekten ziyade, hakikate işaret eder, sembolik bir anlam taşır. mitolojik ya da başka bir ifadeyle inisiyatif bir dil gibidir. Söylediklerinin değil, arkasında olanın duyulmasını, anlaşılmasını ister. Fragman 50'de belirttiği gibi : *“Beni değil Logos'u işiterek her şeyin bir olduğunu kabul etmek bilgeliktir.”*⁶

Herakleitos bir öğretmenden ziyade, bir mürşid gibidir. “Bilmek”ten ziyade “derin bir kavrayış” yanlısıdır. Düşünülerek bulunandan değil, görüp fark edilenden

³ “Lao Tzu yada Laozi : M.Ö. 7. yy Çin'de yaşayan ve Taoizmin öncüsü olarak kabul edilen Çinli bilge. Düşüncelerini şiirlerle ifade etmiştir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmamakta, efsanevi bir kişiliğe sahiptir. Taoizm daha sonraları ikiye bölünmüş olup, bir felsefi Taoizm ve birde Dinsel Taoizm olarak devam etmiştir. Yağın olarak bilinen Dinsel Taoizmdir ve Lao Tzu'nun söylediklerinden epeyce farklı yönler kaymıştır.

⁴Gotama Sidartha : M.Ö. 6.yy. Yaşadığı tahmin edilmektedir. Sonraları Buda olarak anılmıştır ve Budizmin öncüsüdür. Kral soyundan gelmektedir. Çocukluğundan sonra yaşadığı bazı olaylar neticesinde ailesini ve krallığını terk etmiş, manevi aydınlanmaya yönelmiştir. Buda, kelime olarak aydınlanmış kişi anlamına gelmektedir.

⁵Werner Jaeger, **İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi**, çev: Güneş Ayas, İthaki yay., 2012 İstanbul s. 158

⁶Herakleitos, **Fragmanlar**, çev. Cengiz Çakmak, Kabalcı Yay., 2. baskı, 2009, İstanbul,s.131

bahseder. Bu açıdan çok şey bilmenin onun için bir önemi yoktur. Fragman 40'da buna ilişkin bir eleştirisi şöyledir : “Çok şey öğrenmek anlayışlı olmayı öğretmez. Öğretseydi, Hesiodos ile Pythagoras'a ve de Ksenophanes ile Hekataios'a öğretirdi”.⁷ Yine Fragman 57'de şöyle söyler : “Çoğunluğun öğretmeni olan ve çok bildiği söylenen Hesiodos gece ile gündüzün ne olduğunu bilmezdi. Gece ile gündüz birdir.”⁸

Bizim bu tez ile amacımız, Herakleitos'un sözlerinde öne çıkan bazı kavramlar üzerinden Varlık anlayışını anlamaya çalışmaktır. Bunu, özellikle düşüncesinde ayrı bir yeri olduğunu düşündüğümüz "logos" kavramını, diğer kavramların açıklanmasıyla anlamaya çalışarak gerçekleştirmektir. Düşüncemizi, kullanılan kavramların sembolik olarak ne anlamlara gelebileceği üzerinde yoğunlaştırarak, mümkün olduğunca derinlere dalmaya çalışacağız. Muhtelif mistik gelenekler hakkında yaptığımız önceki okumalarımız, ister istemez Herakleitos'a yaklaşımımızda etkili olacaktır. O tür kaynaklardan doğrudan atıflar, alıntılar yapamamakla birlikte, oradan edindiğimiz okuma alışkanlığını bu konuya aktarmaya çalışacağız. Doğrudan atıf ya da alıntı yapamamızın sebebi, onların da benzer bir tavırlarının olması ve buldukları toplumların kültürel özelliklerine göre başka bir sembolik dil kullanmalarındır. Genel olarak Herakleitos'un sözlerinden, amacının meyvelerinden istifade edebileceğimiz bir ağaç dikmediğidir. Aksi olarak, Herakleitos bize, topraktan, özelliklerine uygun herhangi bir şeyin yetişmesi için, nasıl işlenmesi gerektiğini göstermektedir. Yetiştirilmesi gereken, sonrasında zaten yetişecektir. Bu düşünce yapısı, günümüz hayat alışkanlıklarımızda ve genel olarak düşüncemizde ortaya çıkan bir çok sorunun çözümü için yararlı olabilir inancındayız. Spekülatif, ayakları sağlam bir zemine oturmeyen düşünceler olarak kabul edilebilecek Herakleitos ve benzeri düşünceler, belki bize, sağlam bir duruşun sadece zeminden ibaret olmadığı, başka boyutların da etkisinin olabileceğini gösterebilecektir.

Yukarıda bahsi geçen muhtelif yanıltıcı, ve konuyu anlamayı zorlaştıran

⁷age, s.109.

⁸age, s.145.

durumlar dışında ayrıca bir zorluk da şudur; Herakleitos'un kullandığı ve önemli olan bu kavramlardan hangisini temel olarak alırsak, bütün fragmanların anlamı farklılaşabiliyor. Aynı şekilde kavramlar da farklı anlamlar kazanabiliyor. Herakleitos hakkında yapılan yorumlarda dikkati çeken temel unsur bu. Araştırmacılar onu hangi kavramı - Fragmanı ile yorumlamaya başlamışsa, o kadar farklı bir yöne çekmiştir. Bu konu ileriki bölümlerde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Biz bu çalışmada, bazı başka araştırmacılar gibi, Herakleitos'u kendinden sonraki düşüncelere bir zemin sağladığını düşünerek ele almayacağız. Aynı şekilde Herakleitos'un yeni bir şey söylediği ya da böyle bir derdi olduğu gibi de düşünmeyeceğiz. Daha ziyade, kendisinden önce de sonra da olan, dünyanın birbirinden bağımsız yerlerinde ve kültürlerinde ortaya çıkan bir düşünce, inanç içinde değerlendireceğiz. Bunun nasıl olduğu, ne olduğu çalışmamız boyunca kendisini göstermeye çalışacaktır.

Çalışmamız esnasında başvurduğumuz temel kaynak, Herakleitos'un sözleridir. Maalesef Grekçe bilmiyor olmaktan dolayı, fragmanların çevirileri üzerinden hareket etmek durumundayız. Bunun için mevcut Türkçe çevirilerle birlikte, fragmanları derleyip toparlayan Herman Diels'in⁹ "Die Fragmente der Vorsokratiker" adlı Almanca eserini de kullandık. Türkçe'de Samih Rifat'ın¹⁰ ve Cengiz Çakmak'ın¹¹ çevirilerine başvurduk. Bunlardan Samih Rifat'ın çevirisi doğrudan Grekçeden olmadığı için, çalışmamızda onun çevirilerini kaynak göstermeyip, sadece kendimiz için karşılaştırma yapabilmek adına hazırda bulundurduk. Yine Diels'in Almanca çevirilerini yeniden Türkçeye çevirmek de bize anlamın değişebilmesi endişesine sebebiyet verdiği için, onu da kıyas amaçlı kullandık. Çalışmamız boyunca en sağlıklı olduğunu düşündüğümüz Çakmak'ın çevirilerini tercih ettik.

⁹ Hermann Diels, **Die Fragmente der Vorsokratiker**, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1903.

¹⁰ Samih Rifat, **Herakleitos - Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1998.

¹¹ Herakleitos, **Fragmanlar**, çev. Cengiz Çakmak, Kabcacı Yay., İstanbul, 2009.

İkincil kaynaklar olarak Türkçe kaleme alınmış ve Türkçeye çevirisi yapılmış eserler dışında, özellikle Klasik Alman düşüncesi¹² içinde ve etkisinde bulunmuş düşünür ve araştırmacılara ait eserleri inceledik. Bunun sebebi, günümüz düşünce dünyası açısından bu dönemin önemli etkileri olduğunu düşünmemiz ve ayrıca 18. yy. sonrasında Alman kültür ve düşünce dünyasında çok ciddi felsefe tarihi araştırmalarının yapılmış olması, Grek düşüncesinde yeni arayışların gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır. Bu dönem çok zengin bir kaynakçaya sahiptir. Biz, ulaşabildiğimiz eserlerin çoğunu incelemeye çalışıp bunlar arasında eleme yaptık. Eleme kriterlerimizin ilki, araştırmacının herhangi bir yorumda bulunup bulunmadığı olmuştur. Bir yorum yoksa ve sadece bilinen tarihi veriler aktarılmışsa, bunları çalışmamıza dahil etmedik. Diğer bir eleme kriterimiz de çalışmanın kapsamı olmuştur. Eğer başlı başına bir araştırma konusu olacak kadar geniş çaplı bir çalışma söz konusuysa, onları da dahil etmedik. Örneğin bu dönem içinde Ferdinand Lasalle ve Friedrich Schleiermacher buna örnek gösterilebilir. Lasalle sosyalist düşüncelere sahip bir felsefeci ve Herakleitos'u çağdaş düşüncelerin zeminine oturtacak şekilde ele almıştır. Aynı şekilde Schleiermacher'de, bir teolog olarak , Herakleitos'u kendi düşüncesinin zeminine oturtacak şekilde incelemiştir. İki düşünür, çalışmalarını birbirleriyle çatışmak için de kullanmıştır. Bizce Herakleitos'un biraz geride kaldığı bu çalışmalar, başka bir araştırma konusu içinde ele alınmalıdır. Yine bu araştırmacıların düşüncelerine, karşılaştığımız başka kaynaklarda referans verilmişse ancak sınırlı bir şekilde atıfta bulunduk.

Bunun dışında, seçtiğimiz dönem ve sonrasında yapılmış bazı çalışmalarda dikkat ettiğimiz, yorum zenginliğidir. Benzer yorumlarda bulunmuş kişilerden, yorumu daha ayrıntılı olarak açıklayanları tercih ettik. Yine, farklı tür yorumlardan en az birini aktarmaya çalıştık.

Bu kaynakların kullanımıyla ilgili yaşadığımız bir sorunu belirtmeden edemeyeceğiz. Yukarı da belirttiğimiz gibi, Herakleitos'u yorumlarken, hareket noktamıza göre sözleri farklı anlamlara gelebilmektedir. Yorumcular, farklı

¹²Türkiye'de daha çok Alman idealizmi olarak anılan dönem, Almanlar tarafından, aynı dönemde idealist olmayan düşünürlerin de olmasından dolayı, Klasik Alman düşüncesi olarak anılmaktadır. Bizde onların bu kullanımını daha uygun gördük.

fragmanları birbiriyle ilişki içinde gösterip, ona göre bir düşünce seyri izlemiştir. Bizde farklı tür fragmanları birbirine bağlarken, bu kaynakları göz önünde tutmakla beraber, yorumladığımız fragmanlara ilişkin yorumlara genelde atıfta bulunamadık. Zira, hangi fragmanla ilgi kurulup neye göre o yorumu yaptıklarını aktarmaya çalışmak, bu araştırmayı çok farklı ve içinden çıkılmaz bir hale getirecekti. Genel yaklaşımlarını belirtmeden, kurulan bağlantıları aktarmadan sadece ilgili fragmanla alakalı yorumu aktarmak da bizce anlaşılabilirliğine sebep olacaktı. Bu bizce gayri ahlaki bir tutum olurdu.

Türkçe kaynaklar arasında nipten daha az seçici davrandık. Özgün olmayan çalışmalarını daha az dikkate almakla beraber, mümkün olduğunca hepsine göz attık. Bunun temel sebebi, "Türkçe" olarak bu düşüncelerin ifadesini görmeyi önemsememizdir. Bizim de yazı dilimiz olması açısından, dil kullanımını konusunda dikkat etmemizi sağlayacağını düşündük. Herakleitos'un düşüncelerinin, bizim düşünce dünyamızın hangi kavramlarıyla anlaşılabilir ve anlatılmaya çalışıldığını da bu vesile ile anlamak istedik.

1. YAŞADIĞI DEVİR, KİŞİLİĞİ VE DÖNEMİN FELSEFİ SORUNLARI

1.1. YAŞADIĞI DEVİR

M.Ö. 6. yy. ile 5. yy. arasında Ephesos'da yaşayan Herakleitos, aristokrat bir ailenin mensubuydu. Uzun süre yaygın olarak kabul edilen “Yunan Mucizesi”nin aşağı yukarı başlangıç dönemine denk gelir. Yaygın anlayış, bu dönemi Thales'in de aralarında anıldığı yedi bilgiler ile başlatır, Milet okulu ve ardıllarıyla sürdürür. Bu dönem felsefenin başlangıcı olarak kabul edilen dönemdir. Bu dönem, doğa üzerine akılcı düşünmenin başlangıcı, mitolojik düşünmenin bitimi olarak ayrılmaya çalışılır. Bertrand Russell, yazdığı felsefe tarihinde şu şekilde anlatır bu devri:

Tarihte Grek uygarlığının birdenbire doğuşunu açıklamak ölçüsünde güç ve şaşırtıcı bir iş yoktur. O uygarlığı kuran öğeler, Mısır ve Mezopotamya'da zaten binlerce yıldır bulunmaktaydı, oradan da komşu ülkelere yayılmıştı. Grekler, sağlayana değin, belirli öğeler yine de eksik kaldı. Greklerin sanatta ve edebiyatta başardıklarını herkes bilir. Fakat, salt anlaksal alanda yaptıkları, apayrı bir nitelikte. Matematiği, bilim ve felsefeyi onlar bulmuştu. Mısırlılar ve Babilliler arasında aritmetik ve biraz geometri bulunmaktaydı. Fakat genellikle parmak hesabından öteye geçmiyordu var olan. Genel öncüller yardımıyla sağlanan tümdengelimsel usavurma, bir Grek buluşu. Vakayinamelere karşıt olarak, tarihi ilk kez yazanlar; dünyanın yapısını ve yaşantısını sonlarını, miras kalmış herhangi bir softalık zincirine bağlanmaksızın düşünen yine onlar. İnsanların, son zamanlara değin, Grek dehası karşısında hayran kaldığı ve o dehayı açıklamak için, yalnız gizemsel konuşmalar yapmakla yetindiği görüldü. Bu denli şaşırtıcıydı her şey.¹³

Russell'in buradaki yaklaşımı, kendisinden önce gelen bazı felsefe tarihçilerinin yaklaşımı ile benzerdir. Art niyetli değilse de, nispeten mantıksız ve bilgisizce, daha ziyade duygusal bir yaklaşımdır. Biraz aritmetik ve geometri ile Mısır medeniyeti kuruluyorsa, en basitinden hala tam olarak çözülememiş Piramitler yapılıyorsa, Greklerin mimari olarak da çok daha ileri eserler yapmış olmaları, ya da

¹³Bertrand Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, çev: Muammer Sencer, Say Yay., İstanbul, 4. Baskı , 1994, s.105.

benzer bir teknik gelişime sahip olmaları beklenirdi. Yine tıp ve bazı başka alanlarda da, Mısır medeniyetine büyük bir fark atmaları gerekirdi.

Kimi araştırmacılar da bu dönemi Yunan kültürünün yükseldiği değil, zayıfladığı bir dönem olarak aktarmaktadır. Doğudan yapılan seferler, Pers istilası, bazı iç karışıklıklar, ticari faaliyetler vs. ile Yunan Aristokrasisinin¹⁴ zayıfladığı, yeni ve öncekine nispetle bozuk ve basit bir kültürün yerleştiğini belirtirler. Kimileri, Herakleitos'un bazı olumsuz olarak görülen tavırlarını, örneğin insanları eleştiren sözlerini, halkın dışında yaşamayı tercih etmesini, dönemin siyasetini eleştirmesini buna bağlarlar. Yani kendisinin aristokrat bir aileden gelmiş olması ve bu düzenin bozulmasının hayatını ve felsefesini belirlediğini düşünürler. Bu anlamda, söylediklerinin, dolayısıyla felsefesinin en azından bir kısmının akli değil, duygusal tepkilerden hareketle oluştuğunu düşünürler. Filozofları tamamen duygulardan arınmış insanlar olarak ele almaya çalışmak kesinlikle doğru bir yorum tarzı olmayacaktır. Ama başka insanlara nispetle, duygularını kontrol edebilen insanlar olarak değerlendirmek daha sağlıklı bir yaklaşıma sebep olacaktır diye düşünmekteyiz.

O döneme ilişkin bu yorumlarda bulunan insanların ortak özelliği, Yunanistan'ın doğusunda kalan toplulukların kültürel olarak temelde Yunan düşünce dünyasına bir katkılarının olmadığını, en azından olumlu anlamda bir katkılarının söz konusu olmadığını savunmalarıdır. Diğer topluluklarda gözlemlenen bazı düşünceler ve gelişmeler kabul edilse dahi, bunların mitolojik düşünceden kopmamış, her şeyi tanrılar etrafında açıklamaya çalışan daha ilkel düşünceler olarak kabul edilmiştir. Tanrıyı ve tanrısal olanı açıklamak ve kabul etmekte kolay bir iş değildir. Gözün gördüğünü açıklamak, görmediğini açıklamaktan zordur. Felsefenin başlangıcını tanrı düşüncesinin ya da tanrısal olanın etkisinin kaybetmesi olarak görmek, eldeki metinlere bakınca çok yerinde bir tespit değil. O dönem filozofları da, mitoloji içinde bahsi geçtiği şekilde olmasa dahi, Tanrı ve tanrısal olanı düşüncelerinde barındırıyorlardı.

¹⁴ Diels, age., s. V

Konuya devam etmeden, antik felsefe içinde Tanrı ve tanrısal olanın konumu hakkında düşüncemizi burada aktarmak isteriz. O dönem içinde, Grekler arasında dünyada olmak, yaşamak ve ölümlü olmak genel olarak çok olumlu bir durum değildi. Şu atasözü bu durumu anlatması açısından güzel bir örnektir: "*En iyisi doğmamış olmaktır, olabildiğince erken ölmek ondan sonra gelir.*"¹⁵ Aynı şekilde, insanların genel olarak tanrılar karşısındaki durumu da pek olumlu bir durum değildi. İnsanlar, sanki tanrıların oyun ve kavga alanının bir parçası gibidir. Metinlere bakınca, genel anlamda insan ve hayat aşağı bir şeymiş gibi algılanabilir. Özellikle şairlerin anlatımı üzerinden bildiğimiz tanrılar ve bunlar çevresinde insanların yaşamı, filozoflarda başka bir konum alıyor. Filozofların bahsettiği Tanrı ve tanrısallık ile bunun karşısındaki insan, özellikle insan daha farklı bir konuma yerleşiyor. İnsan, birer oyuncak ya da etkisiz bir eleman olmaktan ziyade, etkisi olan, olup biteni anlayabilecek ve anlamlandırabilecek bir varlık olarak görülüyor. Başka bir ifadeyle, insanın nesne olması halinden çıkıp özne haline gelmesinin kapısı aralanıyor. Tanrı / tanrısal olanla insanın ilişkisi yeniden şekillendiriliyor. Farklı bir Tanrı - İnsan ilişkisinin örneği olarak belki o dönem Musevilik hakkında Greklere bazı bilgiler gitmiş olabilir. M.Ö. 13. yy Mısır'da yaşadığı kabul edilen Musa peygamberin, sayısı giderek artan takipçilerinin, Mısır'a az çok ticari ve kültürel alışverişi olan M.Ö. 6. yy. daki Greklerle iletişimi olma ihtimali akla aykırı görünmemektedir. Bu bahsi burada sonlandırıp konumuza devam edelim.

1900'lü yılların ortalarına doğru bazı araştırmacıların ortaya koyduğu yeni veriler bu hakim görüşü sarsmıştır.¹⁶ Ticari faaliyetlerin yanında, edebiyattan mitolojiye, muhtelif sanatlardan zanaatlara kadar doğu kültürlerinin Yunan dünyasında gayet etkili bir biçimde yer aldığı görülmüştür. Hatta Yunanistan'da inşa edilen tapınakların¹⁷, bu tapınaklarda kullanılan süslemelerin de yine doğu

¹⁵ Walther Kranz, **Antik Felsefe**, çev: Suad Y. Baydur, Sosyal yay., 2. baskı 1994, İstanbul

¹⁶“Esasen, Homeros'la mucizevi bir şekilde ortaya çıkan ve kendi kendine yeten saf Hellenizm imgesi, XIX. yüzyılda meydana gelen üç yeni keşifle sarsılmıştır: Çiviyazısının ve hiyerogliflerin çözülmesi ile Eski Yakın Doğu ve Mısır'ın yeniden ortaya çıkışı, Miken uygarlığının ortaya çıkarılışı ve arkaik Yunan sanatının gelişiminde kuvvetli bir Doğu etkisinin görüldüğü bir dönemin varlığının anlaşılması.”

Walter Burkert, **Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri**, çev: Mehmet Fatih Yavuz, İthaki Yay., İstanbul 2012, s.10.

¹⁷age. s.11.

toplulukları üzerinden geldiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde Hesiodos'un Theogonia'sının¹⁸ doğu kaynaklı bazı mitolojilerle yakınlığı tespit edilmiştir.

Şüphesiz böylesine bir ortam göz önünde bulundurulursa, yapılmış felsefe tarihi araştırmalarının ve bunlara bağlı olarak yorumların eksikliği kabul edilecektir. İlkçağ Yunan düşünürlerinin sağlıklı bir yorumunu yapabilmek için, etkileşim içinde buldukları kültürleri ve düşünceleri bilmek faydalı olacaktır. Bu tabii ki şu anlama gelmemektedir; İlkçağ Yunan felsefesinin hiçbir değeri yoktur, tamamen doğu etkisidir, bilinmesi gereken doğudur. Bu da araştırmacıları başka bir hataya düşürecektir. Nitekim "Kara Atena"¹⁹ adlı eserde, Martin Bernal Yunan mucizesine karşıt bir "Mucize" geliştirmeye çalışmakla, aynı hatanın içine düşmüş ve bir çok araştırmacı tarafından eleştirilmiştir.

Herakleitos gibi bir filozofu araştırırken, bu tür farklı veriler şüphesiz ayrı bir önem kazanmaktadır. Eleştirilerinin, kullandığı kavramların, genel olarak sözlerinin daha geniş bir zeminde ele alınmasına imkan tanıyacaktır. Yoksa amaç, maalesef uzun süre devam etmiş, kimileri için hala devam eden basit ve yanlı bir yaklaşımla, "Doğu" ve "Batı" kavgası içinde "insan"ın görülmesine mani olmak değildir. Tarihsel olarak, bu yeni bir hastalık sayılır. Bugün sahip olduğumuz, - her ne kadar global bir dünyada yaşadığımızı söylense de - keskin sınırlar, kuvvetli bir öteki bilinci ile düşünce tarihine yaklaşmak, düşünceleri anlamakta mani teşkil edecektir. Her ne kadar tarih boyunca, taraflara ayrılmış insan toplulukları birbirini düşman olarak görmüş ve savaşmışsa da, ilginç bir şekilde, düşünceler ve muhtelif kültürel zenginlikler kolaylıkla toplumlar arasında yer bulmuştur. Yine bir başka açıdan yaklaşacak olursak, sürekli bir doğu - batı ayrımında, her yeni bulguda düşünce zenginleşeceğine, bu bulgular doğu ile batı kavgasını körüklemekten başka bir işe yaramayacak.

Bu bölümü, Walter Burkert'ten konu ile alakalı bir alıntı ile bitirelim:

¹⁸bkz. Carolina Lopez-Ruiz, **Tarırlar Doğduklarında**, çev. Hamide Koyukan, İthaki yay., İstanbul, 2012, "Bağlamı içinde Hesiodos'un Theogonia'sı" s.63.

¹⁹Martin Bernal, **Kara Atena : Eski Yunan Uydurmacası nasıl İmal edildi ?**, çev. Özcan Buze, Kaynak yay. İstanbul, 1998.

Bu durumun sebebi büyük ölçüde iki yüzyıl kadar önce başlayan ve özellikle de Almanya'da kök salan entelektüel gelişime dayanır. Gittikçe artan akademik uzmanlaşma, ideolojik koruma anlayışıyla birleşerek, tastamam izolasyon içinde, katıksız bir Klasik Yunan imgesi ortaya çıkartmıştır. XVIII. yüzyıla kadar, filolojinin teolojiyle yakından bağlantılı olduğu süre boyunca, İbranilerin kutsal kitabı, Yunan klasikleriyle aynı kefeye konmuş ve bağlantılar herhangi bir rahatsızlık uyandırmamıştır. Jephta'nın kızı ve İphigenia, operada bile birbirlerinden farklı olmayan model figürlerdi; İapetos'un şeceresi Japheth'e bağlanıyordu: Kabeiroi'nin Semitik dillerde “büyük tanrılar” anlamına gelen kelimedenden, “Doğu” kelimesinin Fenikeli Kadmos'un adından, “Batı” kelimesinin ise Europa adından geldiği kabul ediliyordu. Odysseia ve Herodotos'a uygun şekilde, “ Fenikeliler” Doğu ve Batı arasında köprü vazifesi gören bir halk olarak rahatsızlık duymadan kabul edilmişlerdi.²⁰

²⁰Burket, age., s.9.

1.2. HERAKLEİTOS'UN KİŞİLİĞİ :

Bir insanı tanımanın, gündelik hayatına ilişkin bilgi sahibi olmanın fikirlerini anlamakta faydası olduğunu düşünüyoruz. İnsanın söyledikleri ile yaptıkları arasında bire bir benzerlik beklemek haksızlık olarak değerlendirilecek olsa da, söyledikleri ve yaptıkları arasında hiçbir benzerliğin olmaması da beklenmez. Söz ve eylem arasında ne tür bir ilişkinin olacağı, bunların birbirini ne kadar kısıtlayacağını belirlemek ucu açık bir bilinmezdir. Kùltürlerin kendi değerlerine göre, ortalama bir sınır belirleyebiliriz ancak. Söz ve eylem sorununun burada bahsinin geçme sebebi, Herakleitos yorumlarında, Herakleitos'un kişiliği hakkında bilinen ve söylenenlerin, fragmanlarını ve genel olarak düşüncesini yorumlayanlarda etkili olmuş olmasıdır.

Herakleitos'un hayatı hakkında çok fazla kaynak yoktur, özellikle ona yakın dönemlerde kaleme alınmış ve günümüze ulaşmış sağlıklı bir kaynak bilinmemektedir. Olanların çoğu ise kendisinden sonraki yıllarda, yüzyıllarda kaleme alınmıştır.²¹ Bunların bir kısmı tarihi veri olmaktan ziyade, efsanevi özellikler taşımaktadır. Kadim topluluklarda, sefine tarzında, bugün kü şeklinden uzak, efsanevi bir dil ile kişilerin tarihçelerini yazmak bir adetti. Şüphesiz, bunlarda kullanılan abartılı ve günümüz için gerçek dışı olarak algılanan dili, o topluluklarda yaşayan insanların algılama tarzı farklıydı. O dilin de kendi içinde bir gerçekliği, gerçeği anlatma biçimi vardı. Biz yinede, efsanevi olan kısımlardan mümkün olduğunca kaçınıp bunları yorumlamaktan uzak duracağız.

Basit bir dil ile ifade etmek gerekirse, Herakleitos'un kişiliği hakkında yazılanlara bakınca, neredeyse kimse hakkında iyi bir insan olarak görüş belirtmemiştir. Aksi, huysuz, kendini beğenmiş ve herkesi eleştiren olumsuz bir algısı vardır. Yazdıklarından elimizde kalan fragmanların derinliğini, önemini teslim etseler de, kişiliğine ilişkin çizilen profil genel anlamda olumsuzdur.

Yunan düşüncesinin Sokrates ve Platon'dan önce tanıdığı en şiddetli demokrasi düşmanı olan Herakleitos, Aristokrasinin savunuculuğunu yapmıştır. O,

²¹Örneğin Diogenes Laertius'un **Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri** adlı eser, M.S. 3. yy.da kaleme alınmıştır.

demokrasi karşıtı eğilimlerini, çoğunluk geniş halk yığınlarına karşı duyduğu nefretle birleştirmiş ve bu çerçeve içinde "eşeklerin, samanı altına tercih ettiğini", " bir kişinin, yetkin biriye eğer, kendisi için, on bin kişiden daha değerli olduğunu" söylemiştir. "Doğru olanın, tek bir kişinin iradesine itaat etmek olduğunu" söyleyen filozofun halk yığınlarına duyduğu küçümseme ve nefret, her zaman onların geleneksel inançlarını küçümsemeyi de kapsamıştır.²²

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Herakleitos'un kişiliği hakkındaki bazı veriler, bir bütün olarak felsefesine yansıtılmış, fragmanlar ona göre yorumlanmıştır. Bu bizim açımızdan sağlıklı bir yorumdur.

“Bütün duygu ve düşünceleri, doğuştan gelen ve yetiştirilmeyle pekişmiş, dizginlenmemiş arsitokratik meyillerin hakimiyetinde oluşmuş, isyan ve hayal kırıklığı ile öfkesi artmış bir insan görüyoruz.”²³

Ya da başka bir örnekte,

“Herakleitos, soylu bir ailenin oğlu olarak Efes'te doğdu. Ömrü boyunca aristokrat olarak kaldı. Ciddi eleştirel, kötümser, düşünce alanında bağımsız, inakçı, gururlu ve yaşamını hata bulmaya adanmış biridir. Hesiodos'un, Pisagor'un, Ksenophanes'in ve hatta Homeros'un aleyhinde konuşurdu ve kendi kendini yetiştirmiş olmakla övünürdü. "Polymathy, zihni eğitmez," derdi; "eğer öyle olsaydı Hesiodos, Pisagor ve Ksenophanes akıllı kişiler olurdu". Anlaşılması güç bir düşünce yapısı vardı. Bu nedenle "obscure" (karanlık, anlaşılmaz) lakabıyla anılırdı. Ancak ne olursa olsun güçlü bir yazardı. Zeka dolu, özgün yazılar yazardı. Bu yazılarda bilicilik olarak nitelendirilebilecek ifadeler kullanırdı. Bunları kanıtlarla destekleme girişiminde bulunmazdı.”²⁴

Oswald Spengler, Frank Thilly ve benzeri birçok felsefeci, felsefe tarihçisinden benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bunun aksine, nispeten daha olumlu yorumlarda bulunan felsefeciler de yok değil. Hermann Diels, Martin

²²Ahmet Cevizci, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Yay., Bursa, 1998, s. 35.

²³Oswald Spengler, **Heraklit : Eine Studie über den energetischen Grundgedanken seiner Philosophie**, C.A. Kaemmerer and Co., Deutschland, 1904, s. 6 (Wir sehen einen Menschen, dessen ganzes Fühlen und Denken unter der Herrschaft einer ungezügelten aristokratischen Neigung stand, die durch Geburt und Erziehung stark angelegt und durch Widerstand und Enttauschung gereizt und gesteigert war.)

²⁴Frank Thilly, **Felsefe Tarihi**, çev: İbrahim Şener, Sistem Yay., İstanbul, 1995, s. 53.

Heidegger ve Friedrich Nietzsche'yi bunlar arasında sayabiliriz. Diels, araştırmacıların Herakleitos'a önyargıyla yaklaştıklarından Şikayet etmektedir.²⁵ Martin Heidegger, Herakleitos derslerine ona ilişkin iki rivayet ve bunların yorumlanmasıyla başlıyor. İlki, Herakleitos'un bir fırın kenarında ısınırken, kendisini görmek için gelen hemşehirliilerinin kendisine Őařkınlıkla bakması ve onun onlara cevaben, çekinmeyin, "burada da tanrılar var" dediği hadise.²⁶ Heidegger bu olaya çok sade bir yaklaşım sergiliyor. Herakleitos'un da her insan gibi uşuduğunu ve ısınmak için ocağın kenarına oturduğunu belirtiyor. Kendisini ziyarete gelen insanların, muhtemelen farklı bir beklentileri olduğundan dolayı, Herakleitos'u gördüklerinde yüzleri asılmış ve Herakleitos bunu fark edince, onlara o mekanda da tanrıların olduğunu belirtmiştir. Herakleitos, burada bir aıdan tevazu göstermiştir, sadeliği öne çıkartmıştır, bir aıdan da insanların önemsemedikleri, küçük gördükleri Şeylerde dahi önemli unsurların olduğunu göstermiştir. Örneğin bir fırın, insanı ısıtır, ekmeğini pişirir ve benzeri bir çok önemli özelliği vardır. Heidegger bu hadiseyi anlatarak ve açıklayarak Herakleitos'un gayet sade, mütevazi bir insan olduğunu, gereksiz düşüncelerden, gösterişten uzak yaşadığını anlatmak ister. Diğer hadise ise çocuklarla Apollon Tapınağında oyun oynarken, kendisini Őehrin yönetimi hususunda görüşmeye çağırın insanlara, çocuklarla oyun oynamanın onlarla Őehri yönetmekten daha iyi bir iş olduğunu belirtip göndermesidir.²⁷ Heidegger bu hadiseyi yorumlarken de, Herakleitos'un tapınakta, tanrıya dua etmek ya da onunla ilişkili bir Şey yapmadığını ve fakat orada oyun oynadığına dikkat çeker. Önceki hadisede bir ocakta tanrılardan bahseden Herakleitos, Şimdi bir tapınakta oyun oynamaktadır. Gelen insanlara, bu oyunun onlarla Őehri yönetmekten daha iyi olduğunu söylemesini ise Heidegger açık bir mesaj olarak okuyor. Őehri yönetenlerde, siyasette tanrısal bir yan kalmamıştır, yönetim yozlaşmıştır. Bu tanrısalıktan aynı zamanda adalet, ahlak ve benzeri kavramları da çıkartmak yanlış olmayacaktır. Herakleitos bu yozlaşmayı eleştiriyor ve bir tapınakta oyun oynamayı, diğerlerinin yaptığı Şekilde Őehri yönetmekten daha iyi, daha hayırlı bir iş olarak görüyor.

²⁵Diels, **Herakleitos von Ephesos**, s. IX .

²⁶Martin Heidegger, **Gesamtausgabe/Heraklit – Der Anfang des abendlaendischen Denkens**, Vittorio Klostermann GmbH, Frankfurt am Main, 3. Auflage 1994, s.7.

²⁷age. s. 10.

Yaygın başka bir rivayete göre, Herakleitos ailesinden kendine kalma Krallığı, ya da bir diğer rivayete göre gizem dinlerindeki törenleri yürüten özel bir rahipliği kabul etmeyip kardeşine bu hakkı devretmiştir.²⁸ Bu rivayet de bazı yorumcular açısından, Herakleitos'un kendini beğenmişliği, kendini önemsemesine yönelik yorumlanmışsa da, bazı yorumcular ve bizce de onun bu tür makamlara değer vermediğini, halk arasında itibarı olan ve gösteriştten başka bir şey ifade etmeyen şeylerden uzak durduğunu gösterir.

Hayatı hakkında anlatılanlardan ve nispeten bu anlatılardan daha sağlıklı ve güvenilir olan fragmanlarından bizim anladığımız kadarıyla, Herakleitos sade bir yaşamdan ve sade bir düşünceden yanadır.

Barış için bir konuşma yapması istenince, bir bardak su içine arpa unu serpererek içmiş ve hiçbir şey söylemeden çekip gitmiştir. Aktarılan bu öykü onun hem 'konuşma' hem de yaşama tarzına uygundur. Herakleitos az sözcükle çok şey anlatmak isteyen bir filozoftur.²⁹

Bu sadelik, kesinlikle sığılık anlamına gelmemektedir. Nitekim eleştirilerinden anladığımız kadarıyla, içi boşaltılmış düşünce ve adetlere karşı çıkmaktadır. Kişinin, kendi olmasına engel olan düşüncelerden, genel olarak varlığı doğru algılamayan yaklaşımlardan rahatsızdır. Bu haliyle Herakleitos'un profili, daha ziyade kırgın bir insanın profiline benzemektedir. Bu kırgınlığa bağlı olarak bazen duygusal tepkiler vermiş, eleştirilerini bu duygusallık ile sertleştirmiş olabilir. Ama kesinlikle bu duygusallık, daha önce de belirttiğimiz gibi, aklın önüne geçen, saçmalamasına sebep olan bir durum değildir. Fragman 121'i buna örnek olarak görüyoruz:

Ephesoslular, size yakışan kendinizi asmanız ve kenti çocuklara terk etmenizdir. Siz, içinizdeki en değerli adam olan Hermodoros'u "aramızda değerli bir insan bulunmasın, değerliyse de gitsin başka yerlerde, başka insanların yanında olsun" diyerek kentten sürdünüz³⁰

²⁸ age., s.16.

²⁹ Herakleitos, a.g.e., s. 17 (çevirmenin önsözü)

³⁰ age., s.121.

1.3. DÖNEMİN FELSEFİ SORUNLARI:

Bu başlık altında, o dönemde yaşamış filozoflar tek tek ele alınmayacaktır. Kabaca dönemin felsefi sorunlarına değinip, Herakleitos'un, felsefesini nasıl bir felsefi ortamda dile getirdiğini görmeye çalışacağız. Maalesef, bu döneme ilişkin sağlıklı veriler pek azdır, özellikle filozofların yazdıkları açısından bakınca. Herakleitos hakkındaki bilgilerin azlığından dolayı genel bir şikayet vardır, felsefesinin bu yüzden tam olarak anlaşılamadığı vs. gibi. Oysa, o çağı genel hatlarıyla ele aldığımızda, Herakleitos o dönem içinde neredeyse hakkında - doğru ya da yanlış - en çok bilgi bulunan, yazdıklarından en çok haberdar olduğumuz filozoflardandır.

Felsefe tarihi içinde, yeterli bilgi olmamasına rağmen, ya da sahip olunan bilgiye nispetle, en çok yorum yapılmış zaman dilimi, herhalde felsefenin doğuşu olarak kabul edilen "Antik Çağ"dır. Bunun sebebi, bu zaman dilimine ilişkin sadece felsefi çabaların çokluğu değildir. Siyasi yaklaşımlar bazen daha da etkili olmuştur. Avrupalı bazı toplulukların, Avrupa medeniyetine kök bulma girişimleri, Antik Yunan'ı diğer geleneklerden keskin bir şekilde ayırma istekleri önemli bir yer tutmuştur. Daha öncede belirttiğimiz gibi, 20.yy.ın ortalarına kadar bu yaklaşım gücünü korumuştur. Bu yaklaşım, zaten az olan kaynakları daha da sığlaştırmış, belli bir amaç etrafında değerlendirmeye sınırlamıştır. Önemli bir külliyata sahip olmalarından dolayı, Aristoteles ve Platon bunun zeminini hazırlamış, sonraki felsefeler ağırlıklı olarak onların düşünceleri etrafında şekillendiği, ya da onlarla felsefi bir mücadele içine girdiğinden dolayı, Sokrates öncesi felsefeler, Platon ve Aristoteles'ten bağımsız olarak uzun süre hak ettiği ilgiyi görememiştir.

Bu dönemde, felsefe olarak kabul edilen ve kendini mevcut düşüncelerden ayıran nedir ?

Hellenler'in felsefesi ilahiyat ve hikmetler ahlakı şekli altında dinlerinden ayrılmaktadır. Bunun hareket noktası, ulusal deha ve içinde geliştiği maddi şartların değiştirdiği arya natüralizmidir. Bu felsefe meydana çıktığı vakit, o

natüralizm çoktan çocukluk çağını geçirmiş bulunuyordu.³¹(...) Aristoteles'in fizikçiler adını verdiği bu adamların, kendilerinden önce gelen ilahiyatçıların aksine hareket ederek, tabiatı prensipler ve nedenlerle açıklamak için, geleneksel tanrıları masal alanına sürdükleri gün, felsefe doğmuştur. Sistemli bir biçimde, dinsizlik ve vatana hıyanetle suçlandırarak ondan intikamını alacak olan din gücüyle akıl arasındaki bir çatışmadan doğan felsefe, efsane şekillerini birdenbire silkip atmıyor.³²

Weber'in alıntıladığımız düşünceleri, felsefeyi, bir din–felsefe kavgası etrafında düşünmeğe, şekillendirmeğe çalışanlara örnek olması açısından önemlidir. Belli bir kesim insan açısından, felsefe ve din ayrımı hala felsefi değer açısından önemlidir. Ortaçağ sonrası felsefelerde, biraz da Ortaçağa tepki olsun diye, özellikle önem kazanan bu durumu, din ve inanç algısı çok farklı olan Antikçağa uygulamak, o zaman dilimini bu şekilde değerlendirmek sağlıklı bir yöntem gibi görünmemektedir.

Bizim bugün kendilerini natüralistler ya da fizikçiler olarak sınıfladığımız ilk doğa filozofları, dış dünyaya baktıklarında bir çokluk gözlemlemişler ve bu çokluğun, ancak ve ancak onun kendisinden çıktığı ya da türediği bir birliğe indirgenebildiği zaman, anlaşılır hale gelebileceğini ve dolayısıyla açıklanabileceğini düşünmüşlerdir. Çünkü tek tek bireysel varlıklardan meydana gelen bir çokluk, onların gözünde anlaşılabilir ve açıklanamaz olan bir şeydir. Bundan dolayı, ilk doğa filozofları arke problemi üzerinde yoğunlaşmış ve dış dünyadaki varlıkların kendisinden doğduğu ilk maddeyi belirlemeye çalışmış, ve deneysel araçların yokluğunda, varlık ya da doğa üzerinde spekülasyonda bulunmuşlardır.³³

Ahmet Cevizci'nin yaklaşımı bize daha makul gelmektedir. Durup dururken bir düşüncenin ortaya çıkması düşük bir ihtimal olsa da mümkündür. Ama bir çağı şekillendirecek, muhtelif kişilerce benzer türde düşünceleri hareket ettirecek bir durum söz konusuysa daha derin bir sebep aramak gerekir. Mevcut düşüncenin, yani mitolojik düşüncenin bazı sorulara artık yeterince cevap vermiyor olması ilk akla gelecek sebeplerdendir. Dönemin filozoflarının, Sokrates'e değin, mitolojik unsurları kullanmaları, bunlardan ziyade, mitoloji adı altında ortaya konan şeyleri eleştirmeleri

³¹ Alfred Weber, **Felsefe Tarihi**, çev: H. Vehbi Eralp, Sosyal yay., 4.baskı 1991,

İstanbul, s. 10

³²age, s.12.

³³Cevizci, age., s. 13.

bizce önemli bir ayrıntıdır. Tanrılar, her tür ahlaksızlığı yapan birer varlık haline gelmiştir. Buna ilişkin yöneltilen farklı eleştirileri örnek göstermek mümkündür.

Felsefecilerin temel madde (arkhe) arayışları, her şeyin kendisinden meydana geldiği öz'ü bulma istekleri, bizce mitolojik yaklaşımın (aklın) henüz bitmediğinin işaretidir. Hesiodos'un *Theogonia*'sı³⁴ da benzer şekilde tek bir Tanrı (neden), 'Khaos'la başlar ve çeşitlilik ondan doğar. Filozofların çıkış noktası bu anlamda mitolojinin çıkış noktasına benzemektedir. Doğrudan bir tanrı yerine, doğada gözle görülebilir bir maddeden hareket etmektedirler lakin bu madde, düz anlamda maddenin kendisi değildir. Bu dönem filozofları için, madde ve ruh ayrımının henüz kesin bir şekilde yapılmadığını,³⁵ canlı bir doğa anlayışlarının olduğunu göz önünde tutarsak, maddeye tanrısal bir anlam yüklemiş oluruz.³⁶ "Hiç'den hiçbir şey çıkmaz"³⁷ gibi temel bir kabule sahip bu felsefeyi, ilahi bir maddecilik olarak görmek mümkündür.

Buna zıt olarak şu şekilde de yorumlar yapılmıştır :

Thales'le başlayan süreç evren nedir, nasıl meydana gelmiştir, sorularına yeni bir görüş kazandırdı. Thales "masalsız" ve "tasvirsiz" evren tasarımı ile yalınlığı buldu. İçinde tanrıların bolca geçtiği mitolojik dizeler yerlerini toprak, su gibi sade, doğal nesnelere dayandırılan açıklamalara bıraktı. Su, içinde ya da gerisinde tanrıların olduğu doğaüstü bir varlık değil ancak gözümüzle gördüğümüz, elimizle dokunduğumuz doğal bir varlık kabul edildiği için bilimsel-felsefi başlangıç oluşturabildi. Çünkü nesnelere giydirdiğimiz her türden 'animist' giysiler, yolumuzu bilimsellikten uzaklaştırır. Çünkü animizm; "doğaya doğa dışı güçlerin açısından bakmaktır. Doğal olayı olduğu gibi almamak, görmemek başka bir gücün, başka bir varlığın temsilcisi, uzantısı, türevi olarak görmektir. Herhangi bir denizi, gölü, vb. kendi başına ele almamaktır."³⁸

³⁴ Hesiodos, **İşler ve Günler - Tanrılarının Doğuşu**, çev: Furkan Akderin, Say yay., İstanbul, 2012, s.62.

³⁵ Cevizci, age., s.14.

³⁶ Burada tanrısalılık olarak andığımız, yine kurumsallaşmış dinlerde, örneğin Hıristiyanlıkta olan tanrı algısı ile ilgili değildir. Panteist ve Pagan inançlarının tanrı algıları çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Bu inançlarda, tanrı doğa ile daha iç içe ve her an doğada bulunan nesnelere yüz yüze gelebileceğimiz bir tanrıdır. Dünyanın dışında, tepeden hadiseleri izleyen bir tanrı tasarımı bizi yanıltır.

³⁷ Cevizci, age. s. 16.

³⁸ Didem Özdemir, "Herakleitos'ta Logos Kavramının Araştırılması", Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi**, 2002, s. 5.

Felsefenin doğuşunu, genel olarak Yunan düşüncesinin ortaya çıkışını, mitolojiye, inanca karşı bir kavga hareketi olarak düşünmektense, inancın, düşüncenin arınması olarak düşünmek daha makul görünmektedir. Felsefenin burada önemli bir başarısı olarak da, inancı, ilahiyatı belli zümrelerin anlattığı şekilde kabulün dışına çıkartıp, bilginin, bilgeliğin insanlara açılmasını sağlamaktır. İnancın, ya da bizim kabul ettiğimiz anlamda, bilgeliğin, hikmetin insanlar tarafından anlatılabilir ve anlaşılabilir konuma gelmesidir. Herakleitos'un deyişiyle “*düşünme herkese ortaktır.*”³⁹ ve herkes, belli özelliklere sahip olduğunda, bundan payını alacaktır.

³⁹Herakleitos, age., s. 263.

2. HERAKLEİTOS'UN FELSEFESİNDE ÖNEMLİ KAVRAMLAR

Daha öncede belirttiğimiz gibi, Herakleitos'un fragmanlarından hareketle, onun asıl olarak ne söylemek istediğini ortaya koymak, anlamaya çalışmak, baştan kesinliğe ulaşamayacağımızı kabul etmemiz gereken bir çabadır.

Teichmüller diyor ki : "Kim Herakleitos'da kesin kavramlar arıyorsa, kendine boşuna zahmet veriyor. - Herakleitos'da felsefe, sadece dikkat çekici bazı olaylar hakkında mecazi bir genellemeden oluşuyor. - Daha keskin bir saptama istersek, Herakleitos'un düşünce biçimini bozarız..⁴⁰

Önem verdiği, ya da sıklıkla tekrar ettiği kavramlar veya durumlardan hangisi ile onu anlamaya çalışırsak, Herakleitos bize sadece ya da ağırlıklı olarak onu anlatmış olacaktır.

Herakleitos araştırmaları tarihçesi, zor ve yabancı bir düşüncenin, çağa uygun bir izahının olmamasından dolayı, tanıdık kavram ve görüşlere tutunabilmek adına nasıl diğer tüm mümkün görüşlere dönülerek asimile edildiğini gösterir. Mümkün olan herhangi bir yorumun henüz denenmediğinden şüphe duyulabilir. Herakleitos Anaximander'in (Lassalle, Gomperz), Xenophanes'in (Teichmüller), Perslilerin (Lassalle, Gladisch), Mısırlıların (Tennery, Teichmüller) öğrencisi, Deneyci ve Duyumcu (Schuster), Teolog, (Tannery), Hegelin öncüsü (Lassalle) olarak görülüyor, büyük düşüncesi Hamlet'in ruhuyla eşleşiyor: herkes onu anlıyor, ama herkes başka.⁴¹

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Herakleitos farklı düşüncelerin ya da düşünürlerin öğrencisi veya öncüsü olarak görülmüştür. Biz bu tez içinde onu

⁴⁰Spengler, age. s.4 (Teichmüller sagt : "Wer bei Heraklit exakte Begriffe sucht, giebt sich unnütze Mühe. - Bei Heraklit bestand die Philosophie nur in einer allegorischen Verallgemeinerung einiger auffallender Thatsachen.- Wollten wir schärfer bestimmen, so würden wir Heraklits Denkweise zerstören.)

⁴¹age., s. 3 (Die geschichte der Heraklitforschung zeigt, wie man, um sich einen schwierigen, fremdartigen Gedanken zu assimilieren, mangels einer angemessenen modernen Ausführung der Idee auf alle möglichen anderen zurückgreift, um sich an bekannte Begriffe und Anschauungen halten zu können. Man darf zweifeln, ob irgend eine mögliche Erklärung noch nicht versucht worden ist. Heraklit erscheint als Schüler des Anaximander (Lassalle, Gomperz), des Xenophanes (Teichmüller), Der Perser (Lassalle, Gladisch), der Aegypter (Tannery, Teichmüller), Empirist und Sensualist (Schuster), "Theologe" (Tannery), als Vorläufer Hegels (Lassalle), Sein grosser Gedanke gleicht der Seele Hamlets: jeder versteht ihn, aber jeder anders)

mistik bir düşünür olarak ele alacağız ve düşüncesini anlamaya 16. Fragmanla başlayacağız:

"Hiç batmayacak olandan nasıl kaçıp saklanılabilir ?⁴² "

Farklı şekillerde yorumlanan bu fragmanda geçen 'hiç batmayacak' olan şeye değişik anlamlar yüklenmiştir. Çakmak, bu fragmanın açıklamasında şunları belirtmiştir: *"Bu fragmanda Güneş ile her zaman mevcut olan kozmik ateş (logos) karşılaştırılıyor. Her zaman yanan bu ateş hiçbir zaman batmaz, ama güneş batar."*⁴³ Bu fragmanda bahsi geçen, hiç batmayacak olandan *logos* çıkartılabilir ama biz farklı şekilde ele alacağız.

Herakleitos'un fragmanlarında muhtelif şeylere ilişkin bulunan zıtlık durumu, burada, 'hiç batmayacak olandan' her ne kast edilmiş ise mevcut değildir. Bu bahsi geçen her ne ise, kendisidir, 'o' dur. Batmayacak, dolayısıyla hiç doğmamış, çıkmamış olandır. Yine fragmanın tamamına bakılarak, kaçılacak bir yere imkan tanımayan, aslında olmadığı bir yerin bulunmadığıdır. Bir "şey" değildir, yani var edilmiş, yaratılmış olduğunu söyleyemeyiz. Sonrası olmayan, bu anlamda öncesiz de olandır. Var'lığın kendisi ya da daim kendisinde olandır. Biz bunu "Hakikat" olarak ele alacağız ve tezin devamında bu varsayımla hareket edeceğiz.

Peki nedir bu Hakikat (hiç batmayacak) olan, ve İnsan'ın bununla ilişkisi nasıldır? Bu hakikati bilme, ona ulaşma imkanı var mıdır? Bunun yolu nedir? Hiç batmayacak, hep olan olduğuna göre, görülebilecek, bilinebilecek kadar ortada ve belirgin olması beklenir. Öyle olduğundan belki de Herakleitos, nasıl kaçıp saklanılabilir diye soruyor, ya da aslında, kaçılmaması gerektiği konusunda insanları uyarıyor. Zira bu ifadeden anlaşılın, insanların açıkça bu hakikatten kaçtığı, görmezden geldiği ya da görebilecek şekilde davranmadığıdır.

Fragman 18 bize bir ipucu vermektedir: *"Beklenmeyi beklemezsen, onu*

⁴²Herakleitos, age, s.61

⁴³ çev. dipnotu, age, s.61

bulamazsın. Çünkü ne bir iz vardır ne de bir yol".⁴⁴ Anlayacağımız üzere, insanın kendisinin bu anlamda bir meyli, niyeti yoksa, ona bunu fark ettirebilecek bir şey yoktur, ki ileride başka fragmanlarda da göreceğiz ki, aslında her şey bir yanıyla fark ettirici, uyarıcıdır, ama bu sadece böylesi bir beklentisi olan insanlar için söz konusudur. Beklentisi olmayan için, olan bitenin, bu açıdan hiçbir anlamı yoktur. Bunu fragman 17'den anlayabiliyoruz. : "İnsanların çoğu başlarına gelenler hakkında düşünmezler ve öğrendiklerini kavrayamazlar, yalnızca kendi kanılarına inanırlar"⁴⁵. Kendi kanılarına inanırlar, yani aslında kendi bildiklerinin, kurdukları dünyalarının dışına çıkmazlar. Buradan anlayacağımız üzere, Herakleitos içe kapanmayı, dış dünyadan bağımsız ve dış dünyanın farkında olmadan yaşamayı eleştirir. Önceki fragmanlarla tekrar değerlendiresek, öncelikle kişiden yana bir istek, beklenti olacak ve sonrasında bu beklentinin neticesi için kendi dışında bir arayışı olacak. Basit bir ifade ile, gözü açık olacak.

Konuyu daha rahat anlayabilmek için, Herakleitos'da öne çıktığını düşündüğümüz bazı kavramları ve durumları, tasnif edip, belli bir sınıflama içinde hareket edeceğiz. Bunlar sırasıyla :

-	İnsan	-	Ruh	-	Terbiye
-	Tanrı	-	İnanç		
-	Birlik /Uyum	-	Çatışma/Savaş		
-	Ateş	-	Hareket		
-	Bilgi	-	Kavrayış		

Bunları çoğaltmak ya da azaltmak mümkündür. Bizim için böylesi bir sınıflama kolaylık sağladığı için, bunu tercih ettik. Bu kavramları açıklamaya çalıştıktan sonra, bunlar ışığında *logos* kavramını açıklamaya çalışacağız. Örneğin Guthrie üç temel önerme içinde bir açıklama yapmaya çalışmıştır. Onun tasnifinde şu

⁴⁴age, s.65.

⁴⁵age, s.63.

başlıklar altında *logos* anlaşılmaya çalışılmıştır⁴⁶:

- 1 - Karşıtların uyumu
- 2 - Her şey sürekli devinim ve değişim içindedir
- 3 - Dünya hep canlı kalan ateş

⁴⁶ W.K.C. Guthrie, **Yunan Felsefe Tarihi**, 1. Cilt, çev: Ergün Akça, Kabalcı yay., İstanbul, 1.Baskı, 2011, s. 442.

2.1 İNSAN – RUH - TERBİYE :

Konuya "insan"la başlamak yararlı olacaktır, neticede bütün bahsi geçen konular, Herakleitos'un bütün düşüncesi, insanlar açısından, insanlar için ve onların bunu anlamasına yöneliktir. Bu, bizim açımızdan da faydalı olacaktır. Herakleitos'u araştıran, okuyan biri olarak, onu anlamamızı sağlayacak "insan" olmanın nasıl olduğunu bilerek hareket etmiş olacağız. "İnsan" Herakleitos felsefesinde önemli bir konumdadır. Bütün bu varlığı anlayabilecek bir özelliği vardır. Diğer canlılardan farklı olarak, bilinçli bir şekilde düzenin içinde yer alabilmektedir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi yaygın kanı, Herakleitos'un insanı sürekli olarak eleştirdiği ve küçük gördüğü yönündedir. Biz aksi olarak, bu eleştirilerin belli insan hallerine ilişkin olduğunu, aslında bu hallerin de "insan" olmaya mani durumları olduğundan dolayı Herakleitos tarafından eleştirildiğini düşünüyoruz. Bu açıdan, asıl amacının, kendi anlayışı içinde, "insan"ı yüceltmek, değerini ortaya koymak olduğunu var sayıyoruz. Konuyla ilgili, Herakleitos'un bu tavrını anımsatan, Nuri Pakdil'e ait bir mısra paylaşalım : "İnsan, seni savunuyorum sana karşı..."

Bu başlık altında, insanla beraber ruh kavramını da ele alacağız. Ruh, felsefe tarihi boyunca (en azından son 200 yıla kadar) ve değişik kültürlerce farklı bir şekilde tanımlanmış olsa da, çoğunda önemli bir yer tutmaktadır. Canlılığın asıl kaynağı olarak görülmektedir. Ayrıca yine aşkın düşüncelerin kaynağı olarak görülebilmektedir.⁴⁷

Bir diğer önemli bileşen, burada "terbiye" olarak ele alacağımız durumdur. Her ne kadar "terbiye" kelimesi Herakleitos'da doğrudan geçmese de, bahsettiği durumu "eğitim" ile açıklayamayacağımızı düşünmekteyiz. Terbiye, her anlamda Herakleitos'un düşüncelerinden çıkartılabilecek bir şeydir. Tasavvufta kullanılan tabiri ile, "Nefis Terbiyesi" ya da diğer mistik geleneklerde anıldığı şekliyle "arınma" gerekliliği bir çok fragmandan çıkartılabilir.

⁴⁷bkz. Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma yay., 4. Basım 2000, İstanbul, s. 805.

"Kendini tanıma ve ölçülü olma olanağı her insanda bulunur.(f.116)"⁴⁸

Burada bahsi geçen ölçülü olmayı, demin bahsettiğimiz gibi terbiyeli olmak, haddini (sınırlarını) bilmek olarak görüyoruz. Terbiyeli olmak, had bilmek, mistik bir çok gelenekte önemli bir konudur. Biz burada Herakleitos'un da bunu onlardan farklı bir anlamda ele aldığını düşünmüyoruz. Bilakis, onların da kast ettiği anlamda bir terbiyeden yana olduğunu düşünmüyoruz. Bu terbiye, had bilme, başlı başına bir dikkat halini gerektirir. Her an, kişinin, kendisinin ve çevresinin farkında olması gerekir. Klasik anlamda mistik eğitime bakılırsa, taliplerin eğitimleri boyunca az yeme, az uyku, az konuşma ile dikkat dağıtıcı şeylerden uzak tutuldukları, bilakis maddi manevi algılarının açılması için bu tür şeylerden uzaklaştırıldıkları görülür. Fragman 73'ü de bu bağlamda düşünmüyoruz: *"Uykudaki insanlar gibi davranma ve konuşma."*⁴⁹ Yani bunu, bilinçsizce, içine kapanmış bir şekilde hareket etme olarak algılayabiliriz. Zira, uyku durumunda, Herakleitos'un fragman 89'da belirttiği: *"Uykuda olmayanlar için tek ve ortak bir kosmos vardır. Uykuda olanlar ise kendi özel dünyalarına kapanırlar"*⁵⁰ durum söz konusudur. Uyku halini zihin faaliyetlerinin dışında ele almak yanlış olacaktır. Neticede orada ortaya çıkan, yine zihnin bir ürünüdür. Ayık durumdaki zihinden farkı ise kendi dünyasını şekillendirmesi, normal şartlarda olamayacak durumların orada olabilir hale gelmesidir. Bu anlamda uyku durumu, bu durumda görülen rüya, rüyayı gören kişi, zihnin aldatması ile haddini aşmış, varlığa ayrı bir varlık yüklemiştir. Sınırlarını zorlamış, oluş durumunu farklılaştırmıştır. Aynı şey uyanık olan insanlar için de söz konusu olabilir. Varlığı, olan biteni kendi zihninde yorumlamaya çalışıp, mevcut düzeni görmeyip kendince bir düzen tasarlayabilir. Bunun tabi ki düzen, ya da kosmos açısından bakıldığında bir zararı yoktur. Kişilerin gücü, evrensel olan gücün yanında çok küçük bir etkiye sahiptir. Fragman 75'de geçen *"Uykudaki insanlar da dünyada ki oluşa katılan emekçilerdir"*⁵¹ ifadesini de, insanlar kendi içlerinde ayrı bir kosmos kursalar da bunun geneli etkilemeyeceğini, yine aslında olan'a bağlı

⁴⁸Herakleitos, age, s. 269.

⁴⁹age, s. 179.

⁵⁰age, s. 219.

⁵¹age, s. 183.

kaldıkları, zararlarının sadece kendilerine olduğu gibi algılayabiliriz.

İnsanın uyanık olması dışında önemli bir husus da ruhudur, ruhunun terbiye edilmiş, temizlenmiş olması gerekliliğidir. Fragman 107'de: "*Ruhları barbar olanların gözleri ile kulakları kötü tanıklardır*"⁵² der Herakleitos. Genel olarak bu fragman yorumlanırken, barbardan kastın bilgisiz, cahil vb. olduğu ifade edilir. Herakleitos'un genel olarak bilgiden anladığı, değer verdiği bilginin farklı bir şey olduğunu göz önünde tutarsak, barbarın karşılığı olarak cahili görmek yeterli olmayacaktır. Barbar bize burada daha çok bir kabalığı çağrıştırıyor, önceki fragmanları da hesaba katarak, kendi dışına kapalı, bencil, uyumsuz ve bu haliyle yıkıcı bir kişiliği. Varlıkla ilişkisini kendi üzerinden, daha doğrusu kendisini merkeze koyarak yürüten kişi. Bu doğal olarak, böylesine bir kişinin her eylemini haklı kılan da bir durum olmaktadır.

Fragmanlardan hareketle, yine Herakleitos'un ruh adına olumsuz bulduğu durumları incelemeye devam edelim. Birbirinden farklı fragmanlarda, farklı durumlar için söylenmiş gibi algılanabilecek bilgiler var. Ama hepsinin ortak bir ruhtan bahsediyor olduğunu var sayarak, biz bunları aynı konunun birer parçası olarak ele almaya devam edeceğiz. Bilindiği gibi Herakleitos için Ateş'in ayrı bir önemi vardır. Kimilerine göre hatta ateş, onun *arkhe* olarak gördüğü maddedir. Biz buna katılmıyor olmakla beraber, ateşi önemseydiğini, onun için ayrı bir yere sahip olduğunu kabul ediyoruz. Bu önem, ruhta da kendini göstermiştir. Fragman 117'de: "*Ruhu nemli olan biri, sakalı bitmemiş bir çocuk tarafından nereye götürüldüğünü bilmeyen sarhoş gibidir, yalpalar durur*"⁵³ demektedir. Buradaki ruhu nemli olmakla önceki fragmanda bulunan barbar olmak arasında bir ilişki görüyoruz. Çakmak, bu fragmanın açıklamasında şu notu düşer: "*İlk dönem Yunan düşüncesinde nemli ve ıslak olmak ruh için bilinçsiz bir durumda olmaktır. Kendine gerekli özeni göstermeyen, bilgece bir yaşam sürmeyen insanın ruhu nemlenir ve ıslanır. Fragman 77'de de belirtildiği gibi ruhu nemlendiren ve ölümüne sebep olan şey hazdır.*"⁵⁴ Çakmak açıklamasında fragmanın anlaşılması için 77. fragmanı da ilave eder:

⁵²age, s. 251.

⁵³age, s. 271.

⁵⁴age, s. 187.

"Ruhları nemlendiren haz veya ölümdür. Biz onların ölümünü yaşarız, onlar bizim ölümümüzü yaşar"⁵⁵ der. Burada haz, bir olumsuzluğu bildirir ve yine terbiye edilmesi gereken bir duygudur. Nitekim, yukarıda bahsettiğimiz, mistik eğitimlerde terbiye için getirilen bazı sınırlamalara Herakleitos'da değiniyor: "*Her arzu edilen elde edilmesi iyi değildir*"⁵⁶ der. Bu tarih boyunca görebileceğimiz birçok insanın ve toplumun çöküşüne sebep, hastalık olarak görülmüş olan temel bir durumdur. Günümüz toplumlarına baktığımızda da yine kolaylıkla görebileceğimiz, özellikle gelişmiş topluluklardaki insanlarda daha yoğun görülen temel bir sıkıntıdır. İnsan arzularına teslim olmamalıdır, bu herhalde geleneksel bütün eğitimlerin kökeninde bulunan temel unsurlardan biridir. İnsanın tutkularının esiri olması, dilediğini dilediğince yapması tarih boyunca pek az topluluk dışında hoş karşılanmamıştır. Semavi dinler açısından bakınca, nefsin bu şekilde şımartılması daima bir helak olma sebebi olmuştur. Herakleitos da farklı bir şey söylememektedir, nemlendireceğini belirtir ve bu olumsuz bir durumdur, onun dilince helak olma ifadesidir.

Herakleitos tutkularla mücadele etmenin zorluğuna değiniyor: "*Tutkulara karşı mücadele etmek zordur. Arzu edilen şeyin bedelini ruh öder*" (Fr. 85)⁵⁷, ama aynı şekilde, bu zorluk göze alınmazsa, bununla mücadele edilmezse, insanın ruhunu kirleteceğine, bunun cezasının ruh tarafından çekileceğini de belirtiyor. Bu, onun için en çok kınanacak olan durumdur. Zira hakikate terbiye edilmemiş bir ruhla ulaşmanın imkanı olmayacaktır.

Peki, ruh nasıl olmalıdır? Bunu tabi ki tek bir fragmanla izah etmek mümkün değildir. Bizim ayırım yaptığımız farklı başlıklar altında, konu ile alakalı bilgiler yeri geldikçe aktarılacaktır. Tasnif düzenini bozmamak adına, ileride bu konuya mecburen diğer başlıklarla beraber değineceğiz. Ama burada özel olarak belirtilmesi gereken 118. fragmandır: "*Parlak ve kuru olan ruh, en iyi ve en bilgedir*"⁵⁸

Kuruluk, ısıyla, ateşle doğrudan ilişkili bir durumdur. Daha öncede belirttiğimiz gibi, ateşin önemi ruhta da kendini göstermektedir. Kuru ve parlak ruhu

⁵⁵age, s.187.

⁵⁶age, s. 257.

⁵⁷age, s. 205.

⁵⁸age, s. 273.

biz terbiye edilmiş, arınmış bir ruh olarak algılıyoruz. Ateş'in bir çok kültürde, doğrudan terbiye olma, temizlemeyle ilgisi vardır. Burada da biz bu ilgiyi görmekteyiz. Parlaklık, temizliğin yanında, bize aynı zamanda yansıtma özelliği olan bir şey gibi de görünmektedir. Bu da bize farklı geleneklerde kullanılan 'ayna' sembolünü hatırlatmaktadır. Buna bağlı olarak, varlığa uyumlu olan ruh, temizliği ve parlaklığı ile, varlığın kendisinde yansıdığı, görünebildiği ruhtur gibi bir ilgi de kuruyoruz .

Karl Vorlander'in bu fragmana ilişkin ve fragmandan hareketle yorumu şu şekildedir :

Ateş simgesi, insan ruhuna da teşmil ediliyor. "Kuru" ruh, en yüksek ve en bilge ruhtur; İlahi asli ateşin bir parçasıdır. Güneş bulutlardan nasıl hızla geçerse, ilahi ateş de ruhtan öylece süzülüp geçer. Fakat insanların çoğu, bilmedikleri bu tümel akla değil, belki kendi kuruntu ve hayallerine uyarlar. (Böylece daha önce, başlangıçta dokunduğumuz noktaya, Herakleitos'un felsefesinde bulunan "bilgi teorisine ilişkin izlere" dönmüş oluyoruz). Oysa "gözler ve kulaklar iyi yetiştirilmemiş ruhlara ait iseler, kötü tanıklardır". Bu türden "rutubetli" ruhlar, bir tüysüz çocuk tarafından sevk ve idare edilen ve ayağı dolaşan sarhoş gibidirler. Fakat "insanın bireysel şans, (daimon) karakteridir". Eserlerinden korunmuş olan parçalara göre yargıda bulunmak gerekirse diyebiliriz ki, Herakleitos'ta, Miletli filozoflarda olduğu gibi, bir evren ilmi (Cosmologie) meydana getirme çabası egemendir. Fakat onun yanında insanın bilgisini oluşturmak çabası, seleflerine göre mutlak biçimde şiddetli olarak açığa çıkar. Laertli Diogenes'in verdiği bilgilere göre Herakleitos'un eseri de üç bölüme ayrılır, doğa felsefesine ait olandan başka bir siyaset, birde ilahiyat bölümlerini içerirdi. Bu sonuncu bölümün eserde mevcut bulunmuş olması pekala mümkündür. Çünkü "karanlık" düşünürün felsefesi, inkarı mümkün olmayan bir dini-mistik rene boyanmıştır.⁵⁹

Biz Vorlander'in bahsettiği diğer konulara girmeden, ruhla beraber burada ele alınması gereken bir diğer konu olan insanın karakterine (*daimon*)⁶⁰ değineceğiz. Tam olarak karşılamasa da, birini maddi, birini manevi iki bileşen olarak ele alacağız.

⁵⁹Karl Vorlander, **Felsefe Tarihi**, çev: Mehmet İzzet - Orhan Saadeddin, İz yay., 2. Baskı, 2008, İstanbul, s. 55.

⁶⁰ bkz. Cengiz Çakmak, "Herakleitos'un Kader Anlayışı", **İnsancıl dergisi**, no: 176, 2005/5, s. 3.

⁶⁰Herakleitos, age, s. 275.

Fragman 119'da Herakleitos: "*İnsanın karakteri kaderidir*"⁶¹ diyor.

Kader hakkında yaygın iki görüş vardır. Bunlardan biri, genel anlamda insanın doğuşundan itibaren, kendisini belirleyen imkanlar bütünü olarak kabul edilir. Yani dünya ve dünyaya bağlı fiziksel kuralları içinde, aynı şekilde insanın fiziksel imkanları dahilinde olan şeyler (imkanlar) bütünü. Diğer görüşe göre, genel olarak önceden yaşamın belli olduğu, en azından yaşama ilişkin belli başlı önemli olayların belirlenmiş olduğu kabulüdür. Fragmandan hareketle, Herakleitos'un ikinci anlamda bir kader anlayışına, yani her şeyin belirlenmiş olduğu inancına sahip olmadığını söyleyebiliriz⁶². Kaderi, kişinin karakterine bağlamaktadır. Karakter de tam olarak belirlenmiş bir şey değildir. Kişinin, karakterini şekillendirme imkanı mevcuttur. Bu şekillendirme, ya da bir seçim olarak düşünelim, şüphesiz yaşantısını belirleyecektir. Karakterinin yapısına göre, insanın eğilimleri şekillenecek ve ona göre bir kaderi olacaktır. Fragman 13: "*Domuzlar temiz su yerine pis sudan hoşlanır*"⁶³, 37: "*Domuzlar çamurda yıkanır, tavuklar ise toz toprakta*"⁶⁴ ve 61'i: "*Deniz hem en saf hem de en kirli sudur. Balıklar için içilebilir ve can verici; insanlar için içilmez ve öldürücü*"⁶⁵ biz bu çerçevede içinde değerlendiriyoruz. Hayvan benzetmeleriyle, ki kadim geleneklerin çoğunda, muhtelif insan halleri muhtelif hayvanlarla sembolize edilmiştir, Herakleitos burada kişilerin karakterleri ve o karakterlere uygun yaşamlara göndermede bulunmuştur. Buna göre, kişinin karakterinde temiz olana, doğru ya da güzel olana ilişkin bir şey yoksa, hayatında ve tercihlerinde de olması beklenmez. Son aktardığımız fragmanda, denizin balık için yaşamsal, insan için ölümcül olduğundan hareketle de, şeylerin iyi ya da kötü değil, o şeylerle ilişkisi olan canlıların tercihlerinde iyi ya da kötünün olduğunu anlayabiliriz. Burada ayrıca küçük bir açıklama ilave etmek durumundayız. Verilen hayvan örnekleri, kendi doğaları için uygun ve gerekli olan yaşamlarla aktarılmıştır. Bunlar, doğalarına uygun olarak yaşamaktadırlar ve muhtemelen aksini yapma ve düşünme imkanları yoktur. İnsanları bunlara benzetirken, tam olarak aynı şeyi söyleyemeyiz. İnsanın bu

⁶¹Herakleitos, age., s. 275.

⁶² bkz. çev. notu, Herakleitos, age. , s. 275.

⁶³age, s.55.

⁶⁴age, s. 103.

⁶⁵age, s. 153.

anlamdaki farkı, farklı halleri seçebilmesi, bunlara uygun bir kişilik ve yaşam oluşturabilmesidir. Yani örneğin, bir insan domuz gibiyse, domuz gibi olmak dışında bir seçeneği yok diyemeyiz. Dilerse ve bunun için çabalarsa bir balık gibi, aslan gibi, ya da farklı bir benzetmeye uygun herhangi bir yaşam ve kişilik kurabilir. Bu anlamda hayvanlardan farklı ve kuşatıcıdır, kuşatıcı olmasından dolayı üstün olabilmektedir.

İnsana ilişkin bir diğer önemli husus da bilgisidir. Bilgi konusunu ayrı bir başlık altında inceleyeceğimiz için burada sadece bahsetmiş olalım ve bu bölümü kapatmadan, son olarak Herakleitos'un iyi insan üzerine olan fragmanlarını da ele alıp, öylece diğer başlığa geçelim. Fragman 49'da der ki: "*Bana göre, bir insan çok iyi ise bin kişidir*"⁶⁶. Bu fragmanın genel olarak açıklamalarında, Herakleitos'un Aristokrat yapısından dolayı, halkı küçümsediği için, kendince iyi olan bir kişiyi binlerce kişiye tercih ettiği şeklinde yorumlanır⁶⁷. Cengiz Çakmak fragmanın açıklamasını şu şekilde yapar:

"Bin" diye çevirdiğimiz myrioi sözcüğü, "çok, sayısız" anlamına gelir. Herakleitos yine yığınları küçümsüyor ve "en iyi" diye nitelendirdiği bilge olanın yığınlardan çok daha değerli olduğunu belirtmek istiyor⁶⁸.

Biz bu fragmanda herhangi bir küçümseme algılayamıyoruz. Cümle yapısı itibariyle, bin kişiden iyidir şeklinde bir ifade yok, yani başka insanlarla kıyas söz konusu değil. Daha ziyade, başkasından bağımsız, iyi insanın övülmesi, bir değer atfedilmesi söz konusu. Hatta bin kişi (çok, sayısız) demekle bir tanrısallık atfedildiğini düşünüyoruz. Bunu fragman 29'da desteklemektedir. "*Çünkü en iyiler bütün şeyler arasında tek bir şeyi seçer: Ölümlüler arasındaki ezeli ünü. Çoğunluk ise bir sığır sürüsü gibi tıknır*"⁶⁹. Burada geçen, ölümlüler arasındaki ezeli ünü, insanlar arasındaki tanrısallık olarak algılıyoruz. Yani, ölümlüler arasında olmakla, yine insan olmak, ama ezeli bir ün ile de tanrısallığa sahip olmak olarak görüyoruz.

⁶⁶age, s. 127.

⁶⁷ Herakleitos'un kişiliği kısmında bu fragmanla ilgili alıntılar yer aldığından dolayı burada tekrar yer vermiyoruz.

⁶⁸çevirmenin notu, age, s. 127.

⁶⁹age, s. 87.

Buradan hareketle yine Herakleitos'un, sonunda Tanrı olunan Paganist düşüncelere, ya da tam olarak bir Panteizme sahip olmadığını, eski bazı inançlara karşın, Tanrı ve İnsanı ayrı ayrı birer varlık olarak gördüğünü anlayabiliriz. Paganist dinlerde, insanların iyilikleri neticesinde, ölümlerinden sonra, hatta bazen yaşarken dahi tanrılar arasına karıştığı, zamanla tanrı olduğu inancı mevcuttu. Bir insan için en büyük hedef bu olurdu. Bu inançlarda kullanılan bir çok put, eskiden yaşadığına inanılan ve sonrasında tanrılar arasına karışan insanların temsilleridir. Semavi dinlerle beraber bu tanrısallaşmanın yerini, başkaca bazı kavramlar almıştır. İnanç farklılığından dolayı birebir aynı olmamakla beraber, ortak özellikleri epeyce fazladır. Bu tür dinler içinde gelişen muhtelif geleneklerde, örneğin o geleneğin kurucusunun, ölümünden sonra dahi takipçilerine yardım ettiği, yol gösterdiğine inanılır.

İnsan başlığına, ileride tekrar atıfta bulunmak üzere burada sonlandıracağız. Bilgi konusuna girmeden, Tanrı ve inanç hakkında Herakleitos'un düşüncelerini anlamaya çalışmak yararlı olacaktır.

2.2 TANRI – İNANÇ :

Antikçağ Yunan inanç dünyasını ağırlıklı olarak çok tanrılı mitolojiler şekillendirmişti. Homeros, Hesiodos gibi şairlerin eserleri, bu mitolojilerin temel kaynaklarıdır. Kuralları kesin olarak tebliğ edilmiş semavi dinlerden ziyade, daha çok inanç esaslarına dayanan, muhtelif ritüel ve ayinleri olan, tam bir kurumsal yapı sergilemeyen sistemlerdir. Her ne kadar muhtelif tapınaklar, rahipler olsa da semavi olarak kabul edilen dinlerde bulunan yapıdan bahsetmek zordur. Heideggere göre hatta, bir 'din'den, teolojiden bahsetmek yanlıştır.

Bu derse başlarken bütün teolojik yorumları düşüncenin başlangıcından uzak tutmakla ve böylece felsefenin başlangıcından/başından beri teoloji tarafından belirlendiği görüşünden de uzak durmakla doğruyu yapıyoruz. Çünkü Greklerin tanrıları ve tanrısal olanları bir teoloji için uygun değildir, hatta bu başlığı, eğitim içeriği rasyonel açıklamalar ve düzen ile tertip edilmiş ve belirlenmiş bir "Religion" olarak değil de, geniş bir anlamda ele alsak dahi böyledir. Hiç bir şekilde greklere ait bir "Religion" yoktur. Religio sözü ve meselesi roma yapısıdır. Greklere ait bir "Religion" olmadığı için, greklere ait bir "Teoloji" de yoktur.⁷⁰

Kurumsallaşmış dinler ve mitolojik inançları aynı şekilde ele almak, mitolojiyi anlamamıza mani bir durum teşkil edecektir. Buna karşılık, tek tanrılı, ya da çok tanrılı olsa dahi, bugün anladığımız anlamda din tanımına uyan inançların Antik Yunan'da bilinmediğini de iddia edemeyiz. Dolayısıyla, Herakleitos'un fragmanlarında geçen tanrı/tanrıların, bazen tek tanrı inancını, bazen ise çok tanrıcılığı çağrıştırmaları doğal kabul edilebilir. Her iki tür inancın zeminini hem onda, hem de o dönemde görmek mümkündür. O dönemde henüz tek tanrı inancı, bilinci

⁷⁰ Heidegger, age, s. 14 (Allein, wir tun gut daran, schon zu Beginn dieser Vorlesung alle theologischen Deutungen aus dem anfänglichen Denken fernzuhalten und somit auch die Meinung, bereits in ihrem Beginn sei die Philosophie durch die Theologie bestimmt. Denn die Götter und das Göttliche des Griechentums eignen sich nicht für eine Theologie, auch dann nicht, wenn wir diesen Titel sehr weit fassen und darunter nicht nur die rationale Erklärung und Ordnung des Lehrgehaltes einer vorgegebenen "Religion" verstehen. Es gibt überhaupt keine griechische "Religion". Das Wort religio und die Sache sind römischen Wesens. Weil es keine griechische "Religion" gibt, gibt es auch keine griechische "Theologie".)

yoktu demek ve bu kabule göre hareket etmek yanlış olacaktır.

Herakleitos'un tanrı hakkında söylediklerine genel olarak baktığımızda, inancı, tanrı/tanrıları temize çıkartmak gibi bir hassasiyeti olduğunu kabul edebiliriz. Döneminin mevcut inanç algılayışını, gerçekleştirilen ritüelleri eleştirmektedir.

"Kana bulanarak arındırmaya çalışıyorlar kendilerini, çamura batmış birinin kendini çamurlu suyla yıkaması gibi. Çamurla temizlenen birine herkes deli der. Karşılarındaki tanrı heykellerine yakarıyorlar, konuşur gibi duvarlarıyla evlerin. Ne tanrılar ne de kahramanlar hakkında bir şey bildikleri var. (Fr. 5)⁷¹"

Herakleitos bu fragmanda açıkça o dönem gerçekleştirilen bazı inanç uygulamalarının yapılış biçimini eleştirmektedir. Burada eleştirinin doğrudan uygulamalara olduğunu söylemek mümkün değildir. Daha ziyade, insanların bunu yapış şekli, ya da bu ritüeli algılama şekli asıl eleştiri konusudur. Nitekim fragmanda belirttiği, konuşur gibi evlerin duvarlarıyla ifadesi, doğrudan insanların tanrı algısına bir eleştiridir. Duvara konuşmak delilik, iyi ihtimalle anlamsız ve boş bir çabadır. Diğer bir açıdan, Herakleitos burada bir putperestlik eleştirisinde de bulunmaktadır. Bu putperestliği, semavi dinlerin kullandığı anlamda ele almamak gerekir. Yani bir heykelin ya da genel olarak bir nesnenin tanrı temsili olarak kullanılmasına karşı çıkan inanç olarak. Burada olan, Tanrıyı temsil eden bir heykelin kutsiyetini kabul etseler dahi, onu bile bir kutsal olarak göremediklerinin eleştirisi, yani duvar gibi algıladıkları, maneviyatını boşalttıkları anlamında bir putperestlik.

Yine fragman 14: *"Gece dolaşanlar, magoslar, Bakkhos rahipleri, Dionysos'un rahibeleri, gizemlere erenler. Ölümünden sonra ceza çekmekle tehdit ediyorlar ve ateşte yanacaklarını kehanet ediyorlar; halkın arasında kabul gören bu gizli ayinler böyle kutsal olmayan tarzda cereyan eder"*⁷² ve fragman 15'de : *"Bu dinsel yürüyüş alayı ve söylenen utanç dolu ilahi Dionysos adına düzenlenmemiş olsaydı, insanlar çok edepsizce davranmış sayılacaklardı. Ama uğruna kendilerinden geçtikleri ve onurlarına Lenaia bayramını kutladıkları Dionysos, Hades'in ta*

⁷¹Herakleitos, age, s. 39.

⁷²age, s. 57.

kendisi!"⁷³ Bu iki fragmandan da anlaşılacağı üzere, Herakleitos bahsi geçen tanrılara değil, onlar adına yapılanlara, onların algılanma biçimlerine eleştiride bulunmaktadır. Kutsal olanın, kutsal olana yakışmayan işlerle kirletildiğini belirtmektedir. Bundan tabii olarak anlaşılabilir, aynı zamanda bu uygulamaların arınması gerektiği, dahası insanların inancının düzeltilmesi gerektiğidir.

Peki Herakleitos'un tanrısı nasıldır, onu nasıl düşünmemiz gerekir? Fragman 67'de şu şekilde tarif eder: *"Tanrı gece ve gündüz, yaz ve kış, savaş ve barış, tokluk ve açlıktır. [Bunun anlamı: Bütün, karşıt şeylerden oluşur] Ancak o (tanrı), ateşin yaktığı bir tütsüden yayılan ve herkesin kendince ad verdiği koku gibi başkalaşır."*⁷⁴

Herakleitos'un bu fragmanda tanrıyı karşıt şeylerin bütünü olarak tarif etmesi, genel olarak bir çok fragmanda kullandığı karşıtları hatırlatıyor ve onlardan da tanrıya ilişkin bilgiler edinilebileceği düşüncesini doğruyor. Bazı fragmanlarında anlattığı uyumun, Harmoninin, hatta çatışmaların dahi zikredildiği fragmanlarda anlatılan gizli uyumun, buradan hareketle tanrı ya da tanrıya ait özellikler olarak algılanması mümkün. Ya da bu fragmanda aslında anlatılmak istenen, tanrının bütün bu karşıtlıkların üstünde olduğu, bizim ona dair gördüğümüz, doğaya yansıyan muhtelif özelliklerin bizim tarafımızdan uyumsuz görüldüğü ve bu yüzden aslında sağlıklı bir tanrı algılayışına ulaşamadığımızdır, ki buna bağlı olarak 102'nci fragmanı da belirtmek gerekir: *"Tanrı için her şey güzel, iyi ve hakçadır. İnsanlar için ise bazı şeyler hakçadır, bazı şeyler hakça değildir"*⁷⁵. İnsanın bu anlamda bakışı, ya da algılayışı yanlıştır. Tanrısal olan, görüşlere aldanmamak, olanı bu tür zıtlıklar içinde sınıflamamaktır. Yine önceki fragmana dönersek, Tanrı, herkesin kendince ad verdiği koku gibi başkalaşır ifadesinden bir çok tanrıçılık eleştirisi çıkartılabilir. Aslında tek olmasına rağmen, herkesin başka başka ad vermesi, başka şekillerde görmesinden dolayı birden çok tanrı oluşuyor, varmış gibi algılanabiliyor. Aynı şekilde bu ifadeden hareketle, tanrının kimse tarafından tam olarak bilinemeyeceği, kapsanamayacağı da anlaşılabilir. Yine aynı ifadeden, ilginç başka bir sonuçta çıkartmak mümkündür. Tanrı, herkeste farklı bir şekilde algılanarak, her

⁷³age, s. 59.

⁷⁴age, s. 165.

⁷⁵age, s. 241.

insanı özel kılar. Bu, bütün insanların, kendilerine göre ayrı özellikleri, bir açıdan da ayrı bir tanrısallığa sahip olduğunu gösterir. Konuya bu açıdan bakarsak, Herakleitos'un yığınlara ilişkin eleştirileri de ayrı bir boyut kazanır. Tanrı açısından özel bir varlık olan insan, hayvanca arzuları ve yaşamı yüzünden aslında 'insan' olmamaktadır ve bu durumda onun tanrı olarak bildiği de aslında tanrı olmamaktadır. İnsanlar, kendilerine bahşedilen özel olmayı, kendi olabilmeyi yığınlaşarak heba etmektedirler.

Bu başlığı bitirip bir sonraki başlığa geçmeden son olarak belirtilmesi gereken bir konu daha vardır. O da, 86. fragmanda geçen inanç konusudur : "*İnanç olmayınca [tanrısız olana ait pek çok şey] kavrayışımızdan kaçır*"⁷⁶ der Herakleitos. Bu fragman bizi aynı zamanda bilgi / kavrayış sorununa bağlamaktadır. Herakleitos'a göre, önceki bölümlerde de kısaca değinildiği gibi, belli bir niyet yoksa, doğadan / varlıktan elde edilen bilgiler anlamsızdır. Daha önce değinirken, bunu niyet ile ifade etmiştik, burada artık bu niyetin bir inanç olduğunu belirtebiliriz. Yani inancı, körü körüne bir şeye bağlanma olarak değil, belli bir niyet etrafında, "şeylere" o niyet ile yaklaşma, bilme çabası olarak düşünebiliriz. Bu sayede ancak, görüp bildiklerimize ilişkin kavrayış tam olur, bilgilerimiz bir eksiklik içermez. İnanç yoksa, bilgimiz görüşlere ilişkin kalır ve olayların özünü kavrayamayız. Nitekim, üstte belirtildiği gibi, tanrı zıtlıkların üstünde ise, yani görüşlerin üstünde ise, bizim de görüşün ötesinde bir bakışımız olmalı. Bu bakışı bu durumda sağlayan inanç olmaktadır. Diyebiliriz ki inanç, gördüğümüz şeylerin göremediğimiz yanları olduğunu hatırımızda tutar. Bu ise, herhangi bir şeyi kabul edip kenara çekilmeyi değil, bunun daha da ötesine gitme isteğini sağlar. Kabul edilenin aksine, Herakleitos açısından bakarsak inançsızlık bu durumda bir körelme ve bağınazlıktır. İnanç bize kendini geliştirmenin, anlamanın kapısını açmaktadır. Tabi ki doğru bir inanç ancak bunu yapacaktır, yoksa daha öncede alıntıladığımız bazı fragmanlarda inanç adına yapılan yanlışları kabul etmesi, bunların yararlı olduğunu düşünmesi söz konusu değildir.

"Tanrının karşısında anlayıştan yoksun bir adam yetişkin bir insanın

⁷⁶age, s. 207.

karşısındaki çocuk gibidir (Fr.79)"⁷⁷.

Bu fragmanda geçen, "anlayıştan yoksun" ifadesini de yine inanç eksikliği olarak ele almaktayız. Yine tanrının karşısındaki insanı yetişkin bir adamın karşısındaki çocuk gibi görmesinden hareketle, Herakleitos için tecrübenin de önemli olabileceğini düşünmekteyiz. Çocuk da bir akla sahiptir, zekası belli işlemler yapabilecektir. Yetişkin bir insandan beklenen fark, zekanın işlemlerinin zamanla tecrübeleriyle olgunlaşması, bu açıdan aslında akletme yeteneğinin kuvvetlenmesidir. Tanrı için bir tecrübeden bahsedebilir miyiz bilemiyoruz. Ama buradan anladığımız, tecrübenin zamanla da geliştiğini kabul ederek, tanrının, zamanla edinilebilecek bütün tecrübelerle hakim olmasıdır.

Bu kısma ilave olarak iki tespit yapmak mümkündür. Birincisi, inanç ancak bazı şeylerin bilgisini bize açıyorsa, dahası o şeylere ilişkin derin bir kavrayış sunuyorsa, bizim kavramamızı sağlayan aynı zamanda yöneldiğimiz şeydir. Yani, bilgimize, kavrayışımıza konu olan şey neyse, bize kendini açıyordur. Anlamaya çalışan kişi olarak biz, hükmetmiyoruz bu duruma, tamamen bizim kontrolümüzde olan bir süreç değil, aksi olarak, daha önce de belirtildiği gibi, ancak isteğimize, niyetimize bağlı olan bir süreç. Bu anlamda, bilgi konusu olan her nesne, ayrıca bir özne gibidir, başka bir ifade ile, her nesnede bir tanrısallık mevcuttur. Buna örnek olarak daha önce zikrettiğimiz, ocak başında ısınan Herakleitos'un, şaşırın hemşehirlilerine söylediği , burada da tanrılar var sözünü hatırlayabiliriz.

Yapılabilecek ikinci tespit, bilgi konusu olan, insanlara kendini açan diğer şeylerin aslında yukarıda bahsedildiği gibi bir özne, tanrısallık durumlarının olmadığı, bizim niyet ve yönelişimiz neticesinde Tanrı'nın bize bunları açtığı, aslında bildirdiğidir. İlk duruma benzer olarak burada da yine tam olarak bizim elimizde olan bir kontrol mevcut değildir. Niyetimiz ve isteğimiz neticesinde bize verilen, açılan bilgiler mevcuttur. Her iki durumda da bilgiyi edinen kişi açısından bir fark olmasa da, bilginin kaynağı açısından durum değişmektedir.

⁷⁷age, s. 191 . Bu fragmana bağlı olarak (F.82): "Maymunların en güzeli ile insanların en çirkini soyca aynıdır", ve (F. 83): "İnsanların en bilgisi bile,tanrının yanında bilgelik, güzellik ve diğer bütün konularda maymun gibi kalır". Fragmanların ikisinde platon tarafından aktarılmış, kendi sözleriyle ifade edilmiştir. Muhtemelen fragman 79 un Platon tarafından yorumlarıdır. Bkz. Fragmanlar, Herakleitos s.197

Çok ciddi farkları olan bu iki durumdan hangisinin olabileceğini şu aşamada anlamamanın zor olduğunu kabul edip, ileriki bölümlerde anlamak ümidiyle burada bitiriyoruz.

2.3 BİRLİK / UYUM - SAVAŞ/ ÇATIŞMA

Farklı araştırmacılar, Herakleitos'u uyumun ya da çatışmanın filozofu olarak ele almışlardır. Bu yaklaşımlar kısmen doğru olmakla beraber, bir bütün olarak düşüncesini anlamaya çalıştığımızda bizi yolda bırakır. Sözlerinden hareketle diyebiliriz ki bitmek bilmeyen bir çatışma / savaş vardır ama aynı zamanda birliği ve uyumu sağlayan da bu durumdur. Dolayısıyla bu kavramlara sabit ve değişmez anlamlar yüklediğimizde düşüncesini anlama imkanımız zayıflamaktadır. Aksi olarak bu kavramları gayet esnek bir biçimde ele alıp, neredeyse ard arda gelen iki cümlede dahi anlamları değişebilecekmiş gibi esnek davranmak yararlı olacaktır.

Uyum ve çatışmayı anlamak için, öncelikle bütün bunların içinde bulunduğu *kosmos* hakkında ne dediklerini anlamaya çalışmak bize yardımcı olacaktır. Fragman 124'te: "*En güzel kosmos rastgele atılmış saman yığıdır*"⁷⁸ der. Bu fragmanın zayıf bir fragman olduğu ve Herakleitos'a ait olmayabileceği belirtilmiştir. Herakleitos için *kosmos* yaratılmış olmadığı için ve hep var olduğu için de bu sözlerin ona ait olamayacağı düşünülmüştür.⁷⁹ Bu tür eleştirilere rağmen, bizim yaklaşımımız içinde bu fragman Herakleitos'a ait olmasa dahi, onun düşüncelerine ters değildir. Hatta yine *kosmos*'u tarif ettiği 30. fragmanla uyum içindedir. Bu fragmanda "*Bütünün kendisi olan bu kosmos'u ne bir tanrı ne de bir insan meydana getirmiştir. O, daima belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli ve ebedi ateştir.*"⁸⁰ der. Ateş bahsine burada girmemekle beraber, bu kısım için bu fragmanda bizce önemli olan belli ölçülere göre olan harekettir. Rastgele atılmış saman yığını, herhangi bir müdahaleye gereksinim duymadan belli ölçüler dahilinde bir araya gelip olması gereken yığını oluşturmuştur. Dışarıdan bir müdahalenin yapılması, - tabi mümkün ise -, belki de bu anlamda düzeni bozacak bir şeydir. Bu aynı zamanda bize fragman 94'ü hatırlatır: "*Helios bile ölçülerini aşmaz. Aşarsa Dike'nin yardımcıları Erinysler onun peşinden ayrılmaz.*"⁸¹ Bu fragmanlar ışığında diyebiliriz ki, *kosmos* bütün içeriği ile ölçüleri belli, her şeyin düzen içinde olduğu ve özünde bozulmaz bir

⁷⁸age, s.285.

⁷⁹çevirmenin notu, age. s. 285.

⁸⁰age, s. 89.

⁸¹age, s.223.

yapıdır. Bu bilgiler dahilinde uyum ve çatışmayı, birlik ve savaşı anlamamız daha rahat olacaktır.

*"Savaş her şeyin babası ve kralıdır: Kimini tanrı, kimini insan olarak ortaya çıkarır; kimini köle, kimini özgür kılar (Fr.53)"*⁸² Fragmandan hareketle, Herakleitos için savaşın herşeyin üstünde olduğu düşüncesine kapılabılıriz. İfadeye göre, Tanrıyı bile tanrı yapan, özgürü özgür kılan savaştır, ki bunu böyle kabul etmek başkaca sorunlara sebep olabilir. Tanrılığı ve insanlığı belirleyen bir üst makam olduktan sonra, tanrı kavramı anlamsızlaşmaktadır ya da tanrı kavramı Herakleitos'a uygun bir şekilde yeniden tanımlanmalıdır. Özgürlük de aynı şekilde sadece üst bir makamın kişiye biçtiği rol haline gelir. Bu anlamda, savaş bunu belirliyorsa, bizim herhangi bir irademiz ya da seçeneğimiz mevcut değildir. Özgürlüğü de burada yine Herakleitos'a göre farklı şekilde izah etmemiz gerekir.

Savaşla ilgili bir diğer fragmanda şöyledir: *"Savaşın her şeyde ortak; adaletin çatışma olduğu ve her şeyin olması gerektiği şekilde çatışma sonucu meydana geldiği bilinmelidir (Fr.80)."*⁸³ Bu fragman, bir öncekine nispetle bize savaş hakkında daha sağlıklı bir fikir vermektedir. Buna göre savaş, şeylerin üstünde bir şey olmayıp, şeyler arasında ki çatışmayla ortaya çıkan durumdur. Bir açıdan bağımsız ayrı bir varlık olmayıp, farklı varlıklar arasındaki ilişki biçimidir.

Genel anlamda savaş ya da çatışmayı, aynı olmayan şeylerin karşılaşması durumu olarak görmekteyiz. Bu durum, yalnız görünüşe ilişkin olup, varlığın özüne ilişkin bir şey değildir. Zira Herakleitos fragman 10'da: *"Bağlanışlar; bütünler ve bütün olmayanlar, bir arada duran ve ayrı duran, birlikte söylenen ve ayrı söylenen. Her şeyden bir, bir'den her şey."*⁸⁴ demektedir. Yani, her şeyin temelinde bir şey vardır. Bu bir şey görünebilir birşey olmasa gerek ki, ona ancak işaret eden ve çatışma halinde olan birçok şeyi göstermektedir ya da biz böyle görmekteyiz.

Sırası gelmişken, Savaş ve çatışmayla alakalı olarak gördüğümüz ve Herakleitos'un farklı fragmanlarda dile getirdiği karşıtlardan bahsetmek gerekir.

⁸²age, s. 53.

⁸³age, s.193.

⁸⁴age, s. 49.

Herakleitos'ta karşıtlar bir araya gelerek bir uyum meydana getirir. Bunun farklı şekilleri vardır. Dilimizde kullanılan bir deyimde, "her şey zıddıyla kaimdir" der. Herakleitos'un bahsettiği zıtlıklar bu deyim hatırlatıyor olmakla beraber, bunun biraz ötesine de geçmektedir. Örnek olarak verdiği bazı zıtlıklarda, birinin diğerini doğurması ya da onunla anlamlı olması durumu söz konusudur. Bunlara örnek olarak fragman 65: "*İhtiyaç ve tokluk*"⁸⁵, fragman 62: "*Ölümsüzler ölümlü, ölümlüler ölümsüz. Biri diğerinin ölümünü yaşar, diğeri de ötekinin yaşamını ölür*"⁸⁶ ve fragman 111: "*Hastalık sağlığı iyi ve hoş kılar; açlık tokluğu, yorgunluk dinlenmeyi*"⁸⁷ gösterilebilir.

Bir başka tür zıtlık durumu ise bir şeyin aynı anda iki zıt şeyi barındırması durumudur. Bunlara örnek olarak fragman 48: "*Yay'ın adı yaşam'dır, ama işi ölümdür*"⁸⁸, fragman 60: "*İnen ve çıkan yol bir ve aynıdır*"⁸⁹ ve fragman 59: "*Yazının yolu düz ve eğridir*"⁹⁰, fragman 103: "*Çemberin çevresinde başlangıç ve son ortaktır*"⁹¹ gösterilebilir.

Üçüncü bir zıtlık durumu ise, bir şeyin kendisinde barındırdığı fakat zamanla ortaya çıkan zıtlık durumudur. Buna örnek olarak da fragman 88: "*Aynı şeydir yaşayan ve ölen, uyanık ve uyuyan, genç ve yaşlı. Çünkü sonrakiler öncekilerle, öncekiler sonrakilerle yer değiştirir*"⁹², fragman 126: "*Soğuk ısınır, sıcak soğur, nemli kurur, kuru nemlenir*"⁹³ gösterilebilir.

Bizim burada bu zıtlık durumlarını farklı farklı olarak ele almaktaki maksadımız, daha sonra ele alınacak olan Herakleitos'un bilgi anlayışı açısından önemli olabileceğini düşünmemizdir. Burada bu farklar üzerinde daha fazla durmayıp, uyum ve birlik bahsine devam edeceğiz.

⁸⁵ age, s. 161.

⁸⁶ age, s. 155.

⁸⁷ age, s. 259.

⁸⁸ age, s. 125.

⁸⁹ age, s. 151.

⁹⁰ age, s. 149.

⁹¹ age, s. 243.

⁹² age, s. 211.

⁹³ age, s. 287.

"Karşıt olan şeyler bir araya gelir ve uzlaşmaz olanlardan en güzel uyum doğar. [Her şey çatışma sonucunda meydana gelir.] (Fr. 8)"⁹⁴ Herakleitos klasik üslubuna uygun bu fragmanda, herhangi bir açıklama yapma ihtiyacı hissetmeden doğrudan gerçek olarak gördüğünü aktarmıştır. Yine konu olarak aynı olan 51. fragman biraz daha açıklayıcıdır: "Uzlaşmaz şeylerin kendi aralarında nasıl uzlaştığını anlamazlar. Karşıt dönüşlerin uyumu; yay ve lirdeki gibi."⁹⁵ Önceki fragmana nispetle, karşıtlar arasında bulunan uyuma bir örnek vermekle, Herakleitos anlatmak istediğini açıklıyor. Zıt yönde hareket eden, birbirlerine karşı güç kullanan iki nesnenin bu çatışma neticesinde gayet uyumlu bir ses meydana getirmesi, bir müziğin oluşmasını Herakleitos uyuma örnek olarak vermektedir. Yalnız bu fragmanda, yine öncekine kıyasla, bunun insanlar tarafından anlaşılmadığını belirtmektedir. Uyumun anlaşılması kısmını daha sonra bilgi kısmında ele alacağımızdan dolayı, burada tekrar değinmeyeceğiz.

Son olarak uyum konusuyla alakalı, belki konuyla ilgili en önemli fragmanı aktaralım. "Görünmeyen uyum görünenden daha iyi (Fr.54)." ⁹⁶ Bu fragman, anladığımız kadarıyla, birlik üzerine, herşeyin bir'den oluştuğunu belirttiği fragmanlara da atıfta bulunmaktadır.

Herakleitos için birbirinden kopuk iki ayrı dünya mevcut değildir. ⁹⁷ Dolayısıyla bahsettiği görünmeyen uyum ve görünen uyum da burada, aynı *kosmos* içindedir. Görünen uyum olarak adlandırdığından anladığımız, bunun yüzeysel bir şey olduğu, basit bir örnekle, uyumlu renklerin bir araya gelmesi gibi bir şey olduğudur. Diyebiliriz ki bu uyum onun için çok anlamlı ve asli bir uyum değildir. Önemli olan, bir araya gelmesi mümkün görünmeyen, ya da birbiriyle alakasız gibi duran şeylerin uyumu, hatta bizim görüşümüzün sınırları içinde olmayan uyumdur. Bu açıdan muhtemelen zaten görünen uyum da anlam kazanabilir. Bunlara bakarak, buradan hareket ederek *kosmos*'da gizli olan görünmeyen uyumu anlayabiliriz, bunun üzerine akıl yürütebiliriz

⁹⁴ age, s. 45.

⁹⁵ age, s.133.

⁹⁶ age, s.139.

⁹⁷ çevirmenin notu, age, s. 139.

2.4 ATEŞ VE HAREKET

Daha önce de belirttiğimiz gibi, ateş, bazı kişilerin düşüncesine göre Herakleitos'un *arkhe* olarak kabul ettiği maddedir. Doğrudan herhangi bir ifadesinde böyle bir belirlemesi yoktur. Ama ilk dönem filozofları arasında bir *arkhe* arayışının olmasının, sonradan gelenlerin Herakleitos'a yaklaşımlarında böyle bir etkisi olmuştur. Ateş her ne kadar Herakleitos'ta önemli bir konuma sahip olsa da, en az o kadar önemli, hatta yer yer daha önemli başka kavramlar da mevcuttur. Hatta bir önem sırasına koymak gerekirse, kesinlikle ateş *logosun* ardından gelir.

Guthrie, ateşin *arkhe* olarak görülemeyeceğine ilişkin şöyle bir açıklamada bulunur :

Genel olarak bakıldığında Miletos çizgisinde bir kozmoloji tasarlayan biri ateş gibi uç bir öğeyi kolay kolay arkhe seçemez. Miletosluların arkhe'si hep iki karşıt arasındaki bir ara öğedir, çünkü onlara göre karşıtların çıkıp karşıt yönlerde gelişebilmesi için arkhe iki karşıtı da barındırmalıdır. Su ve hava bu türden öğelerdi ve sonraki yazarlar Anaksimandros'un apeiron'unu "sudan seyrek, ama havadan yoğun" diye nitelendiriyordu. (...) Ateş ise bir karşıttır, bir aşırı uçtur, kendi karşıtını içermez ve bir noktadan salt fiziksel ateş biçiminde var olmuşsa bile iki karşıta bölünmüş olamaz. Karşıtların zorunlu olarak bir arada var olduğu yönündeki sözleri, Herakleitos'un ne düşünmüş olabileceği konusundaki tahminlerimizi destekliyor.⁹⁸

Herakleitos'un ateşten ne kastetmek istediği üzerine bir çok yorum yapılmıştır. Tamamını burada aktarmayacağız ama yeri geldikçe bazılarını örnek olarak vereceğiz. Diğer bazı kavramlar gibi ateş de, Herakleitos söz konusu olunca, bir yanıla hep bilinmez bir şeydir. Bazen kullandığı başka kavramlarla iç içe geçmiş durumda, bazen ise tamamen kendine has bir anlamda kullanılmıştır.

Denebilir ki, ateş bütün kültürler için önemli bir öğedir. Isınmadan beslenmeye, güvenlikten üretime kadar, insanın temel hayati bazı ihtiyaçlarına, ayrıca kültürel zenginliğin oluşmasında önemli bir yeri vardır. Bu anlamda Herakleitos'un ateşi zikretmesi, önem vermesi muhtemel olmakla birlikte, genel

⁹⁸ Guthrie, age, s. 465.

düşüncesi içinde sadece bu şekilde yaklaşıyor olması biraz sıg bir düşünce olurdu. Nitekim fragmanlarına baktığımızda da bundan öte bir yaklaşımı olduğunu anlamak mümkündür.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, biz bu çalışma içinde, Herakleitos'u başka gelenekleri de hesaba katarak anlamaya çalışıyoruz. Aynı şekilde ateş bahsinde ne kastetmiş olabileceğini anlamak için de, yine ateşin önemli olduğu ve zaman / mekan yakınlığı bulunan Fars kültürünü de hesaba katacağız. Her ne kadar Guthrie gibi bazı araştırmacılar böylesi bir bağlantı kurmayı uygun görmüyorlarsa da, August Gladisch⁹⁹ gibi araştırmacılar, doğrudan Zerdüşt ve Herakleitos kıyaslamasına girişmişlerdir. Yine, fiziksel bir temas olmasa dahi, birbirinden çok uzakta olan muhtelif bilgelerin benzer şeyler söyledikleri görülebilmektedir.¹⁰⁰

"Eski Yunanlıların ateşe dair düşünceleriyle eski İran'daki ateş kültü arasındaki büyük benzerler dikkat çeker. Bütün yararlı nesne ve varlıklar gibi ateş de Mazdeist dünyada övülen, özellikle ki İranlılar ve Zerdüşt inanişinde olanlarca son derece önemsenip kutsanan öğelerdendir. Yine çok eski çağlardan bu yana Hint-Avrupa halklarınca kutsanmış, özellikle Hintliler ve İranlılar tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Mazdeist inanişta Ahura Mazda'nın yarattığı her şey övülüp kutsanmaya ve saygı gösterilmeye yaraştığı için İranlıların ateşe ilgisi de aşırı boyutlara varmış; ateş tanrının bir vergisi, alevi de tanrısal bir ışık ve aydınlatıcı kılavuz, tapınaklarda alevlerin yükseldiği ateşlikler ise mihraplar olarak kabul edilmiştir."¹⁰¹

Ateşi algılama açısından Eski Yunan ve İran arasında kurulan bu bağ, muhtemelen genellenebilecek, yani bütün kültürler arasında kurulabilecek bir bağıdır.

⁹⁹ August Gladisch, **Herakleitos und Zoroaster**, J.C.Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig, 1859.

¹⁰⁰ Burada bir noktayı hatırlatmakta fayda görüyoruz. Eski yaradılış söylencelerine, muhtelif toplulukların mitolojilerine baktığımızda, kültürel bazı farklardan dolayı kullanılan bazı semboller dışında, anlatılmak istenenlerde çok ciddi farklar yoktur. İnsanlar, dünyanın neresinde olursa olsunlar, ortak bir hakikati anlatmaya, yada ona gönderme yapmaya çalışmışlardır. Ama bunu yaparken, çöldeki insan kumdan, kutuplardaki insan buzdan örnek vermiştir doğal olarak. Kullanılan nesnelere farklı olmakla birlikte, coğrafi ve kültürel özelliklerin ötesinde bir birlik söz konusudur. Aynı şekilde, ateş, su, ekmek v.b. bir çok ortak nesnede de sembolik ortaklık, benzerlik söz konusudur. Kültürel bir tutuculuk, kültürel farklara dayalı bir düşünce içinde böylesi bir yaklaşım anlamlı olmayacaktır. Bizim yaklaşımımız kültürel farkları yok saymamakla beraber, özünde insanın üretimini anlamaya çalışmak ve insan doğuda da batıda da insandır. Irksal ve kültürel sınırlar içinde ele alınmamalıdır.

¹⁰¹ Nimet Yıldırım, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, 1.cilt, Kabalcı yay, İstanbul, 1.baskı 2008, s.91.

Burada tabii ateşin İran kültüründe, daha doğrusu Zerdüştlük inancı içinde farklılıkları olduğunu, tamamen yakınlık kurulamayacağını belirtmek gerekir. Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, bizim açımızdan ateşin günlük hayatta kullanılan özelliklerinden ziyade, muhtelif inançlarda ne anlama geldiğidir. Ateş, kadim kültür ve inançlar açısından -ki günlük hayatta da bu işlevi söz konusudur- temizleyici, arındırıcı unsurdur.

Zerdüşün getirdiği dinin ahiret inancına göre muhakeme sonucunda kötülerin ateş ve erimiş madenle cezalandırılacaklarına inanılırdı. Ateş kötülüğü temizleyecek ve şeytanla bütünleşenlerin dışındakiler Ahura Mazda'nın ülkesine gireceklerdi. Zerdüş'ten sonra da rahipler, temizlik idealini ateşle simgeselleştirdiler.¹⁰²

Aynı şekilde semavi dinler açısından da ateşin arındırıcı olduğunu söyleyebiliriz. Cehennem olarak adlandırılan ve dünyada işlenen günahların cezasının çekileceğine inanılan yer de, temelinde günah denen bozulmanın düzeltildiği, temizlendiği yerdir. Bu kabuller ışığında hareket edip Herakleitos'un ateşle ilgili fragmanlarını anlamaya çalışacağız. Ateşe ilaveten, yine ateşle bağlantılı olarak gördüğümüz akış ya da hareket bahsini beraber ele alacağız.

"Bütünün kendisi olan bu kosmos'u ne bir tanrı ne de bir insan meydana getirmiştir. O, daima belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli ve ebedi ateştir." (Fr. 30)¹⁰³

Kosmos bahsinde daha önce de alıntılıdığımız bu fragmanda zikredilen ateş, Herakleitos'un vurgu yaptığı bazı başka kavramları hatırlatmaktadır. Düşüncesinin merkezinde bulunan ve tam olarak isimlendiremediğimiz, kendisinin de isimlendirmedeği ya da isimlendiremediği her ne ise, farklı kavramlarla atıf yapılan, dolayısıyla bu kavramları da birbirine yaklaştıran bir özelliğe sahiptir. Belki bu

¹⁰² age, s. 95.

¹⁰³ Herakleitos, a.g.e., s. 89.

yüzden, daha önce de belirttiğimiz gibi, Herakleitos'u herhangi bir kavramından yakalayıp - bahsettiği şeyin özünü kaçırma şartıyla -, oradan hareketle düşüncesini şekillendirebiliyoruz.

Guthrie, ateşle *logos*, ruh ve akıl arasında bir bağlantı kuruyor :

"Logos'un maddi yanı ateştir. Dolayısıyla Tanrısal aklın en saf hali sıcak ve kurudur. Salt bir soyutlamanın simgesi olmasa da Herakleitos için "ateş" maddenin en yüksek ve saf formunu, ruhun ve zihnin taşıyıcısını ya da daha ziyade ruhun ve zihnin ta kendisini temsil eder - oysa gelişkin bir düşünür göre bu ikisi bir biçimde maddeden ayırt edilmelidir. Dolayısıyla bu ateş görünür bir alev ya da kızıl parıltı değil, bir tür görünmez buhar olarak düşünülmelidir; Aristoteles'in Ruh Üzerine, 405a25'ini yorumlarken Philoponos'un dediği gibi : "Ateşle alevi kastetmez. Ateş, ruhu da meydana getiren kuru buhara verdiği addır."¹⁰⁴

Kosmos anlayışını da hesaba katarak, bunların ve hatta başka bazı şeylerin arasındaki bağlantı kurulabilir, birbirini kapsayan kavramlar olarak ele alınabilir ama ayrı ayrı zikredilmiş olmalarından dolayı, biri diğeri ile aynıdır demek doğru olmayacaktır. Bizce de ateş ve *logos*, ateşle ruh v.s. arasında kuvvetli bağlar olmakla birlikte, ateş *logos* ya da ruh değildir, veya onların görünür yönleri değildir.

Yine örneğin fragman 66'da ateşle alakalı: "*Ateş gelecek, ve her şeyi yargılayıp mahkum edecek*"¹⁰⁵ demektir. Bu fragmanı tek başına ele aldığımızda da diyebiliriz ki ateş adalet demektir ya da daha ötesinde ateş adalet tanrısıdır. Oysa yukarıda da belirttiğimiz gibi, ateşin adaletle bağlantısı olabilir, ama doğrudan ateş adalettir, adaletin görünen yüzüdür diyemeyiz. Aksi olarak biz bu fragmanda da onun temizleyici, arındırıcı özelliğini görmekteyiz. Fragman 10'u hatırlamakta fayda var, orada "*Her şeyden bir, bir'den her şey*" oluştuğunu belirtmişti. Bunu da hesaba katarak, birden oluşan ve bizim çokluk olarak gördüğümüz her ne varsa, o birden uzaklaştıkça arınması gerekiyor. *Kosmos* sürekli olarak var olduğu ve hareket halinde olduğu için, bu süreç hep devam edecektir. Arınma ve bozulma hep bir arada

¹⁰⁴ Guthrie, age, s. 440.

¹⁰⁵ Herakleitos, age, s. 163.

olacaktır. Bir çok gelenekte olduğu gibi, kıyamet benzeri toplu bir oluşum ve yok olma söz konusu değildir¹⁰⁶. Tek tek nesnelere kıyametinden bahsedebiliriz ancak.

Fragman 90'ı da biz yine bu çerçevede içinde değerlendiriyoruz: "*Her şey ateşle takas olur, ateş de her şeyle; tıpkı altın ile malların ve mallar ile altının takas edilmesi gibi.*"¹⁰⁷ Tarih boyunca altın herhalde bütün kültürler içinde değerli sayılmış ve önemsenmiştir. Kimyasal özellikleri bir yana, görüntüsü, dayanıklılığı ve kolay kolay başka maddelerle karışmama, saf halde kalma özelliği bunda önemli bir etken olmuştur. Diyebiliriz ki altın güzelliği, saflığı ve değeri simgelemiştir. Fragmanda ateşin altınla örneklendirmesi bu açıdan ele alınabilir. Belirttiğimiz gibi ateşte bir arındırma, saf hale getirmeyi sağlıyordu. Aynı şekilde bir değerlendirme de söz konusu, yani ateş nesnelere sahip oldukları, bozulan değerlerine kavuşturmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Herakleitos'un düşüncesinde, toplu bir yok oluştan bahsedemeyiz. *Kosmos* her an vardır ve her an hareket halindedir. Ateşte bu süreç içinde hep vardır. Bu başlık altında ateş ve hareket düşüncesini bir arada ele almaya çalışmamızın sebebi de budur. Ateşin hareketi sürekli bir harekettir. Farklı şeylerde her an mevcuttur. Herakleitos'un meşhur Nehir metaforu da bu açıdan anlamlıdır. Kimilerine göre bu sözü şüpheli olsa da, genel düşüncesi açısından anlaşılır görünmektedir. Birkaç fragmanda¹⁰⁸ geçiyor olmakla birlikte, biz burada fragman 12'yi ölçü alacağız: "*Aynı ırmaklara girenlerin üzerinden farklı sular akar; ruhlar nemli olandan buharlaşır.*"¹⁰⁹ Bu fragmanın diğerlerine nispetle daha sağlam kabul edilmesinin yanı sıra, bizim yaklaşımımız açısından da daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Herakleitos fragmanın ilk kısmında, sabit gibi algılasak da sürekli bir harekete gönderme yaparken, ikinci kısımda, nemli olandan buharlaşmaya, kurumaya yani düzelmeye gönderme yapar. Ruh kısmında kuru ve nemli olmayı ele almıştık. Bu kısımda da ateşi ele alıp bunun bir arınma olduğunu belirttik. Bu fragmanla beraber. *Kosmos*'da hareketin sürekli olduğunu, çeşitlendiğini yani farklı farklı

¹⁰⁶ çevirmenin notu, Herakleitos, age, s. 163.

¹⁰⁷ age, s. 215.

¹⁰⁸ bkz. Fr. 49 a, age, s. 129, Fr. 91, age, s. 217.

¹⁰⁹ age, s. 53.

olduğunu ve belki biraz abartılı bir yaklaşımla, sürekli iyiye, başka bir ifade ile kemalata doğru gittiğini belirtebiliriz.

Son olarak bu bölümü bitirmeden ateşin ve hareketin zikredildiği bir kaç fragmanı daha belirtmek uygun olacaktır. Fragman 76 da : "*Ateşin ölümü havanın doğumudur; havanın ölümü suyun doğumudur*"¹¹⁰ demektir. Şüpheli olarak yaklaşılacak bu fragman'ın¹¹¹ 36. fragmandan esinlenerek aktarıldığı tahmin edilmektedir. 36. fragmanda : "*Ruhlar için ölüm su olmaktır. Suyun ölümü toprak olmaktır. Su topraktan meydana gelir, ruh da sudan.*"¹¹² demektir. Aynı şekilde fragman 31'de de : "*Ateş önce denize dönüşür; denizin yarısı toprağa, yarısı yakıcı buhara. (...) Deniz toprak olmasından önceki orana göre çeşitli şekillerde boşalarak aynı ölçüsünü bulur*"¹¹³ demektir. Bu fragmanlardan da anlaşılacağı üzere, Herakleitos bir yok olmadan ziyade, şekil değiştirmekle beraber varlığın sürekliliğini, daimi bir hareketini belirtmekte, ki 6. fragman: "*Güneş her gün yenidir*"¹¹⁴ ve 125. fragman: "*Kykeon karıştırılmazsa ayrışır*"¹¹⁵ da bu görüşü desteklemektedir.

Son fragmanlarda bahsedilen ateşin, önceki fragmanlarda ki ateşle aynı olmadığını düşünüyoruz. Kullanım şekilleri itibariyle, buradaki ele alınışı daha maddesel yönüyle ilgili gibidir. Zikredilen diğer maddeler gibi bir maddedir. Kimi araştırmacılar bu fragmanların fragman 60 da bahsi geçen "inen ve çıkan yollar"la bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Buna göre, maddenin iyiden kötüye gidişi, yani nemli olma durumundan kuru olmaya, sudan ateşe doğru bir gidiş olduğunu belirtmişlerdir. Bizce madde olma açısından ve *kosmos* içinde olmaları bakımından bu maddeler Herakleitos açısından iyi ve kötü, üstün ya da alçak değillerdir. Bu anlamda *kosmosun* içinde iyi veya kötü olamaz, hepsinin önemi ve yeri vardır. Nitekim bir'den oluşmuşlar ve ona döneceklerdir. Ama insanların kişiliklerine ya da ruhlarına ilişkin gönderme yaptıklarında, yani sembolik anlamda kullanıldıklarında

¹¹⁰ age, s. 185.

¹¹¹ çevirmenin notu, age, s. 185.

¹¹² age, s. 101.

¹¹³ age, , s. 91.

¹¹⁴ age, s. 41.

¹¹⁵ age, s. 125.

iyi ya da kötü bir anlam kazanabilirler. Bu fragmanlardaki kullanımları açısından, insani hallere bir gönderme olmadığını, aksi olarak *kosmosun* yapısı ve işleyişine ilişkin olduklarını düşündüğümüz için, inen ve çıkan yollarla ilişki kurulmaması gerektiğini düşünüyoruz.

2.5 BİLGİ VE KAVRAYIŞ:

Herakleitos düşüncesi içinde, önemseydiği ve vurguladığı kavramlardan hiçbiri kolay anlaşılır değildir. Ama bütün bu kavramlar içinde bilgi, diğer hepsinden farklı olarak ayrıca bir zorluğa sahiptir. Bilginin, bilmenin ne olduğunu aşağı yukarı bilebilirsek, daha önce açıklamaya çalıştığımız diğer kavramlar da kendini bize tam olarak açacak gibidir. Aynı şekilde onlar da bize bilginin ne olduğunu anlamakta yardımcı olacaklardır.

Onun bilgiden ne kast ettiğini kabaca anlamak mümkün olsa da, içeriğini dile getirmek başlı başına bir zorluktur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, döneminde bilgisinden dolayı değer verilen kişileri Herakleitos'un hiç önemsemediğine, hatta eleştirdiğine dair söyledikleri ortadadır. Örneğin Fragman 40'da: "*Çok şey öğrenmek anlayışlı olmayı öğretmez. Öğretseydi, Hesiodos ile Pythagoras'a ve de Ksenophanes ile Hekataios'a öğretirdi*"¹¹⁶ demektedir, ki bu kişiler o dönemin önemli ve değerli kişileri olarak kabul edilmektedir. Başka fragmanlarda da Pythagoras¹¹⁷, Hesiodos¹¹⁸ ve Homeros¹¹⁹, bütün önemlerine rağmen Herakleitos tarafından eleştirilir ve değersiz kabul edilir. Bu kişilere ilişkin eleştirilerine bakılırsa, kabaca şöyle ortak bir nokta görülebilir. Bahsi geçen kişiler, bütün bilgilerine rağmen, Herakleitos'un muhtelif yerlerde belirttiği, her şeyin bir olduğunu, kendisinin belirttiği şekilde kavrayamamış kişilerdir. Örneğin ilgili fragmanlarda, Hesiodos için, gece ve gündüzün birliğini anlayamadığı, ya da diğer fragmanda, bazı günleri iyi bazılarını kötü diye ayırdığı eleştirisi mevcuttur. Pythagoras hakkında ayrıntılı bilgi vermemekle beraber, belki düşüncesinde bulunan sayılar ve bunlara bağlı evrende bulunan çokluklardan hareketle bir eleştiri olabilir zira Herakleitos'a göre varlık sadece bir olmalıdır, ya da bir ile anılmalıdır.

Fragman 108'de: "*Sözlerini işittiğim insanların hiçbiri bilgeliğin her şeyden*

¹¹⁶age, s. 109.

¹¹⁷Fr. 81, age, s. 195.

¹¹⁸ Fr. 57. age, s.145, Fr. 106, age, s. 249.

¹¹⁹ Fr. 56 age, s.143.

ayrı olduğunu kavrayacak düzeye ulaşmamıştır"¹²⁰ demektir. Bunu hem çağının düşünürleri, şairleri için, hem de bugün için bizim bilemediğimiz bazı insanlar ve genel olarak yaşadığı toplumda bulunan insanlar için söylediğini kabul edebiliriz. Yukarıda bahsi geçen ve eleştirdiği kişileri de buraya dahil edebiliriz. Burada bahsi geçen ve her şeyden ayrı olan bilgeliği anlamak için, herhalde önce "her şey"den ne kast edildiğini anlamak gerekir. Herakleitos'da yaratan ve yaratılan gibi bir ayrım yapabilmek mümkün olsaydı, bunu anlamak kolaylaşır. O vakit diyebilirdik ki, Herakleitos bilgeliği tanrı ile özdeşleştiriyor. Ama elimize ulaşan fragmanlar ışığında, *kosmos*'un dışında, onun üstünde bir varlık olduğunu söyleme imkanımız yok. Daha öncede belirtildiği gibi, *kosmos* hep vardı ve hep olacaktır, yaratılmış değildir. Her ne varsa, tanrı da buna dahil, *kosmosun* içinde olmak durumundadır. Bu durumda bilgelik, fragmanda bahsi geçen "her şey"den bağımsız ama içinde olmalıdır. Bu bize fragman 10'daki "*her şeyden bir, bir'den her şey*" sözünü hatırlatmaktadır. Bilgelik, "her şey"le değil, o "bir"le alakalı olmalıdır. Bu da aklımıza hemen 41. fragmanı getirmektedir : "*Bilgelik tektir; her şeyi her şeyle yöneten düşünceyi bilmektir.*"¹²¹ Buradan da anladığımız, her şeyi tek tek ele alarak değil, bir bütün olarak görerek, başka bir ifadeyle cem ederek anlamaya çalışmaktır. Yine 32. fragmanda yakın bazı ifadeler geçmektedir : "*Bilge olan tektir; Zeus'un adıyla anılmayı istiyor ve istemiyor.*"¹²² Burada yine bilge olana tek'lik atfediliyor ve devamında Zeus'la ilişkilendiriliyor. Tanrı ve inanç başlığı altında Herakleitos'un tanrı algısını açıklamaya çalışmıştık. Burada bu fragman vesilesi ile o başlığa bir ilave yapıp bu fragmanı da bu vesile ile açıklamaya çalışacağız. Herakleitos genel olarak fragmanlarında bir tanrıdan bahsediyor, ayrıca bazı fragmanlarda o dönem kabul edilen bazı tanrıları da anıyor. Anladığımız kadarıyla Herakleitos için birden çok tanrının olması pek anlamlı değildir. Tanrıdan bahsedilecekse bu tek bir tanrı olmalıdır zira varlık özü itibarıyla tektir zaten ve bu haliyle tanrı da bu varlığın içinde, ya da varlık tanrının içindedir. Bilge olan da yukarıdaki fragmanlar hesaba katılırsa, varlığın birliğine erişmiş kişidir. Bu kişinin Zeus'un ismiyle anılıp anılmama isteğini biz şu şekilde anlıyoruz; Zeus, görevleri, sınırları ve özellikleri

¹²⁰ age, s. 253.

¹²¹ age, s. 111.

¹²² age, s.93.

belli olan bir tanrıdır. Bir ismi var ve tarif edilebilir. Oysa Herakleitos tarifi yapılamayan bir şeylere gönderme yapmaktadır genel olarak. Onun tanrısı, birliği aynı zamanda bilgisi söze gelemeyendir. Bilge de bu haliyle bir yanıla tanrı gibi algılanmayı istiyor ya da gerektiriyor, ama diğer yanıla herhangi bir tarif ve sınır altına girmek de istemiyor ya da giremiyor.

Werner Jaeger Herakleitos'un bilgiden ne kast ettiğini şu şekilde anlatır :

"Herakleitos, zihnen bilgi sahibi olduğu bir hakikatin peygamberidir, ancak bu hakikat Parmenides'e gelen vahiy gibi tamamen teorik mahiyette değildir. Felsefi aklın faaliyetlerini adlandırmak istediğinde Parmenides'in her zaman **νοεῖν** (düşünmek) ve **νόημα** (düşünce) sözcüklerine başvurmasına karşılık, Herakleitos'un açık bir şekilde insanın pratik işlerine gönderme yapıp Yunanlıların geleneksel olarak "doğru düşünme" ve "doğru sezgi" gibi şeyleri ifade etmek için kullandığı **φροεῖν** sözcüğünü tercih etmesi, şimdiye dek neredeyse hiç dikkat çekmemiş bir olgudur. Bu, bilhassa ahlaki ve dini bilgi bağlamına uygun bir sözcüktür. Agamemnon'daki Zeus'a yakarış kısmında, inançlı kişinin tanrısal denetim altındaki trajik olaylara dair kavrayışına **φροεῖν** denilmektedir. Keza, bu kavrayışın sebep olduğu bilinçli tutum da aynı sözcükle ifade edilmektedir. Benzer bir şekilde, Delphoi kehanetlerinde karşımıza çıkan, insanın bütün faaliyetlerinde nefesine hakim olmasını öğütleyen ve insanoğlunun bilgi ve yetkisinin ötesine geçilmesine sebep olacak bir **ὑβρις**'e (Kibir) dair korku aşılamanın bilgece yaklaşım da **φροεῖν** olarak adlandırılmaktadır. Herakleitos, evrene dair yeni bilgisinin ışığında insanlara **φροεῖν**'i öğretmektedir."¹²³

Jaeger'in bu açıklamasını, kendi yaklaşımımız açısından çok yararlı buluyoruz. Önceki başlıklar altında anlatmaya çalıştığımız bazı kavramlarla bilgi arasında kurduğumuz bağlantılar da bu alıntıda zikredilmekte. Örneğin insan başlığı altında, nefsin terbiye edilmesi gerektiğini, ruhun arındırılmaya ihtiyaç duyduğunu ve bu şekilde bilgi edinileceğini belirtmiştik. Jaeger de benzer bir ilişki kurmakta. Aynı şekilde bilgi ve inanç arasında kurduğumuz bağı, Jaeger benzer bir şekilde kavramı açıklarken dini bilgi olarak belirtmektedir.

Nitekim Herakleitos, fragman 78'de: *"İnsanın yapısına değil, tanrısal olana*

¹²³Werner Jaeger, **İlk Yunan filozoflarında tanrı düşüncesi**, çev: Güneş Ayas, İthaki yay., 1.Baskı, İstanbul, 2011, s. 159.

özgüdür derin kavrayış" ¹²⁴ demektir. Bu fragmanı da anlamak için, önceki bölümlerde bahsi geçen kavramları hatırlamakta fayda var. Tanrı başlığı altında ve yine insan başlığı altındaki açıklamalar yararlı olacaktır. Orada da bahsi geçen tanrı algısı çerçevesi içinde düşünürsek ve yine insanı açıklamaya çalışırken, değişik hayvanlar ile sembolize edilen insan hallerini hatırlarsak fragman bize kendisini açacaktır. Burada belirtilen insan yapısından anladığımız, kendini terbiye etmemiş insandır. Tanrısal olandan kasıt ise, terbiye edilmiş, farkında olan insandır. Yine yukarıda bahsi geçen, Zeus'un ismiyle anılmak isteyen ve istemeyen olarak tarif edilendir.

Yukarıda bilgelik için bahsi geçen, her şeyin dışında ifadesinin, başka bir anlamda aynı zamanda her şeyin içinde olarak algılayabileceğimizi düşünüyoruz. Zira orada da bahsettiğimiz şekilde, her şeyin dışında bir şeyin olması, ya da her şeyin ötesinde bir şeyin olması Herakleitos açısından mümkün değil. Bu anlamda o ifadeyi bütün o görünüşlerin ötesinde, ama varlığın içinde olarak algılıyoruz. Fragman 114 bu düşüncemize dayanak oluyor. Burada Herakleitos : *"Akla uygun konuşmak isteyenler, yasasına bağlı bir kentten daha güçlü bir şekilde her şeyde ortak olana sıkıca sarılmalıdır. Çünkü bütün insan yasaları tanrısal olandan beslenir. Bu tanrısal yasa her şeyi dilediğinde yönetir ve her şeye fazlasıyla yeter" ¹²⁵ demektir. Fragmanda geçen tanrısal yasayı, bir önceki zikredilen fragmanda geçen tanrısal olan ifadesiyle ilişkili görüyoruz. Her şeyde ortak olan, bahsettiğimiz gibi, her şeyden ayrı olan bilgelikle ve daha sonra açıklamaya çalışacağımız "Logos"la da ilgili. Bilgelik aynı zamanda burada belirtilen akla uygun konuşmakla da ilgili görünmektedir. Sembolik bir ifade ile, bilgelik için doğanın, *kosmosun* işleyişine bağlı olması gerektiğini, bunun bilinmesi gerektiğini belirtmektedir. Nitekim yine fragman 112'de Herakleitos bunu belirtir. *"Ölçülü olmak en büyük erdemdir. Bilgelik doğaya kulak vererek hakikati söylemek ve doğru olanı yapmaktır." ¹²⁶ Doğa ya da *kosmos* daha önce açıkladığımız gibi, belli ölçüler dahilinde hareket eder ve bu anlamda hep olması gereken olur. *Kosmos* hata yapmaz, insan ancak hata yapar ve**

¹²⁴ Herakleitos, age, s. 189.

¹²⁵ age, s.265.

¹²⁶ age, s.261.

bundan kurtulabilmesi için, nefisini bir kenara bırakıp doğayı, *kosmosu* izleyip ona uymalıdır. Zira insan ölçülerini aşabilir, ruhu nemli olabilir, karakterini bozabilir ve bütün bunlar onu barbarlaştıran şeyler olarak hakikatten uzaklaştırır.

"Doğa saklanmayı sever"¹²⁷ demektir Herakleitos. Bu kadar ortadayken saklanmasından kasıt basit bir saklambaç oyunu olmasa gerek. Doğa (*physis*) yani *kosmos*, her şeyin kendisinden çıktığı ve kendisini oluşturduğu "bir" olsa gerek. Bizim bu haliyle fragmanlardan anladığımız kadarıyla hiç göremediğimiz, ama görünüşe gelenler üzerinden kavrayabileceğimiz şey. Zira "*Bilgeliği seven insanlar gerçekten çok şeyde araştırmacı olmalıdır (Fr.35)*"¹²⁸ demektir. Bu çok şey, tabii ki bir bütünün içinde "biri" farklı yönlerden araştırmak anlamında kullanılmıştır. Yoksa eleştirdiği filozof ve şairler de çok şey bilen insanlardı fakat bir'leyemedikleri, bunlara ilişkin derin bir kavrayışları olmadıkları için eleştirilmişlerdi. Yine aynı zamanda bu çok şeyden kasıt, bilimsel bilgi anlamında bir bilgi olarak görülemez. Her ne kadar "*Görme ve işitme yoluyla öğrenileni tercih ederim (Fr. 55)*"¹²⁹ ve "*Gözler kulaklardan daha iyi tanıktır (Fr. 101a)*"¹³⁰ dese de, bunları bilimsel bilgi (deney - gözlem bilgisi) arayışı çerçevesinde değerlendirmek yanlış olacaktır. Burada uyum bahsinde geçen, görünen ve görünmeyen uyumlardan bahseden kısımları hatırlamaktayız.

Son olarak, bilgelik sürecinde önemli ve belki baştan belirtilmesi gereken bir husus daha var. Fragman 109'da Herakleitos diyor ki: "*Bilgisizliği gizlemektense göz önüne koymak daha iyidir.*"¹³¹ Gizlenmemesi tavsiyesini iki yönlü olarak anlamak mümkündür, birincisi başkalarından gizlemek, ikincisi insanın bunu kendisinden gizlemesidir. Herakletios'un bir başka insanı hesaba katarak bunu söyleyeceğini düşünmüyoruz. Burada tavsiye kişiyedir ve kişinin kendisi içindir. Yani bilgisizliği insan kendisinden saklamamalı, göz önünde tutmalıdır. Bu herhalde daha önce de bahsi geçen ruhu arındırmakla ilgili bir şeydir. Muhtelif takıntılardan, kendini özel olarak görme algısından kurtularak ancak böyle bir şey mümkün hale gelebilir. Aynı

¹²⁷ age, s. 283.

¹²⁸ age, s. 99.

¹²⁹ age, s. 141.

¹³⁰ age, s. 239.

¹³¹ age, s. 255 ayrıca bkz. Fr. 95 , age, s. 225.

şekilde bunun için ölçülü olabilmek gerekir. Bir diğer açıdan, burada söylenmek istenen, insanın kendisini sürekli olarak hesaba çekmesi gerektiği olabilir. Bildim demek yerine, her an bilmiyormuşçasına ve yeni öğreniyormuşçasına bir hal üzere olması gerektiğidir. Malum, her an bir hareket ve yenilik, sürekli bir iyileşme durumundan bahsetmiştik evvelce. Bu aynı zamanda ona da atıfta bulunuyor gibi geliyor bize. Fragman 28'de: "*En bilge sayılan kişinin bildiği ve koruduğu şeyler sanılardır. Adalet yalanları uyduranları da, yalanlara tanıklık edenleri de yakalayacaktır*"¹³² demektedir. Burada bahsi geçen adalet, daha önce andığımız ateşin her şeyi gelip yargılamasını hatırlatıyor. Orada da bozulanın tekrar düzeleceğini, ateşin bu işlevi göreceğini belirtmiştik ki bu fragmanda da aynı şeyi görmekteyiz. Burada ki bilge kişinin bildiğini düşündüğü şeylerin sanıdan öte olmamasını ise, bilginin ezberlenebilir sabit şeyler olarak görülemeyeceği, her an farkında olunması gereken ve görünüşlere ilişkin değil, bunun derininde olana ilişkin bir kavrayış olması gerektirdiğidir. Aksi olarak, görünüşlerin bilgisini gerçek ya da hakikat sanmak bir hata olacaktır. Ve tabi ki yinede buna ulaşmış insan tevazuyu, ölçülü olmayı elden bırakmamalıdır, zira "*İnsanların en bilgisi bile, tanrının yanında bilgelik, güzellik ve diğer bütün konularda maymun gibi kalır (Fr. 83).*"¹³³

Bütün bunlar zannımızca insanı "*Kendimi keşfettim (Fr. 101)*"¹³⁴ seviyesine getiriyor. Bu da hem her şeyin başı, bir açıdan da her şeyin sonu gibi. Zıtlılıklar kısmında yaptığımız farklı tür zıtlılıklarla burada bir ilişki kuruyoruz. İnsanın, Herakleitos'un bahsettiği anlamda bilge olması, varlığı keşfetmesi ve aynı zamanda kendini keşfetmesi, bir anda olacak bir süreç değildir. Zamanla bu farklı türdeki zıtlılıkları görmek ve kavramak gerekmektedir. Yine, dolaylı olarak burada hareket başlığı altında incelediğimiz 31. ve 36. fragmanları hatırlıyoruz. Ruhun ve ateşin ölüm ve dönüşümlerinden bahsediyordu Herakleitos bu fragmanlarda. Bunu son olarak bahsettiğimiz zıtlılıklar ve bilgi konusu ile de alakalı görüyoruz. Aynı zamanda farklı insan hallerini de temsil eden dört ana öğeyi, Herakleitos hem insan hem *kosmosun* gelişiminde farklı haller olarak belirtiyor olabilir.

¹³² age, s. 85.

¹³³ age s. 93.

¹³⁴ age , s. 237.

3. HERAKLEİTOS FELSEFESİNDE LOGOS :

Tezin ikinci bölümünde açıklamaya çalıştığımız ve Herakleitos'un felsefesi açısından önemli bulduğumuz kavramların yanında, asıl dikkati çeken ve hepsinin üstünde durduğunu, bunları birbiriyle ilişkilendirdiğini düşündüğümüz kavram *Logos*'tur. Fragmanları içinde sayıca en çok zikredilen kavram olmasa da, kullanımından bu kavramın ayrı bir öneminin olduğunu anlamak mümkündür. Herakleitos'ta zirvesini bulan bu kavram, onun dışında da kullanılmış, önemsenmiştir. Hatta, sıklıkla felsefenin başlangıcına ya da felsefi düşünce sistemine geçişi anlatmak için "Mitos'dan Logos'a geçiş" ifadesi kullanılmıştır. *Logos*, bu anlamda doğrudan felsefi olarak bizi ilgilendiren kavramdır, hatta başka bir ifade ile *logos*, felsefenin başladığı ve Herakleitos için felsefenin özünde olan kavramdır.

Eğer Herakleitos'un kendi zamanına uygun olarak geçerli kılmak istediği düşünce yaklaşımıyla uğraşmak istiyorsak, ve bugünkü Sanat, bilim ve felsefe düşüncesinin durumuna aktarmak istiyorsak, öncelikle Herakleitos'un Logos spekülasyonlarını özsümsemeliyiz. Çünkü doğal ve ahlaki dünyada sadece Logos'la görünüşe gelen ve onun sayesinde aşına sadık bir şekilde hıfz edilen Herakleitos için felsefenin konusuydu.¹³⁵

Daha öncede belirtildiği gibi, Herakleitos araştırmacıları için öne çıkan genelde bir tane kavram mevcuttur. Felsefesi genel olarak o kavram etrafında şekillendirilir ve Herakleitos felsefesi buna göre bir düşünce şeklini alır. Bütün o farklı yorumlara rağmen, *Logos* genelde herkes için önemli bir kavram olma özelliğini korumuştur. Diğer bütün kavramların önemi yorumculara göre farklılık göstermiş olsa da, *Logos*, üstünde durulsun ya da durulmasın, merkezi bir konumda kendini hissettirmiştir. Tabii yorumcuların yaklaşımlarına göre *Logos*'un anlamı büyük bir değişime uğramamakla beraber, derinliği farklılık göstermiştir.

¹³⁵Jürgen - Eckardt Pleines, **Heraklit**, George Olmes Verlag, Zürich, 2002, s. 59 (Wenn man sich also mit dem beschäftigen möchte, was Heraklit seiner Zeit gemäß geltend machte, und wenn man dessen Denkansatz auf die heutige Stellung des Gedankens in der Kunst, in der Wissenschaft und in der Philosophie übertragen möchte, muss man sich zuerst auf Heraklits Logospekulationen einlassen. Denn nur das, was in der natürlichen und sittlichen Welt vom Logos durchdrungen erschien und was nur durch ihn wahrheitsgemäß erfasst wurde, war für Heraklit Gegenstand der Philosophie.)

Bu kavramı daha iyi anlayabilmek için, öncelikle sözlük anlamından hareket edip, sonrasında yorumcuların bu kavrama yüklediği anlamları aktaracağız. Son olarak, daha önce genel hatlarıyla açıklamaya çalıştığımız Herakleitos felsefesine bağlı olarak bizim bu kavramdan ne anladığımızı, nasıl bir önemi olduğunu aktaracağız.

3.1 SÖZLÜK ANLAMıyla LOGOS :

Logos en yaygın anlamıyla akıl olarak kabul edilir. Diğer yaygın anlamı ise söz'dür. Bu iki anlam yanlış olmamakla birlikte, dar bir çerçeve içinde doğru olarak kabul etmenin yanlış olacağını düşünüyoruz. Bu iki kavram da, sonrasında gelişen düşünceler içinde Herakleitos'un genel düşüncesine uymayacak biçimde anlamlandırılmış görünmektedir. Bu durum, *Logos*'un gerçekte ne anlama geldiğini bilmenin önünde bir mani teşkil edebilir.

Söz olarak yaygınlığına sebep olan ve kendi yapısında bir anlam kazandıran ağırlıklı olarak Hıristiyan kaynaklarıdır.¹³⁶ Bilindiği üzere Yuhanna İncili *Logos*'la başlar. *Logos* yani sözün başlangıçta tanrıyla olduğunu ve Tanrı olduğunu belirtir¹³⁷. Yunanlılarla ayrı bir kültür havzasında yaşamış, ayrı bir dil konuşan Hz. İsa'nın gerçekte dile getirdiği, tebliğ ettiği neydi bilemiyoruz. Ama anlam olarak *Logos*'la aynı anlamda sözler sarf ettiğini varsaysak dahi, İsa sonrası gelişen Hıristiyan düşünce dünyasıyla ve bu dünyanın tanrısıyla Herakleitos'un düşüncesi ve tanrısının farklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim, Guthrie'nin üçüncü yüzyıl Roma piskoposu Hippolytos'tan alıntıladığına göre, Herakleitos Hıristiyanlık içindeki bazı sapkın anlayışların kaynağıdır ve o bunları çürütmeyi görev edinmiştir¹³⁸. Temel Herakleitos kaynaklarından kabul edilen Hippolytos'un, en azından Ortaçağ için, bu fikirlerine dayanarak, bu gelenek içinde izah edilmeye çalışılan *logos* kavramının sağlıklı olmayacağını kabul edebiliriz.

Logos'un bir diğer yaygın anlamı akıldır. Bu aklın ne olduğu ya da nasıl olduğu ise zamana göre değişim göstermiştir. Malum, felsefe tarihi içinde felsefenin, bilginin ve genel olarak aklın ürünü olan bir çok kavram farklı anlamlar kazanmıştır. Zamanın yaygın düşünce yapısı ve inancına göre bu kavramlar farklı anlamlar ve farklı maksatlarsa sahip olmuşlardır. Dolayısıyla *logos*u akıl olarak ele almak bir

¹³⁶Tarihsel olarak Hıristiyanlık çok sonraları oluşmuştur. Burada belirtmek istediğimiz, Hz. İsa dan sonra gelişen Hıristiyanlık sonrası felsefe araştırmalarının etkisidir ki kullandığımız bir çok kaynak bu dönem sonrası kaynaklarıdır.

¹³⁷ bkz. Yuhanna incili, 1. pasaj.

¹³⁸ Guthrie, age s, 412.

açından doğru olacaktır ama başka bir açıdan, hangi akıl sorusuna verilecek cevaplara göre doğruluk payı değişecektir. Daha öncede Felsefe için alıntıladığımız meşhur sözü burada tekrar belirtmekte fayda var. Malum, felsefe için Mitos'tan Logos'a geçiş süreci tanımlaması yapılır. Mitos'un kendisi de bir akıl ürünüdür ve bir tür akli ifade etmektedir. Buna kabaca inanca dayalı ya da belli başlı inançlar etrafında şekillenmiş akıl diyebiliriz. Bu durumda *logos*, bir değişimi ifade ediyorsa, bu inançların dışında bir akli ifade etmek durumundadır ki sözün genel olarak kullanılma amacı budur. Yani inanca bağlı bir akıl dünyasından, bilimsel aklın dünyasına geçiş. Dr. Christoph Horn ve Dr. Christof Rapp'ın belirttiğine göre, Mitos'tan Logos'a geçiş ifadesi 1940'lı yıllara kadar geri gidebilmektedir ve tespitlerine göre ilk olarak Wilhelm Nestle tarafından bir kitap başlığında kullanılmıştır.¹³⁹ Nispeten yeni bir tanımlama olan bu ifade, Pozitivist ve Aydınlanmacı düşüncelerin hakim olduğu bir kültür dünyasının tanımlamasıdır. Bu haliyle bu sözde zikredilen *logosun*, Herakleitos düşüncesindeki *logosu* yansıtması olası görünmemektedir.

Yaygın olarak bilinen ve kullanılan bu iki anlamı dışında, çok geniş bir anlam yelpazesi için de *logos* kullanılmıştır. Guthrie bir çok kaynaktan derleyerek *logos* için kullanılan anlamları ayrıntılı bir biçimde vermiştir. Tamamını burada aktarmamakla birlikte, bir kısmına yer vereceğiz.

(1) Söylenen (ya da hatta yazılan) herhangi bir şey. Kurmaca olsun olmasın bir öykü ya da anlatı (...). Bir şey, durum yada koşullarla ilgili bir açıklama (...). Haber, havadis (...). Söylev (...). Genel olarak konuşma, söyleşme (...). Bir kahinin yanıtı için bkz. Pindaros, Pythia, IV:59. Söylenti, rivayet (...), yaygınlıkla ya da atasözü gibi söylenen şey (...). Fark etme, kaale almak, dikkate almak. Efendisi Herakles'le konuşmaya dalarken sırtında yükte ayakta bekleyen köle Ksanthias bu anlamda şöyle der: 'Beni ya da ağrıyan omzumu logos'a alan yok.' (...). Dolayısıyla şeylerin logos'a değer olduğu söylenir (...). Çok yaygınlıkla eylem ya da olgulara karşıt olarak salt sözler, laflar anlamındadır. Sophokles, Elektra, 59: "Aslında sağ olduğum halde logos'larda ölsem ne yazar?" Herodotos, IV:8.2 : "Onların logos'larına göre Okeanos yeryüzünü çepeçevre sararmış, ama gerçekte bunu kanıtlayamıyorlar;" ayrıca filozoflardan Demokritos, fr.82'de; Anaksagoras, fr. 7'de sözcüğü benzer

¹³⁹ Christoph Horn, Christof Rapp, Philosophie: "Vom Mythos zum Logos - Anfaenge Westlichen Denkens," (Çevrimiçi) , **Deacademic.com**
http://universal_lexikon.deacademic.com/284998/Philosophie%3A_Vom_Mythos_zum_Logos_Anfaenge_westlichen_Denkens

şekillerde kullanıyor. Bu anlam en erken literatürde logos'un en çok aldatıcı konuşma anlamına gelmesiyle ilişkili olabilir (...).

Ayrıca sözlü ya da yazılı şeyler başlığı altında şu terimlere de sahibiz : antlaşma yada anlaşma (...); emir (...); yazılı bir yapıtın bir kısmı (...); parasal anlamda hesap (...) ve böylece genel ya da benzetme yoluyla hesap verme...

(2) Daha önce geçen "fark etme" anlamı doğallıkla değer, saygınlık, şan ve ayrıca ün (...) anlamına kayar. Sophokles, Oidipous Kolonos'da 1163'te bir Tanrının korumasının logos'unun hiç de küçük olmadığı söylenir. Bu anlam Herodotos'da yaygındır: birinin gözünde logos'u olmak, Kral'ın gözünde logos'u olmak, çok yada az logos'u olmak (...). Bir insanı "logos'a" almak ona saygı göstermektir (...).

(3) Yunanlara göre düşünme, tartma, lehte ve aleyhte olan noktaları değerlendirme kavramı sıklıkla kendi kendine konuşma biçiminde ortaya çıkar...

(4) Sözlü ya da yazılı süzcükten kolayca gelişen bir başka kavram ise neden, sebep ya da argümandır...

(5) "Boş laf" yada "bahane" anlamlarına karşıt olarak "gerçek logos" diye bir deyim vardır, belli bir konuda ki gerçek demektir...

(6) Ölçü, tam yada doğru ölçü...

(7) Uygunluk, ilişki, ortantı....

(8) Genel ilke yada kural... (v.s)¹⁴⁰

Alıntıda *logos*'un daha ziyade muhtelif metinlerde kullanımına bağlı olarak kelime anlamları ifade edilmiştir. Bir diğer alıntıyla, *logosun* Herakleitos merkezli bir tanımını ilave etmek doğru olacaktır:

"Antik Yunan düşüncesinde, söz, konuşma, düşünce, akıl, anlam, açıklama; bir şeyin her ne ise o olmasını sağlayan nedenler; belli bir disiplinde, fenomenleri açıklamak amacıyla kullanılan yöntem ve ilkeler; bir şeyi bizim için anlaşılır kılan temel, dayanak anlamına gelen sözcük. Yunan dininde, bir Tanrı yada Tanrıların, insanlara tinsel esin, bilgelik ve yol göstericilik sağlayan sözleri.

Logos kavramı felsefi bir çerçeve içinde ilk kez ünlü doğa filozofu Herakleitos'ta ortaya çıkmıştır. Düşüncesi, Miletili filozofların materyalizmine karşı mistik bir tepkiyi temsil eden Herakleitos'a göre, gözle görülen dünya, gerçekliği kısmen açığa vurur, kısmen de gizler. Gerçeklik dünyanın, bütün bir yaşamı sonsuz bir doğum ve ölüm, oluş ve yenilenme çarkında sergilenen, tanrısal ruhudur. Herakleitos, işte bu tanrısal ruha, akla logos adını verir.

Dünyada homojen olan tek bir logos olduğunu söyleyen, söz konusu tanrısal ruha aynı zamanda Doğa adını veren ve onu kozmik süreçle özdeşleştiren panteist Herakleitos'a göre, logos bir yandan da, yaşam ilkesi olan ruhtur, tanrısal yasadır, Tanrı'nın iradesidir. Hep var olan ve dünyanın içkin nedeni

¹⁴⁰ Guthrie, a.g.e., s. 427

olan logos, yıldızları yörüngelerinde tutan güç, her şeyin kendisine uyduğu yasadır. Varlıktaki çatışma, uyumsuzluk ve savaşın gerisindeki uyum ilkesidir."¹⁴¹

Cevizci, *logosun* kelime anlamı dışında, ayrıca Herakleitos açısından nasıl bir anlam ifade ettiğini de izah eder. Bu çalışma açısından asıl önemli olan kısımda budur. Özetle söylenenlere katılıyor olmakla birlikte, bu ifadeleri yetersiz bulmaktayız. Zira daha sonra alıntılacağımız fragmanları incelediğimizde, bu tanımların bir noktadan sonra yetersiz kalacağı görülecektir.

¹⁴¹Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s. 604

3.2 HERAKLEİTOS ARAŞTIRMACILARI AÇISINDAN LOGOS :

Logos, çağdaş felsefi bir bakış ile tam olarak anlaşılacak bir kavram gibi görünmektedir. Zamanımızın aklıyla kavranılabilir olmaktan öte, eski düşünce dünyası içinde anlaşılabilir bir kavram olarak ele almaya çalışmak daha doğru olacaktır. Bu kavram, bize Çin felsefesinde kullanılan "Tao"¹⁴² ya da Hint felsefesinde kullanılan "Brahman"¹⁴³ kavramını hatırlatmaktadır. Bu felsefelerde kullanılan kavramlarla bir yakınlığı kabul ettiğimiz takdirde, Herakleitos'un ve *logos* kavramının aslında Batı düşünce dünyası içinde ne kadar dar kaldığını görmekteyiz. Yine bu felsefelerde bu kavramların geçirdiği süreçleri düşünersek, benzer bir algılama ve süreçle bugün Herakleitos'un felsefesi çok daha etkili ve yaygın bir felsefe olabilirdi.

Logos kavramı, Herakleitos sonrasında başka düşünürler tarafından da kullanılmıştır ve anlamı nispeten Herakleitos'a göre daha belirgindir. Belki de bu süreç içinde kazandığı anlam, geriye dönük olarak Herakleitos'un söylediklerine uygulanmış ve kullanım anlamını daraltmıştır. Teichmüller'in dediği gibi, kesinlik aramak boş bir çaba olabilir.

Bu bölüm altında muhtelif araştırmacıların, felsefecilerin *logos*'tan ne anladığını aktarma niyetindeyiz. Yalnız bunu yapmadan bir zorluğu belirtmemiz gerekir. Her şeyden önce *logos*tan bahseden kişilerin açıklamaları birbirinden çok uzak değildir. En azından, *logos*u açıklarken cümlelere döktükleri kelimeler birbirine yakındır. Asıl zorluk, eserlerinin genelinde hakim olan algılayışa göre bu kelimelerin kazandığı anlamlardır. Örneğin önemli iki Herakleitos araştırmacılarından Friedrich Schleiermacher ve Ferdinand Lasalle. Neredeyse en kapsamlı eserler bu iki

¹⁴²"Evrenin yolu, düzeni, yasası anlamına gelen, anlatılamayana ve açıklanamayana gösteren kavram. Evrenin adsız kaynağı, yasaların yasası, ölçülerin ölçüsü olan, kendi kendine yeten mutlak, kavranamayan ve anlatılamayan temel, gerçek yasa ya da düzen. Etkisi, ifadesi doğada, türlü türlü durumlar altında tanınan düzen ilkesi."

Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 906

¹⁴³ "Hinduizmde evrene hakim olan yüce ruh; varoluşu için başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan varlık, nihai gerçeklik. Hint felsefesi geleneğinde, hem içkin hem de aşkın olan, hem evrende ve hem de kendisinde varolan en yüksek varlık, kendisiyle birleşmenin nihai ve en yüksek hedef olarak addedildiği dünya ruhu."

Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 175

araştırmacıya aittir. Bunlardan Schleiermacher dini düşünceye yakın bir insandır ve Herakleitos'u bu çerçevede içinde değerlendirmektedir. *Logos* onda tanrısal bir anlama sahiptir. Buna karşın Lasalle sosyalist bir düşünürdür ve Herakleitos'u çağdaş düşüncelerin kökeninde görür ve buna göre bir yorumda bulunur. Karl Vorlander bu tür yaklaşımları bir kusur olarak görür ve eleştirir.¹⁴⁴

Biz yorumcuların *logos* üzerine fikirlerini aktarıp, ama Herakleitos üzerine genel düşüncelerini burada aktaramayacağız, bu başlı başına ayrı bir çalışma konusu olurdu. Bu bölümün birinci kısmında, *logosun* yaygın iki anlamından ve bunların baskın yorumlarından örnek vermiştik. Bu örneklere benzer olarak, başka düşüncelerin etkisinde kalmış ve buna göre yorumlanmış örnekleri arttırmak mümkündür ki hepsi yine belirttiğimiz gibi birbirine kavram olarak yakın, anlam olarak farklılaşan özelliklere sahiptir.

Max Heinze, "*Die Lehre der Logos in der Griechischen Philosophie*" adlı eserinde, *logos* kavramını en geniş şekilde araştıran kişilerdendir. Bütün yunan düşüncesi içinde bu kavramın kullanıldığı anlamları tespit etmeye çalışmıştır ve bu esnada bir çok araştırmacının eserlerine de kitabında atıfta bulunmuştur. Heinze, *logosu* Herakleitos'un kullandığı başka bazı kavramlarla kıyaslayıp, düşüncesinde nasıl bir öneme sahip olabileceği üzerinde durmuştur. Örneğin ateşten v.b. bazı kavramlarla bir önem sıralaması yapmaya çalışmıştır. Kendinden önce yapılmış yorumların doğruluğu üzerinde durmuştur. Akıl, yasa, kader gibi anlamların *logosu* ne kadar karşılayabileceğini ayrıntılı olarak incelemeye çalışmıştır. Yapılmış bir çok yorumu aktarıp, bunların *logosu* tam olarak ifade edemeyeceğini belirttikten sonra, en nihayetinde, kesin bir anlamın yüklenmesinin doğru olmayacağını belirtip, verilebilecek en iyi anlam olarak "akıl yasaşı" ya da "akıllı ilişki"(nesnelere arası) olacağını belirtmiştir.¹⁴⁵

Slonimski'ye göre ise Herakleitos *logosu*, bütün varlıkların birleştiği tanrısal

¹⁴⁴ Vorlander, age, s. 51.

¹⁴⁵ Maz Heinze, **Die Lehre der Logos in der Griechischen Philosophie**, Ferdinand Schmidt Verlag, Oldenburg, 1872, s. 56.

evren yasası olarak tarif etmektedir¹⁴⁶. Ama genel düşüncesi içinde *logosu* sıkıntılı olarak görmektedir. Slominski, 'Heraklit und Parmenides' adlı eserinde, Herakleitos düşüncesini sürekli bir akış çerçevesi içinde değerlendirmektedir. Bundan dolayı da, aslında bu düşüncenin sağlam bir zemini olmadığını¹⁴⁷, sabit bir noktadan hareket edemediğimizi belirtir. Onun açısından, Herakleitos'un kurduğu düşünce ve varlık birliği¹⁴⁸ önemli bir konu olsa dahi, zeminin sabit olmaması büyük bir sorundur. Eserinde *logos*'u da bu çerçeve içinde değerlendirmektedir.

Düşünce ve varlık ilişkisi kabaca nesnel olarak düşünülmüştür. Buna rağmen bu düşünce büyüklüğünü, gerçek felsefilikliğini korumuştur. Çünkü ilk defa, bütün safça görüşlere karşın, en nihayetinde düşünce ve varlığın akraba olduğu ve birlik oluşturdıkları tanınıyor. Varlığın içindeki Logos, ruhun içindeki Logos: bir ve aynı olan Logostur. Bunların öyle bir zorunlu 'birlik' ilişkileri vardır ki, biri diğerini temellendiriyor ama bu temellendirme ancak sadece aralarında mümkün olabiliyor.(...) Artık yine önceki sorumuza geri dönelim. Logos öğretisi ve varlığın cümlesi arasında nasıl bir ilişki mevcuttur ? Herakleitos Ruh ve doğa arasında bir ilişkinin varlığını iddia ediyor - bir ilmin icadı için, varlığa ispat ümidiyle. Ama oluş öyle bir ifade ediliyor ki, bütün varlık ve bütün hükümler her defasında imkansızlaşıyor. Bu tutarsızlık aşılabılır değildir. İki öğreti de birbirlerini karşılıklı olarak dışlıyor. Logos hayali bir postüladır, oluş öğretisiyle de zeminin ayaklarının altından çekilmesinden başka bir şey olmayacaktır.¹⁴⁹

Parmenides'in felsefesini benimseyen yazar, *logosu* düşünce ve eşya / varlık arasında ilişki kuran bir şey olarak kabul etse de, eşyanın belirsizliği, sürekli akışından dolayı *logosu* da boş bir varsayım olarak görmektedir.

¹⁴⁶ Henry Slonimski, **Heraklit und Parmenides**, Alfred Töpelmann Verlag, Giessen, 1912, s. 15.

¹⁴⁷Bkz. Slominsky, age. s. 26.

¹⁴⁸age., s. 23.

¹⁴⁹Age., s. 30 (Das Verhältnis also von Denken und Sein wird grob materiell gedacht. Dennoch bleibt der Gedanke ein großer, ein wahrhaft philosophischer. Denn es wird zum erstenmal erkannt, daß Denken und Sein verwandt sind, daß sie letzten Endes, aller naiven Anschauung zum Trotze, eine Einheit bilden. Der 'Logos im Sein, der Logos in der Seele: es ist ein und derselbe Logos. Sie stehen in notwendiger, einheitlicher Korrelation zueinander derart, daß der eine den anderen ergründet, dieser aber nur durch jenen zur Ergründung kommen kann. (...) Kehren wir nunmehr zu unserer früheren Frage zurück. Welche Beziehung besteht zwischen dieser Logoslehre und dem Satze vom Werden? Eine Korrelation zwischen Seele und Natur behauptet Heraklit - doch hoffentlich zur Begründung eines Seins, zur Ergründung einer Wissenschaft. Aber das Werden ist doch so gefaßt, daß alles Sein und alle Erkenntnis auf immer unmöglich sind! Der Widerspruch ist nicht zu überbrücken. Die beiden Lehren schließen sich gegenseitig aus. Der Logos ist ein illusorisches Postulat, denn es wird ihm durch die Lehre vom Werden nicht weniger als der Boden unter den Füßen weggezogen.)

Bunun dışında *logosu* tanrı ile ya da onun yasaı olarak ilişkilendirenler aynı zamanda Herakleitos'un panteist bir düşüncede olduğunu belirtirler. Slominski de böyle bir gönderme yoktur. Ama örneğin Walter Kranz şu şekilde tarif eder :

Herakleitos'un insanlara bildireceği, fakat hiçbir zaman anlamayacakları bu yeni, o zaman kadar işitilmemiş şey nedir ? Bu her şeye hükmeden bir tek tanrısal dünya kanunudur, "logos" dur.(...) Herakleitos bu dünya kanununu sezgi yoluyla, evrenin derinliklerine dalarak buluyor ve sonsuz logos'un dili olarak polariteyi (kutupluluğu) ortaya koyuyor; bu kutupluluk logos'un içeriğinin kutuplu karşıtlıklar halinde hiç sona ermeyen hareketle olan gelişmesi, serpilmesidir, bu karşıtlıklar arkasında ise " bir olan" hep hazır durmakta olup Tanrı adıyla anılır ve Tanrı'dır.¹⁵⁰

Kranz *logosu* tanrı / zıtlıklarla ilişkilendiriyor. Fragmanlarında zıtlıkların tanrı ile ilgisi geçiyordu, ama Kranz'ın yaptığı gibi doğrudan bu şekilde bağlantılar kurmak bize doğru gelmemektedir.

Benzer bir şekilde Hermann Diels de Herakleitos'u panteist bir bakış açısı içinde değerlendirir. Diels, edebi bir üslupla Zeus'tan örnek vererek *logosu* açıklar, gel gitler yaşayan deniz üzerinde beliren ışık gibi der. Değişmeyen ve gizli bir yasa olduğunu belirterek, bütün varlıklar arasında, aralarındaki etkileşimi sağlayıp bütünlüğü oluşturan şey olarak tarif eder. Aynı zamanda her şey olduğunu belirterek, Herakleitos'un panteist bir anlayış içinde her şeyi harmanladığını belirtir.¹⁵¹

Wilhelm Capelle'de yine benzer bir yorumda bulunmaktadır:

"Doğada olsun insan yaşamında olsun baktığı her yerde yalnız karşıt ilkelerin sürekli mücadelesini görüyordu, hatta bu mücadele kendisine, gökyüzünde olduğu gibi yeryüzünde de tüm olup bitenlerin evrensel ilkesi olarak görünüyordu. Ama bu görünür kargaşada, uyumsuzlukların bu sözümona anlamsız karmakarışıklığında karşıtlar tarafından koşullanan devasa bir uyumun, hatta kökleri derinde bir sağduyunun bulunduğunu fark etmiş ve buradan çıkarak günün birinde felsefi görüşünü, felsefesinin ana kavramını tasarlamıştır: Yani ebedi, duyular üstü, her şeye yön veren evrensel akılla anlamdaş logos düşüncesini. Bu evrensel akıl aynı zamanda evrensel yasanın, kaderin, doğanın,

¹⁵⁰ Kranz, age., s. 59.

¹⁵¹ Diels, age., s. VI.

hatta tanrının ta kendisidir; görünür evren ise "tanrının canlı giysisi"nden başka bir şey değildir.¹⁵²"

Werner Jaeger, *logosu* her "şeyde ortak olan" ve "tanrısal yasanın bilgisi"¹⁵³ olarak belirtmektedir. Genel olarak Herakleitos'u dini bir düşünce içinde değerlendiren ve kendisine peygamber vari bir üslup atfeden Jaeger, devamında şöyle yazmaktadır :

"Her şeyin kendisine göre meydana geldiği logos, henüz insanlardan saklı kalmaya devam etse de, tanrısal yasanın kendisidir. Ve şimdi filozof, kalk borusunu çalarak, insanları uyanmaya ve bu tanrısal yasanın buyuklarını yerine getirmeye çağırır. Bu teolojik cephe, Herakleitos'un yasasının "bir doğa yasası"ndan bahsettiğimizde kasettiğimiz şeyden ne kadar farklı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bir "doğa yasası", belirli bir gözlemlenmiş olgular kümesini ifade etmek için kullanılan genel bir tanımlayıcı formülden ibarettir. Herakleitos'un tanrısal yasası ise tamamen normatif niteliktedir. Bu tanrısal yasa, evrenin işleyişinin en yüce normudur ve bu işleyiş anlam ve değer veren şeydir."¹⁵⁴

Jaeger, Kranz, Capelle ve Diels'ten ayrılır, nispeten Slonimski'ye yaklaşır ama onun açıklamasından da ayrıntılı bir açıklama getirir. Jaeger'in yaklaşımı, Herakleitos'un inancını biraz daha semavi dinlere yakınlaştırır.

Logos'a ve genel olarak Herakleitos'un düşüncesine dini, ya da inanca bağlı yorum getiren bu örnekleri tek tek ele alsak ve karşılaştırsak, daha önce de belirttiğimiz gibi farklı bir çok anlayış çıkartabiliriz. Burada tanrının konumu, *logosun* tanrı ile olan ilişkisi bizi çok farklı yerlere götürecektir.

Bunların dışında, örneğin Wilhelm Nestle *logos* ve tanrı arasında bir bağ kurmaz. Nestle, Herakleitos'u yalnız bir hakikat arayıcısı olarak tanımlar ve onun *logos* anlayışını, Herakleitos'un fragmanlarında bahsi geçen uykuda ki insanların aksi olan uyanık insanlara has bir şey olarak belirtir. *Logosu* Dünya aklı (Weltfernunft)

¹⁵² Wilhelm Capelle, **Sokrates'ten önce Felsefe**, 1. cilt, çev: Oğuz Özügül, Kabalcı yay., İstanbul, 1994, s. 113.

¹⁵³ Jaeger, age. s.161.

¹⁵⁴ age, s. 162.

olarak açıklar¹⁵⁵. Nispeten diğer yorumculara göre daha seküler bir tanımlama yapmış olur.

Bunların dışında, örneğin G. Schaefer, *logosu* ateşle ilişkilendirir ve evreni düzenleyen akıllı ateş olarak izah eder. Bu ateş aynı zamanda evren yasasıdır, kaderin kendisidir.¹⁵⁶ Tanrı zikredilmemekle beraber, burada Ateşe tanrısallık atfedilmektedir.

Bir diğer farklı yorum ise August Gladisch'in yorumudur. Gladische göre Herakleitos'un *logosu*, Zerdüştlük inancı içinde, asıl varlığın görünüşe geldiği "zaman" ile benzer anlamdadır. Hatta *logosu* zamanla benzer olarak tarif ederken, beraberinde "kader", "kanun" ve "söz"ü de anmaktadır ve Herakleitos'un kullandığı bu kavramların benzer anlamlarda olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁷

Son olarak Emanuel Loow'un görüşünü aktaralım. Loow, *logosun* Herakleitos için ana kavram olmadığını belirtmektedir. Bunun Stoa filozofları tarafından, kendi düşüncelerine uygun bir şekilde kendisine eklemelendiğini belirtmektedir. Daha doğru bir ifadeyle, Sotacıların *logosu* Herakleitos'ta önemli bir kavrammış gibi aktardıklarını belirtmektedir.¹⁵⁸

Daha önce de belirttiğimiz gibi, maalesef bu bölümde *logos* hakkında düşüncelerini alıntıladığımız kişilerin, Herakleitos'un düşüncesi hakkında genel yorumlarını konuyu çok dağıtmamak adına veremedik. Buna rağmen, *logos* hakkında ki düşüncelerinden hareketle, bu kişilerin Herakleitos hakkında nasıl bir düşünceye sahip olduklarını aşağı yukarı tahmin etmek mümkündür. Bir iki örnek dışında, maalesef birbirlerini tekrar eden, bulunduğu düşünce ortamının dışına çıkmış örneklere rastlamak zordur. Bu, bizim özellikle belli bir dönem ve kültür içindeki kaynakları incelememizle ilgili olabilir. Farklı bir dilin imkanları içinde gelişen kültür ve düşünce dünyası başka yorumların yapılmasına imkan tanıyabilirdi.

¹⁵⁵ Wilhelm Nestle, **Die Vorsokratiker**, Eugen Diederichs Verlag, Jena, 1908, s. 34.

¹⁵⁶ G.Schaefer, **Die Philosophie des Heraklit von Ephesus und die Moderne Heraklitforschung**, Franz Deuticke Verlag, Leipzig, 1902. s. 5.

¹⁵⁷ August Gladisch, *age*, s. 35.

¹⁵⁸ Emanuel Loow, "Heraklit im Kampfe gegen den Logos", **Sophiengymnasiums Jahresbericht**, Selbsverlag, Wien, 1908, s.9.

3.3 BU ÇALIŞMA KAPSAMINDA LOGOS

Önceki kısımlarda *logosun* hem sözlük anlamını hemde muhtelif araştırmacılar tarafından yüklenen anlamları belirttik. Ancak konuyu dağıtmamak adına bu araştırmacıların *logos* kavramına yükledikleri anlamları ortaya çıkartacak Herakleitos anlayışlarını metine dahil etmedik. Kendi yorumumuz için, özellikle 2. bölüm altında açıklamaya çalıştığımız kavramlara tekrar atıflarda bulunarak bunu gerçekleştirmeye çalışacağız. En nihayetinde, kesin bir yargıya varamayacağımızı baştan belirtmemiz gerekir. Yine, kelime anlamı itibariyle bugüne değin verilmiş anlamlar dışında bir anlam vermeye çalışmak abes olacaktır. Yapabileceğimizin, diğer kavramlarla beraber bu kavramın nasıl bir derinliğinin olabileceğini, beraberinde diğer kavramlarla nasıl bir ilişkinin söz konusu olabileceğini anlamaya çalışmaktır.

Logostan ilk bahseden fragman, ayrıca kitabın da ilk fragmanı olarak kabul edilen 1. fragmandır : *"Bu her zaman mevcut olan logos'u insanlar yalnızca işitmeden önce değil, işittikten sonra da anlamıyorlar. Her şey bu logos'a göre olup bittiği ve ben her şeyi doğasına göre ayırt ettiğim ve nasıl olduğunu bildirip açıkladığım halde, söylediklerimle ve yaptıklarımın karşılaştıklarında acemi gibi davranıyorlar. Uykudayken ne yaptığını unutan diğer insanlar gibi bunlar da uyanırken ne yaptıklarının farkında değiller (Fr. 1)."*¹⁵⁹ Burada *logosa* ilişkin verilen bilgiler, her zaman var olması, her şeyin kendisine göre olması ve insanlar tarafından işitilebilir olması özellikleridir. İnsanlar tarafından işitilebilir olmasını biz basit anlamda söylenen herhangi bir sözün duyulur olması gibi algılamıyoruz. Bu işitmeden kastın, genel olarak akletmeye veri sağlayan bütün duyuları kapsadığını varsayıyoruz. Her zaman mevcut olması durumu da bize yine fragman 10'da ki ifadeyi hatırlatıyor ; *Her şeyden bir, bir'den her şey. Logos*, her şeyin bir olduğu durumda da vardı. Buradan hareketle o birlik hali için *logos* denilebilir gibi duruyor, ama diğer bir açıdan var olan her şey oraya dahil olduğu için bunu söylemek de güçleşiyor. *logos* orada bir'likle ayrıca da mevcut olamaz, bu bir ikiliği doğururdu ve

¹⁵⁹ Herakleitos, a.g.e., s. 29

Herakleitos söyledikleriyle ters düşmüş olurdu. Bu bahse devam etmeyip, fragman içinde bizce önemli olan başka bir konuyu anlamaya çalışalım. Herakleitos insanların açıklamalarını duymalarına rağmen, söylediklerinden ve yaptıklarından dolayı yine acemilik çektiklerini belirtiyor. Burada geçen "söylediklerim" ve "yaptıklarım" ifadesi bizce dikkat çekici bir konudur. *logos*, her ne ise, insanın sözleriyle beraber eylemlerini de düzenleyen bir şeydir. Herakleitos *logosu* anlamış biri olarak, buna göre bir söyleme ve eyleme haline girmiştir. 2.1 kısımda, İnsan - Ruh - Terbiye başlığı altında açıklamaya çalıştıklarımız geliyor aklımıza. Orada, kabaca hatırlatırsak, insanın kendini terbiye etmesi gerektiğini, arınmış bir ruha sahip olması gerektiğini, ölçülü olması gerektiğini, hazlardan uzaklaşıp karakterini de düzeltmesi gerektiğini belirtmiştik. Eğer bunlar Herakleitos'a göre *logosun* anlaşılması için bir insanda olması gereken özelliklerse, onu anlamayanlarda bunların olmadığını söyleyebiliriz. Böyle kişilerin, yani kendini genel anlamda düzeltmemiş kişilerin *logosu* anlaması, görmesi mümkün değildir. Herakleitos ne kadar söze dökse de, duyanlar için bir anlam ifade etmeyecektir.

1. fragmana ilişkin, söylenenlerin insanlar tarafından anlaşılıyor olmamasına bir benzer örnek de 72. fragmandır. Burada da Herakleitos : "*Her zaman bir arada buldukları şeyle, (evreni yöneten logos'la) anlaşmazlığa düşüyorlar; her gün karşılaştıkları bu şeyler onlara yabancı geliyor*"¹⁶⁰ demektedir. Fragmanda parantez ile belirtilen kısım için şüpheyle bakılsa da, kalan kısımlar bize yine *logosu* ve insanların *logosla* ilişkisini hatırlatıyor. Bahsi geçen anlaşmazlık halini, gündelik sorunlar ve sıkıntılar olarak algılayamıyoruz. Herakleitos nadiren görünüşe ilişkin, görünüşten ibaret sözler söylemektedir, böyle olunca, daha derinde, kolayca fark edilemeyen şeylere yönelmek durumunda kalıyoruz. Burada da, belirttiğimiz gibi gündelik çekilen sıkıntılar olarak göremediğimiz bu anlaşmazlığı, farkında olmamak olarak anlıyoruz. Yani kişinin günlük yaşayışı güllük gülistanlık olabilir, ama zannımızca Herakleitos'un burada söylemek istediği, insanın amacına uygun olana yabancı olması, her gün, her an bunla iç içe olmasına rağmen böyle bir şey yokmuşçasına yaşıyor olması. Buraya ilişkin yine 2.5. kısım altında ele aldığımız,

¹⁶⁰ age, s. 177.

Bilgi ve Kavrayış kısmını hatırlıyoruz. Özetle, orada anlamaya çalıştığımız önemli konulardan biri, her an yeniden bir öğrenme, dahası aslında sadece her an bir fark etme halinde olmamız gerektiğidir. Ezberlenmiş bilgilerle, aynı şekilde gündelik davranışlarla *logostan*, *logosu* görüp anlamaktan uzaklaşmış oluyoruz.

Burada bilgi ile arasında doğrudan bir bağ kurabildiğimiz her ne ise, 2. fragmanı da buna ilave edebiliriz: "*Logos her şeye ortak olmasına karşın, çoğunluk sanki kendilerine özel düşünceleri varmış gibi yaşar*"¹⁶¹. Düşünce ve bilgiyi burada yakın tutuyoruz. Herakleitos'un genel olarak düşüncelerine bakınca, görünüşe ilişkin bir çeşitlilikten rahatsız olmayacağını, hatta bunun olması gereken bir şey olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın, öze ilişkin bir çeşitlilik ya da farklılık onun kabul etmeyeceği bir şeydir. Anladığımız kadarıyla buradaki eleştiri de buna yöneliktir. Kendilerine özel düşüncelerden kast edilenin, kişilerin farklı farklı anlam arayışları, ya da kendilerine atfettikleri farklı anlamlar olmasıdır zannımızca. Böylesi bir özel durum söz konusu değildir. Özellik, ancak *logosu* fark etmekle mümkün olur ki o da herkeste ve her şeyde ortak olandır. Nitekim böylesine özel olma durumunu, bütün bu konularda bizi uyaran olmasına rağmen, Herakleitos kendisi için de kabul etmez. "*Beni değil logos'u iştirerek her şeyin bir olduğunu kabul etmek bilgeliktir (Fr.50)*"¹⁶² demektedir. Kendini, bir başka açıdan da görünen her şeyi *logosla* aradan kaldırmaktadır. Bu aradan kalkma durumu, bize yine 2.1. kısımda ruha ilişkin bahsettiğimiz, arınmış parlak ruh, ayna olmuş ruh bahsini hatırlatıyor. Orada da değindiğimiz gibi, o hale gelmek, varlığın ya da daha özeldede varlıkta olan *logosun* yansımalarını ya da dile gelmesini, görünmesini sağlıyor.

Ruh ve *logos* ile kurduğumuz ilişki çerçevesinde 115. fragmanı da zikretmek doğru olacaktır. "*Ruhun logosu kendini çoğaltır*"¹⁶³. Buradaki çoğaltma ifadesini sayısal bir çoğalma olarak algılamak yanlış olacaktır. Bunu daha ziyade *logostan* pay alma olarak algılamak gerektiğini düşünmekteyiz. *Logosun* görünümlere ilişkin bir şey olmaması ve varlıkta ortak olan olmasından dolayı, ruhun burada yapabildiği varlıktan *logos* anlamında daha çok pay almasıdır. Belki çok doğru bir benzetme

¹⁶¹ age, s. 33.

¹⁶² age, s. 131.

¹⁶³ age, s. 267.

olmamakla birlikte, İslam geleneği içinde bahsi geçen cüz'i irade ve külli irade gibi bir anlam da verilebilir. Ruh kendini arındırdıkça, cüz'i bir irade olmaktan külli iradeye doğru yaklaşmaktadır. Bu haliyle *logosa* ayrıca irade anlamı da yaklaştırılabilir.

Yine ruh ve *logosun* beraber anıldığı diğer bir fragmanı aktaralım. "*Bütün yollarını yürüten bile ruhun sınırlarına ulaşamazsın, öylesine derindir ruhun logos'u (Fr. 45)*"¹⁶⁴. Bu fragmanda önceki fragmana ilişkin yormumuzu destekler niteliktedir. Hadiseyi cüz'i ve külli irade çerçevesinde değerlendirmemize imkan tanımaktadır. Beraberinde, hiç bitmeyecek bir yolculuğu, süreci de belirtmektedir. 2.4. kısım da Ateş ve Hareket başlığı altında, Herakleitos açısından hareketin, varlığın sürekli olduğunu belirtmeye çalışmıştık. O kısım ile bu fragman için söylediklerimizle bir ilgi kuruyoruz. Orada da değindiğimiz gibi, sürekli bir hareket hali, beraberinde ateşin de sürekli yanma haline değinilmişti ve bunun kemalata doğru bir gidişat olabileceğinden bahsetmiştik. Şimdi Fragman 45'le beraber, orada söylediklerimizi birleştirerek, bu sürekli kemalata doğru olan gidişin hem insanlar için bitmeyeceğini, hemde varlığın kendisi (kosmos) için bitmeyeceğini iddia edeceğiz.

Buraya kadar yazdıklarımızı özetlersek, tekrar belirtmemiz gerekir ki, Herakleitos'ta öne çıkan bütün kavramlar, hatta bahsetmediği de bütün şeyler *logosla* ilgilidir. Ama bununla beraber o bahsi geçen kavramlar *logos* değildir. Örneğin ateş, tanrı v.b. gibi. Bu kavramlarla ilişki içinde, hatta içe içe geçmiş gibidir bazı durumlarda. Ama tam olarak hiçbiri değildir.

Logosu anlamak için bilgi olmamız gerekmektedir. Bilgelik tanrısal olan bir şeydi ve bir'i anlamakla ilgiliydi. Bunu 2.5. bölümde bilgi kısmında işlemiştik. Basit anlamda bilgi sahibi olmaktan öte, olanı biteni idrak edebilmekle ilgiliydi. Bu idrak, *kosmos* içinde görünüşe gelen muhtelif zıtlıklarda gizli olan uyumun, birliğin fark edilmesidir aynı zamanda. *Kosmos* da bitmek bilmeyen bir hareket ve savaş yani çatışma vardır. Bu aynı zamanda ateşle benzetilen bir durumdur ki, biz ateşi arındırıcı bir öge olarak algılamıştık (2.4. bölüm). Yani *kosmos* her an arınıyor, asıl

¹⁶⁴ age, s. 119.

hali olan birlik haline doğru hareket ediyor. Ateş bu durumda *logosun* kendisi değildir, ama ateşte de *logos* mevcuttur. Bütün bu süreç belli ölçüler dahilinde olup bitmektedir, o anlamda bir kargaşa söz konusu değildir, *kosmosun* kendisi bir bilinç dahilinde varlığını sürdürmektedir. Kişilerin bütün bu süreci doğru algılayabilmesi içinde ilk şart inançtır. Herakleitos, inanç olmazsa bir çok şeyi anlayamayacağımız belirtmişti. İnanç bu anlamda algılarımızı açan, fark etmemizin başlangıcını oluşturmaktadır. Bunu 2.2. bölümde açıklamaya çalışmıştık. Madden ve manen arınma sağlandıktan sonra ise, tanrısal olan bilgeliğe ulaşma imkanı açılıyor. Tanrı için iyi ve kötünün olmadığını belirtmişti Herakleitos, bu aynı zamanda olanın olduğu gibi görülmesidir denebilir. Madden manen arınan insan, bir açıdan hissizleşen insan da olanı olduğu gibi görebilecektir. Bu tanrı olacağı anlamına gelmez, en azından böyle bir şeyi Herakleitos'ta çıkartamıyoruz. Doğrudan bir panteizm de çıkartamıyoruz.

Bütün bunları hesaba katarak, *logos* için doğrudan söz diyemiyoruz örneğin. Akıl demek de doğru olmayacaktır, ama akıllı da olan bir şeydir. Tanrı'da da olan, insanda da olan ve doğada da olan, ve hep ölçüleri içinde kalan bir şey olmak durumundadır. Bir açıdan amaç sahibidir, ya da içinde olduğu şeye bir amaç vermektedir. Bizim burada *logostan* anladığımız, diğer bütün anlamları red etmiyor olmakla birlikte, irade'dir. Cevizci, *logosu* bir anlamıyla ilahi irade olarak da belirtmişti. Biz buna ek olarak varlığın iradesi demek istiyoruz.

İrade, içinde akıllı barındırır. Başka geleneklerde akla ilaveten sevgiyi de içerir. Herakleitos'un fragmanlarında sevgi ya da aşka dair bir şey çıkartamıyoruz, o yüzden öyle bir anlam atfetmek yanlış olacaktır. Ama akıl, bilinçlilik v.b. özellikler atfedebiliriz. İrade bu anlamda her şeye ortak olabilir. Birden başlayan ve her şeye doğru giden, sonra tekrar bire doğru giden *kosmosun* bunu bir irade, istek dahilinde yaptığını, hareket ettiğini Herakleitos açısından söyleyebiliriz. Bu anlamda varlık vardır ve daima var olma yönünde bir irade sergilemektedir. Bu hareket de kendi içinde, ya da başka bir bakış açısıyla kendine doğru bir harekettir. Biraz abartılı bir düşünce içinde, varlığın kendi kendisine yöneldiğini, bütün o görünüşe gelişlerle kendi kendisini bilmeye çalıştığını söylemek isteriz. İnsan, bu anlamda bu süreç içinde gözlemleyebilen, bunu anlayabilen bir parçasıdır varlığın. Diğer canlılara

nispetle, aksi hareket edebilmekte, yanlış yapabilmektedir. Bu onu özgür kılar, özel kılar. Herakleitos'a atfedilen seçkincilik düşüncesi işte bu özgür, özel ve *logosa* tabi olmuş, anlamış insandır.

SONUÇ :

Herakleitos düşüncesini yeniden yorumlamaya ve anlamaya çalıştığımız bu araştırma, bir çok eksik noktalara sahiptir. Bu, hem Herakleitosun düşünce tarzından kaynaklanmakta, hem de konunun içeriği açısından doğal olarak böyle gerçekleşmekte. Fragmanlarından hareketle, kendi düşüncesini söze dökülebildiği kadar döktüğünü anlamaktayız. Ama bu sözler, gerçeği daha doğrusu hakikati göstermekten ziyade ancak işaret etmektedir. Başka bir açıdan, bütün varlık, bizim gerçek olarak kabul ettiğimiz, daha ötesinde bir hakikate işaret etmektedir. Bu hakikatin ise anladığımız kadarıyla bir dili yoktur.

Herakleitos'un olumsuz bir insan gibi algılanmasına sebep olan, fragmanlarında daha çok olumsuzlukları vurgulamasından kaynaklanmaktadır. Ama anladığımız kadarıyla bu, Herakleitosun anlatmak istediğinin en iyi yoludur. Bir açıdan, Herakleitos düşüncesi bir değil'leme düşüncesidir. Yanlışları göstererek, doğruya kapı aralamaktadır. Aksi olarak, ümit kesmiş, bezmiş ve doğrunun imkansızlığını savunan bir yapı değildir. Onun için doğru olan o hakikat, dile gelemeyendir işte ve dile gelebilen çoğunlukla yanlış olandır. Bu sebeple sözleri bir doğrulamayı değil, yanlışlamayı ifade etmektedir ve ötesinin aranması gerektiğini belirtmektedir.

Herakleitos düşüncesine bu bağlamda yapılan eleştirilerin başında, bilimsel anlamda bir bilgiye imkan tanımıyor olmasıdır. Herakleitos bilimsel bilgiye karşı çıkar mıydı bilemiyoruz. Daha doğrusu, bu tür bir bilgi Herakleitos için yeterince anlamlı olur muydu ? zannımızca olmazdı. Bunlarla da uğraşılabilirdi elbet fakat bu bizi asıl olandan uzaklaştırmamalıydı. Bu tür bir bilgi, hakikatin bilgisi olamazdı. Görünüşü, görünüşler üzerinden anlamaya çalışmak onun ilgi alanı değildir. Görünüşler üzerinden görünmeyenin peşindeydi ve insanlara da sunduğu buydu.

Çağdaş bir felsefi bakış içinde Herakleitos bize bazı ahlaki öğütlerden ötesini veremez. Ayakları, bugün ki zemine basmayan, spekülatif ve gerçek üstü bir düşüncedir. Bu anlamda, Herakleitos'u bugün ki düşünce dünyası içinde ele almak büyük bir hata olacaktır. Ama bugün ki düşünce dünyasının sorunlarına, onun

yaklaşımıyla bakmak, eğer başarabilirsek, bize yeni kapılar açacaktır. Bu ne kadar mümkündür bilemiyoruz. Böyle bir şey için öncelikle bizim mevcut nesne anlayışımızı, tanrı anlayışımızı ve genel olarak *kosmos* anlayışımızı bir kenara bırakabilmemiz gerekir.

Genel hatlarıyla, çalışmada ortaya koymaya çalıştığımız verileri hesaba katınca, Herakleitos bir filozoftan ziyade, varlık öğreticisi, bilge gibidir. Kendi anlayışı içinde, aydınlanma süreci olarak adlandırabileceğimiz bilgelikte, basit anlamda bir eğitimle mümkün olmayıp, daha manevi bir süreçtir. İnancın merkezde olduğu bu süreç, hiç bitmeyecek bir süreçtir. İnsanlar bu anlamda varlığı kapsamaması gibi bir şeyin imkanı yoktur, daha ziyade varlığa karışması gibi bir durum söz konusu olabilir. Bilinçli, farkında olarak karışma.

Herakleitos, daha önceleri de belirttiğimiz gibi, bize yine başka bilgeleri hatırlatmaktadır. Onun ortaya koydukları da, Lao Tzu'nun bahsettiği gibi bir yolculuk sürecini, bir yol düşüncesini hatırlatmaktadır. Yol, maneviyatı ağır basan bir çok düşünce yapısı içinde önemli bir semboldür. Herakleitos'da bu şekilde okunabilir, bir yol önderi olarak görülebilirdi. Klasik anlamda buradan hareketle bir felsefe oluşturulmasa dahi, ahlak, bilgi, varlık, inanç alanında çok zengin bir düşünce yapısı geliştirilebilirdi. Bugün için bunun hala mümkün olabileceğini düşünmek isteriz. Çalışmamız boyunca Herakleitos'u bu şekilde görmeye ve anlamaya çalıştık. Nihayetinde vardığımız noktada, günümüz sorunlarını da hesaba katarak, dünyanın yeni düşüncelere değil, eski bazı düşüncelere ihtiyacı olduğudur.

KAYNAKÇA:

- Bernal, Martin **Kara Atena : Eski Yunan Uydurmacası nasıl İmal edildi ?**, çev: Özcan Buze, Kaynak yay., 1998, İstanbul
- Burkert, Walter **Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri**, çev: Mehmet Fatih Yavuz, İthaki Yay., 2012, İstanbul
- Capelle Wilhelm, **Sokrates'ten önce Felsefe**, 1. cilt, çev: Oğuz Özügül, Kabalcı yay., İstanbul, 1994
- Cevizci, Ahmet **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Yay., 1998, Bursa
- Cevizci, Ahmet **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma yay., 4. Basım 2000, İstanbul
- Christoph Horn,
Christof Rapp, **Philosophie: Vom Mythos zum Logos - Anfaenge Westlichen Denkens**, **Deacademic.com**, (Çevrimiçi)
http://universal_lexikon.deacademic.com/284998/Philosophie%3A_Vom_Mythos_zum_Logos_Anfänge_westlichen_Denkens
- Çakmak Cengiz, "Herakleitos'un Kader Anlayışı", **İnsancıl dergisi**, no: 176, 2005/5
- Diels Hermann, **Die Fragmente der Vorsokratiker**, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1903
- Diels, Hermann **Herakleitos von Ephesos**, Weidmannsche Buchhandlung, 1901, Berlin
- Gladisch August, **Herakleitos und Zoroaster**, J.C.Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig, 1859
- Guthrie W.K.C., **Yunan Felsefe Tarihi**, 1. Cilt, çev: Ergün Akça, Kabalcı yay., İstanbul, 1. Baskı, 2011
- Heinze Max **Die Lehre der Logos in der Griechischen Philosophie**, Ferdinand Schmidt Verlag, Oldenburg, 1872,

- Heidegger, Martin **Gesamtausgabe/Heraklit – Der Anfang des abendlaendischen Denkens**, Vittorio Klostermann Gmbh, 3. Auflage 1994, Frankfurt am Main
- Herakleitos, **Fragmanlar**, çev.Cengiz Çakmak, Kabalcı Yay., 2. baskı, 2009, İstanbul
- Hesiodos **İşler ve Günler - Tanrıların Doğuşu**, çev: Furkan Akderin, Say yay., 2012, İstanbul
- Jaeger, Werner **İlk Yunan Filozofarında Tanrı Düşüncesi**, çev: Güneş Ayas, İthaki yay.,2012, İstanbul
- Loow Emanuel, "Heraklit im Kampfe gegen den Logos", **Sophiengymnasiums Jahresbericht**, Selbsverlag, Wien, 1908,
- Lopez-Ruiz,Carolina **Tanrılar Doğduklarında**, çev: Hamide Koyukan, İthaki yay., 2012, İstanbul
- Nestle Wilhelm, **Die Vorsokratiker**, Eugen Diederichs Verlag, Jena, 1908
- Özdemir Didem, Herakleitos'ta Logos Kavramının araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002
- Pleines J.- Eckardt, **Heraklit**, George Olmes Verlag, Zürich, 2002
- Rıfat Samih, **Herakleitos - Bir kapalı söz ustasıyla buluşma denemesi**, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1998
- Russell, Bertrand **Batı Felsefesi Tarihi**, çev: Muammer Sencer, Say Yay., 4. Baskı , 1994, İstanbul
- Schafer G., **Die Philosophie des Heraklit von Ephesus und die Moderne Heraklitforschung**, Franz Deuticke Verlag, Leipzig, 1902.

- Slonimski Henry, **Heraklit und Parmenides**, Alfred Töpelmann Verlag, Giessen, 1912
- Spengler, Oswald **Heraklit : Eine Studie über den energetischen Grundgedanken seiner Philosophie**, C.A. Kaemmerer and Co., 1904, Deutschland ?
- Thilly, Frank **Felsefe Tarihi**, çev: İbrahim Şener, Sistem Yay., 1995, İstanbul
- Vorlander, Karl **Felsefe Tarihi**, çev: Mehmet İzzet - Orhan Saadeddin, İz yay., 2. Baskı, 2008, İstanbul
- Yıldırım Nimet, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, 1.cilt, Kabalcı yay, İstanbul, 1.baskı 2008
- Weber, Alfred **Felsefe Tarihi**, çev: H. Vehbi Eralp, Sosyal yay., 4.baskı 1991, İstanbul